

ВЕЛИКА СРБИЈА

НОВИНЕ СРПСКЕ
РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ
БЕСПЛАТАН ПРИМЕРАК

БЕОГРАД, АВГУСТ 1997.
ГОДИНА VIII, БРОЈ 403
СПЕЦИЈАЛНО ИЗДАЊЕ

проф Алекса Ивић
**ИСТОРИЈА
РАДИКАЛНЕ
СТРАНКЕ**

Интервју

**Јоргованка
ТАБАКОВИЋ**

**члан Председничког колегијума
и народни посланик
Српске радикалне странке**

300 ДАНА

РАДИКАЛСКЕ УПРАВЕ У ОПШТИНИ ЗЕМУН

Бусије - плацеви за индивидуалну стамбену изградњу

Помоћ просвети - реновирање школе "Светислав Голубовић Митраљета"

"Пинки" као нов - отварање базена

Виноградска улица - "тестирање" коловоза

Ближи Земуну - пут Батајница-Угриновци

ВЕЛИКА СРБИЈА

Београд
Француска 31

НОВИНЕ СРПСКЕ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ

Оснивач и издавач:

др Војислав Шешел

Генерални директор:

Александар Стефановић

Главни и одговорни уредник:

Синиша Аксентијевић

Заменик главног

и одговорног уредника:

Душан Весић

Помоћник главног

и одговорног уредника:

Дмитриј Јанковић

Лектор:

Зорица Илић

Редакција:

Рајко Горановић, Момир Марковић,

Мирослав Васиљевић,

Вељко Дукић,

Наташа Јовановић,

Јадранка Шешел, Дејан Анђус,

Александар Вучић, Рајко Ђурђевић,

Коста Димитријевић,

Драгољуб Стаменковић

Председник Издавачког савета:

др Ђорђе Николић

Потпредседник Издавачког савета:

Петар Димовић

Издавачки савет:

Томислав Николић, Маја Гојковић,

Драган Јовановић,

Ранко Вујић, Драган Тодоровић,

Ратко Гонди, др Никола Поплашен,

Стево Драгишић, Миодраг Ракић,

Зоран Красић, Милован Радовановић,

Јоргованка Табаковић,

Ратко Марчетић, Владимир Башкот

Секретар редакције:

Љиљана Мијоковић

Шеф дистрибуције:

Зоран Дражиловић

Технички уредник

и компјутерски прелом:

Северин Поповић

Штампа:

НИГП "АБЦ-ГРАФИКА" д. д.

Влајковићева 8, 11000 Београд

Карикатуре:

Синиша Аксентијевић

Тираж: 20.000 примерака.

Редакција прима пошту на адресу:

"Велика Србија", Француска 31,

11000 Београд,

Тел.: 3240-551

Рукописи се не враћају

Новине "Велика Србија" уписане

су у Регистар средстава јавног

информисања Министарства за

информације под бројем 1104.

од 5. јуна 1991. године.

Министарство за информације

Републике Србије 19. августа 1991.

године дало је мишљење број

413-01-551/91-01 да се "Велика Србија"

сматра производом из Тарифног броја

8, став 1. тачка 1. алинеје 10.

за чији промет се плаћа основни порез

по стопи од 3%.

СРПСКА РАДИКАЛНА СТРАНКА

ДР
ВОЈИСЛАВ
ШЕШЕЉ

ЗА ПРЕДСЕДНИКА!

У овом броју:

Интервју са Јоргованком Табаковић
НЕЋЕМО БИТИ ОНИ 3

In memoriam
МИОДРАГУ РАКИЋУ УМЕСТО ЧИТУЉЕ 8

Афера око локалних радио станица
ИЗБОРНА ПОШТЕДА ЗА МЕДИЈСКИ БУВЉАК 11

Лични став
СИЛОВАЊЕ ИСТИНЕ 13

Пред локалне изборе у Републици Српској
БРОЈКЕ И СЛОВА 15

Заборављени професор, новинар и писац
Милорад Павловић Крпа
БЕЗ ПАНТАЛОНА НА ЖИВОГ ЈЕЖА 16

На понос Земуна и села Угриновци
ДЕЛО ЈАКОВА ПОПОВИЋА 22

Алекса Ивић, професор универзитета
ИСТОРИЈА РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ 27

На основу члана 1. Закона о избору председника Републике
Србије и члана 55. став 1. Закона о избору народних посланика,

Републичка изборна комисија, на седници 7. августа 1997.
године, донела је

Р Е Ш Е Њ Е

УТВРЂУЈЕ СЕ да Предлог кандидата за председника
Републике Србије **ДР ВОЈИСЛАВ ШЕШЕЉ**, доктор правних наука, рођен
1954. године, из Земуна, Улица Посавског одреда број 36, који је поднела
Српска Радикална странка 4. августа 1997. године, испуњава услове
утврђене Законом о избору председника Републике Србије.

02 Број: 013-153/97

У Београду, 7. август 1997. године

РЕПУБЛИЧКА ИЗБОРНА КОМИСИЈА

ПРЕДСЕДНИК КОМИСИЈЕ
Залта Говедарица

НЕЋЕМО БИТИ ОНИ

После свега што смо као народ прошли, нисмо заслужили да наш опстанак црпе снагу из издржљивости. Опсада ишчекивања мора бити прекинута. Српском народу је, кажу, својствено да буде зачетник промена и борац, тако да нам улога пасивних посматрача, коју нам власт намеће, баш и не приличи. Ја лично очекујем да у променама које су неминовне, странка којој припадам, овом народу омогући оквире за рад, за прихватање улоге ствараоца, радника и чувара. Ако смо граничари, не морамо бити таоци, већ чувари.

Мало је посланика у Скупштини Србије чије наступе за говорницом прихватају обе стране партера скупштинске дворане. Додуше, десна страна са гласним одобравањем, а лева – владајућа, нерадо и ћутећи.

Када је госпођа Табаковић иза скупштинских микрофона, што није ретко, говори језиком своје струке (економиста) бираним и провереним аргументима, без реторичких узлета, насилне духовитости или мржње према онима који другачије мисле.

На последњој Централној отаџбинској управи предлог да баш она буде петнаести члан председничког колегијума, образложио је Председник СРС, др Војислав Шешељ, речима: "Јоргованка Табаковић је истакнути члан странке, републички посланик, цењена у стручним круговима, одана странци".

● **Како коментаришете ово образложење?**

У том образложењу, а са свега неколико речи, изражена је сложеност односа странка – појединац. Странка вам је окриље, снага, даје вам шансу да постанете њен члан, па и посланик, на неки начин добијате угледно презиме. Тиме што сте члан и посланик странке коју красе поштење, доследност, јасно дефинисани циљеви, од националних до економских, странке којој су страна лутања и која с правом носи предзнак српске странке, заиста добијате угледно презиме. Али, то вас лично обавезује да том презимену додате и своје име, име којим постајете "истакнути" и "цењени". Увек сам се трудила да својим радом и понашањем, у приватном и јавном животу, оправдам то своје страначко презиме и стекнем име вредно уважавања. Међутим, изнад свега ценим, па ми је зато тај део образложења и најдражи, оданост. Сматрам изу-

Јоргованка Табаковић – истакнути члан Странке, цењена у стручним круговима

зетно важним то да неко на вас, као човека, може да рачуна, да може да се ослони и верује у вас, без обзира на искушења у којима ћете се, сасвим извесно, наћи или сте се налазили. И као човек и као припадник странке. А ако је и једна странка била у искушењима, онда је то Српска радикална странка, почев од искушења које је представљала снага 73 посланичка мандата у претходном скупштинском сазиву, и могућност партиципација у власти, преко фамозне "изјаве" социјалиста у јесен 1993. и прогона који је уследио, преко хапшења, монтираних процеса, батинања у самом скупштинском здању, тоталне медијске блокаде до претњи забраном рада странке. Данас, јачи него икада, трајемо захваљујући и томе што су нам мерила вредности, између осталих, и оданост.

● **Како сте Ви лично преживели све то?**

Ја сам у Српској радикалној странци од јесени 1992. године. Као и сви лепо сусрети, и то се десило случајно. Те, 1992. године, радила сам као помоћник директора у Приштинској банци, једној од банака у систему Београдске банке из Београда, једине банке која је на Косову и Метохији заузимала своје значајно место у пословању привреде. Посао који сам тада радила значао ми је потпуну стручну афирмацију и тражио је, с друге стране, пуну ангажованост. Уз такав посао ушла сам у Скупштину Србије са послаником, као економиста, да се бавим својом струком, и као Српкиња са Косова која је заштиту својих националних интереса идентификовала са Српском радикалном странком. Као мајка троје деце (данас Ивана има 17 година, Милена 15 и Никола 13 година) економиста, који је у 32. години већ имао стручну афирмацију, са задовољством сам почела скупштинско-страначки ангажман. Свој први наступ за скупштинском говорницом и први усвојени амандман, свој први аплауз, а све се десило уједно, вероватно ћу памтити увек. А онда је брзо дошла јесен, захтев за смену Шаиновићеве Владе, распуштање Скупштине... Директор моје банке, мој страначки и посланички колега, није успео да превазиђе страх и спасавајући себе, тј. своју фотељу, у новембру ми је уручио отказ. Захваљујући томе, детаљно сам упознала проблематику радних спорова (спор са банком добијен због неоправданог и незаконитог отказа) као и психологију људи "Потурица гори од Турчина" чију мимикрију не могу, попут Цвијића, да оправдам суровошћу власти, већ једноставно да осудим.

Од тешких сећања и искустава, која могу назвати искушењима, морам да наведем још и упознавање начина за добијање затворске казне – експресног у ноћном прекршајном поступку

Јоргованка Табаковић рођена је 21. 3. 1960. у Вучитрну, надамак Приштине, као треће дете у породици Мишковића. Њено школовање је увек пратило префикс "нај". Економски факултет је уписала са 17 година, а завршила га за 3 године, као најбољи студент своје генерације.

У својој 37 години, Јоргованка има 16 година радног стажа као дипломирани економиста, директор је Пословне јединице РАС банке из Пећи и завршава магистарске студије на Економском факултету у Приштини.

Иначе, Јоргованка је мајка троје деце: седамнаестогодишња Ивана је овог лета завршила, са свим петицама, трећи разред природно-математичке гимназије; Милена има 15 година и завршила је I разред медицинске школе као одличан ђак, а Никола има 13 година, одличан је ђак и завршио је седми разред.

Јоргованка је и супруга "свог мужа – свог колеге" економисте, који води своју невелику приватну фирму.

вођеног у Гњилану, затворске посете, београдска суђења Председнику странке, Душицино повређено раме у скупштинском обрачуна, у сали предвиђеној за заседање... Али, мислим да нас је то, безумно чињење власти, ојачало, зближило, учинило спремним за разна искушења. Данас, после пет година живота са странком, уз њу, за њу, човек се осећа просто награђеним што се дружи са истим људима који представљају незаобилазну снагу, на коју мора да рачуна и власт и опозиција.

● **Који је смисао Вашег ангажовања у политици?**

Власт је, по својој природи, опасна за оне који је имају. Она је моћ да се чини добро и зло. Добро, ако је она одговорна и ограничена, а зло ако је без контроле и неограничена. Зато постоји опозиција. Још је Монтескје упозоравао – вечно је искуство да је сваки човек склон злоупотреби власти. У тој злоупотреби иде се до одређене границе, која не сме бити омеђена само законом и Уставом. Мора постојати јед-

на стварна препрека представљена у супротстављеној тежњи да се постојећа власт контролише и, у крајњој линији, освоји. Зато властољубљу садашње власти мора бити супротстављена амбиција опозиције.

У нашем, вишестраначком систему, изгубио се појам одговорности и смењивости Владе. Наметнута су правила скупштинске расправе у којој само њихови предлози постају закони. Па ипак, то не сме да створи уверење о непотребном и некорисном ангажовању у политици. Напротив, то сазнање постаје покретачка снага нас, српских радикала, да пробудимо критичку способност људи и укажемо колико су лоша власт, и њено неодговорно понашање, реалан политички проблем који морамо заједно решавати изборима. Неопходно је јасно рећи да је област политике немогуће одвојити од породичних и пословних проблема, који су, због своје природе, блиски сваком појединцу, и да је учешће сваког грађанина у политици врло важно.

Радикалске даме у Народној скупштини:
Јоргованка Табаковић, Душица Николић и Елвира Фекете

На режираном процесу српским радикалима
– са добровољцима из Ниша и народним посланицима испред Палате "правде"

- Како појединац може себе пронаћи у политици, а да то не буде директно страначки ангажман?

Појединац не сме да дозволи да медији стварају његову вољу и проблеме, на начин на који се то свакодневно чини, а по систему трговачке рекламе. Ту наилазимо на исти трик стварања мишљења сталним понављањем.

Сваки појединац мора оцењивати чињенице, поступке власти и опозиције, и бити, у крајњој линији, спреман да прихвати одговорност за своју будућност и будућност своје породице, не потцењујући сопствену снагу, снагу гласача. Тај минимум напора, у области политичког деловања, дужан је да учини сваки појединац. Само тако демократија има смисао, а човек реалан основ да верује у своју способност да утиче на ток догађаја и на промену тока догађаја.

- Поново је актуелна прича о власничкој трансформацији...

Данашњи социјалисти се никада неће искрено залагати за приватну својину, јер је друштвена својина извор њихове моћи. Јуче комунисти, а данас социјалисти, своју моћ су и градили на праву располагања друштвеном својином.

Друштвено власништво представља, у ствари, власништво политичких структура које не одговарају за последице употребе и промашаје у коришћењу друштвеног капитала, што је довело до потпуно неефикасних инвестиција и ниске ефикасности рада.

Приватизација или, како је називају, власничка трансформација и расправа о њој, уназад неколико година, иако је за предмет имала различите форме и варијанте, решења и нивое прављања, има само једну константу – отпор приватизацији који има готово програмски карактер. Иако је програм радикалне власничке трансформације био део пакета који је стајао иза Монетарног програма реконструкције, сам Аврамовић се неколико пута јавно, јасно и изричито изјаснио против приватизације. С обзиром на функцију оног ко је то изјављивао, јасна је решеност власти да истраје на ставу којим осуђује земљу на овековечење затеченог режима колективног власништва и њено закивање за систем који у свету сви напуштају.

Предлог Закона о приватизацији, који посланици нису добили до тренутка расправе и одлучивања о њему, биће само декор за наводну тржишну оријентацију којом власт жели да се представи свету. Убеђена сам да ће његова

примена у пракси, разним бирократским методама, бити потпуно немогућа по систему – све се нешто мења да би суштински све остало исто.

Овај систем неће дозволити појединцу да зависи од свог рада, јер би то значило независност у промишљању и, на крају, политичком одлучивању. Зависност од власти, која обезбеђује стипендију, посао, напредовање у каријери, евентуално стан, чини човека послушним, а власти даје моћ које се неће лако одрећи.

Прича о приватизацији је само део предизборног реформског имиџа. Чули сте Вучелића који каже како њима и није до власти због власти, већ да они морају остати на власти да би спровели свој реформски програм. А ако се нешто и приватизује, наћи ће се већ неки Ђинђић који ће се упечатити на социјалистичку удицу и помоћи да се учинена приватизација поништи.

- Како Вам се чини продаја дела Јавног предузећа ПТТ?

Продаја дела Јавног предузећа ПТТ је изузетно важан догађај и надам се, да се овај случај неће претворити у појаву. Прво, због начина на који је обављена; иза затворених врата, ван очију јавности, скупштине, без лицитације, једног недељног поподнева, тај

Ташна пуна аргумената – пред излазак за скупштинску говорницу

но, као и све друге проблематичне ствари. Међутим, још проблематичнији је начин на који ће новац од продаје бити утрошен. Уговор о продаји дела јавног предузећа ПГТ потписан је 1. јуна, а већ 4. јуна Влада доноси Уредбу којом је предвидела да се средства остварена од продаје капитала јавних предузећа уплаћују Фонду за развој Републике Србије!

Закон о Фонду за развој Србије донет је 1992. године и њиме се не предвиђа да се Фонд може попуњавати средствима од продаје државне имовине. Устав Србије предвиђа отуђење државне својине по тржишним условима, али у складу са Законом. За коришћење средстава од продаје државне имовине Влада доноси Уредбу, а одмах затим мења и састав Управног одбора Фонда. На чело долази председник Владе Мирко Марјановић, који одлучује ко ће добијати извозне кредите и кредите за подстицај производње.

Држава се опет представља као сваки несолидни дужник и, уместо да измири своје обавезе према пензионерима и буџетским корисницима, као и дугове по основу старе девизне штедне где је била гарант, она нуди кредите онима који су се освесудочили у својој заборавности да по кредитима плаћају камате, а о враћању кредита да и не говоримо. Држава је увек била лош привредник, а какав ће тек банкар бити! Добро су нам познате све њене слабости, међу којима се истиче наклоност према социјалистичким гигантима, које карактерише запосленост као социјална функција, антиконкурентска тржишна структура, непрофит-

на мотивација пословања и, пре свега, несвојински карактер капитала.

Оваквим понашањем – неиспуњењем обавеза према становништву, власт показује одсуство свести за поштовање прописа и уговора и крајњу неозбиљност према сопственим обавезама. Како ће правни ред поштовати неко ко га тако драстично нарушава?

Када финансијски експерти из рдова власти више немају инспирације и могућности за пљачку грађана, на сцени је распродаја наслеђене имовине. Наш народ има адекватан назив за такво понашање.

● Реч-две о комунизму?

Та реч лепо звучи за оног коме обликује материјално стање, и јуче и данас. Међутим, комунизам више није никаква идеја из деветнаестог века, у XX се он могао видети голим оком и он је за нас искуство. Никаква одбрана тог система не може издржати суд оштроумног човека, па чак ни то да су идеју комунизма компромитовали појединци. Зар комунисти нису, 1945. године, опљачкали приватну својину и уселили се у туђе куће и станове, као паше и бегови и, при том, ни трепнули нису. Опет би тако било и увек би тако било, јер комунизам је, у својој суштини, тоталитаран и увек ће на његовом лицу израсти велики густе бркови, јер Стаљина – кремалског монструма, створио је систем.

Данас се та левица, оличена у ЈУЛ-у, ангажује у интересу народа, народа који за њу није гласао. Да ли је могуће да је народ против свог интереса?

Данас левица нуди рedefиницију српских националних циљева – уважавање нове геополитичке реалности, створене на југословенском просто-

ру, прихватајући заједнице које су на њему настале, као равноправне партнере. А шта је са Косовом и Метохијом? Значи ли то амнестију великоалбанских тежњи и промишљено физичко освајање тла, стицање економске моћи и демографску експлозију, уз намерну или ненамерну подршку Србије јуче?

Ради тога Адем Демаћи, у свом романсијерском опусу, позива господина председника (С. Милошевића) "да учини и пети салто мортале и пружи руку Албанцима" речима "немојмо бити ВИ и МИ, јер ћемо сутра сви бити МИ".

А госпођа М. Марковић, истакнути члан ЈУЛ-а, саветује Албанцима стрпљење, намерно заборављајући да је време њихов највећи савезник. Препустити Косово времену и нечињењу, практично значи остварење Демаћијеве претње да ће ускоро сви бити ОНИ, без иједне жртве, било које врсте.

Уосталом, у идеју комунизма спремни су да поверују само они који немају храбрости да се послуже сопственом памећу и они којима одговара парола – радиш колико хоћеш, узмеш колико ти треба.

● Како Ви видите проблем Косова и Метохије?

Нико нема права, заклањајући се иза патриотизма и српског националног интереса, да нас уверава у нужност одлагања решавања проблема Косова и Метохије, а још мање да нас уверава како је овде све у реду.

Ниједна истина није тежа од заваривања, а истина је да је на овом делу Србије остварено тек политичко право на сопствену земљу. Капитал, а са њим и економска моћ, у рукама је сепарати-

Са пријатељима и супругом – с лева на десно: војвода Митар Максимовић Манда, Душица Николић, Јоргованка и Драган Табаковић

СРБИЈА У ПОКРЕТУ

ста – шиптарских трговаца за које рале српске фабрике. Постојећи систем пореске политике и привредна активност, заснована на дозволама, сагласностима и контингентима, омогућавају Шиптарима, који знају кога да подмите, јер имају чиме, а, кажу, знају и да ћуте, да остварују превласт на овим просторима.

Срби данас, овде, имају фирме са хириличним напписима, достојанство и коску која се зове власт, коску око које воде бесомучне борбе остављајући иза себе раздор подела, подела и деоба које добијају своје место и у изјавама типа "несложни као Срби на Косову". За то време Шиптари, који се свету представљају као жртве које се гандијевски мирно боре за своја права, јачају економски до неслућених размера. Власници најатрактивнијих локала, кафића, ресторана, трговина, привагних објеката – кућа, нису Срби. Србима, сем достојанства, мора бити враћена и економска снага.

Лојалност свих грађана овој држави мора бити постигнута таквим мерама укупне, а посебно економске политике која, поред обезбеђења права на откуп станова и здравствену заштиту, и једно и друго право Шиптари користе без ограничења, обавезује све њене грађане на поштовање ове државе. То се може постићи: ревизијом матичних књига, примењивањем закона о држављанству, регулисањем права власништва само на основу веродостојних земљишних књига, увођењем наплате пореза на промет у фази производње, опорезивањем увозних производа у

моменту царинења и укидањем квота и дозвола за увоз – њихова замена емитовањем хартија од вредности, права увоза доступних свима једнако.

● **Како коментаришете Милошевићеву посету Косову и Метохији?**

Рећи у једном даху да на Косову и Метохији треба да влада национална равноправност и дух толеранције, као и да нема притисака под којима ће бити дат један педаљ Косова, може само Слободан Милошевић. То је препознатљив и већ опробан метод наступа којим се свима, овог пута Србима и Шиптарима, свесно и намерно даје повод да верују да он ради у њиховом интересу и да са другима само кокетира у интересу њихове ствари и тобожњег мира у кући. Срби треба да верују да се Косовом неће трговати, јер ни један педаљ територије неће бити дат. Давање "пеђла земље", у овом случају, значи промену граница и евентуалну независност Косова. Међутим, и сви други фактори, од релевантних до оних "такозваних", јасно истичу став да су "границе на граници" и да не подржавају независност Косова. Суштина је у границама аутономије, која ће бити предмет трговања и разлог за одлазак или опстанак Срба на Косову.

Милошевић је у Приштини изјавио да неће дати оно што нико и не тражи, али о аутономији ни реч. О квалитету живота и његовим правим садржајима ни реч. Само обећања, обећања, обећања... Питам се само има ли још наивних и спремних да поверују.

И сада на тој изјави, о недавању пеђла земље косовске, партија, чији је он председник, гради национални предизборни имиџ?!

Занимљива је и његова изјава о Универзитету у Приштини. Поред тога што га је назвао једним од најугледнијих универзитета на Балкану, што је неспорно, Милошевић је о том универзитету рекао да је, деценијама уназад, био познат по корупцији и лаком стицању диплома, лошем квалитету... Ни једном речју није направио разлику која је постојала у настави на албанском и српском језику. Превидео је и чињеницу да је тадашњи "универзитет Косова" био легло сепаратизма на којем је наука била злоупотребљена у политичке сврхе. То је, на неки начин, и био основни атрибут тог косовског универзитета јуче. То прећутати, а говорити о прошлости те установе, има посебну политичку тежину. Кога то Милошевић неће да наљути и зашто?

Мора се доћи до расположивог стамбеног и земљишног фонда који се мора дати онима који овде желе да живе, а реални приходи државе морају омогућити подстицајну улогу у градњи новог стамбеног простора и омогућавање приватног предузетништва долељивањем земљишта за изградњу привредних погона, добијањем повољних кредита на дужи рок и пореским олакшицама за улагање на овим просторима.

МИОДРАГУ РАКИЋУ УМЕСТО ЧИТУЉЕ

На српском православном гробљу Борик, у Бањалуци, 8. августа сахрањен је Миодраг Ракић, главни секретар Извршног одбора Српске радикалне странке за Републику Српску и народни посланик у Републичкој скупштини

О смрти као феномену или о смрти као крају свега и одласку у постепени заборав, ретко размишљамо. Филозофија, дијалектика и дуализам оноземалског су нам углавном страни. Тек кад осетимо близину смрти, њено присуство, тек кад на последње путовање пратимо рођаке, пријатеље, познанике, драге особе, враћамо се на ову, иначе незаобилазну тему. И тада, поново постављамо себи исто питање. Да ли је смрт саставни део живота. Да ли она представља наставак, круну или крај.

Ових дана присуствовао сам испраћају на последњи пут, на пут без повратка човека, познаника, друга и пријатеља Миодрага Ракића-Раке. Човека, чији су и живот и рад и име дубоко урезани у ткиво и поре Српске радикалне странке. Сретали смо се на седницама Централне отаџбинске управе, онда кад је прелазно Дрину и из оног дела српских простора у којима се страдало и гинуло, а и сад се страда и гине само зато што си Србин, долазио у ове, где се страда, робија и тамнује због истог греха. Често смо разговарали о средокраћу, о раскрсници српства, о местима где човек између мноштва путева и странпутица бира онај прави, једини могући пут, пут достојанства, човечности, патриотизма. Пут људскости и српства. Многи су на тим раскрсницама скретали са правог пута и одлазили у издају, неповрат, нечовештво. Многи и данас одлазе. Многи нису, управо захваљујући Раки и његовим саветима. Његовом указивању на прави и једини могући пут. И онда кад је гротло босанског караказана гутало и односило најбоље и најчеститије Србе, кад су сви поштени, честити и достојанствени тражили савет и уточиште, налазили су их у окриљу Српске радикалне странке и у људској, топлој речи и савету Николе, Раке и других челника наше странке. И тада, на самом почетку, и касније кад су српски простори с оне стране Дрине стекли државност и постали држава Република Српска. Уткао је Рака у срп-

ство и Српску радикалну странку целог себе. Од самог почетка се здушно и несебично укључио у организацију и окупљање српства, разбијеног и дезоријентисаног брозовским братствено јединственим и разсрбљујућим флоскулама. Враћао је Србе и српство у православље и православље међу Србе. Где год је могао, кад год је могао и колико год је могао. Као главни секретар Српске радикалне странке за Републику Српску, као човек, као хуманиста, Србин и националиста бранио је српство од помахниталог исламског зла, од повампиреног усташтва и мондијалистичких монструма свих боја и облика. И са пушком у руци, кад је требало бранити Илићу, Невесиње и друге крајеве где су угрожени српски прагови, српска гробља, српске светиње и светилишта и српску нејач, и са пером у руци, кад је требало уређивати новине Српске радикалне странке и бричком речи и истином са говорнице, кад је требало пред светом бранити српско право на живот и право на постојање. И кад је требало жигосати издајнике међу Србима, људе захваћене синдромом и сјајем Јудиних сребрнака, био је неумољив и жесток. То га је, у ствари, највише и болело. Ране и уједи сопствених изрода и отпадника много жешће боле од рана и уједа непријатеља. Данас, кад се, без обзира на жестину непријатељских удараца и покушаја да се за зеленим столом сруши и анулира све што је изграђено и крвљу и животима најбољих српских синова запечаћено, данас кад се контуре и обриси уједињене српске државе виде и кад су на дохват руке, Раке више нема. Отишао је, како својевремено рече један српски писац, да се дружи са неким другим Србима. Бољим и праведнијим од нас.

Говор др Николе Поплашена

На комеморативној седници, одржаној у згради Скупштине Републике Српске, Никола Поплашен, председник Српске радикалне странке за Репу-

Миодраг Ракић

блику Српску, опростио се од Раке, свог сарадника, сапатника и саборца следећим речима:

Поштована породицо, драга браћо и сестре, драги пријатељи!

Овоземаљски живот нашег драгог Раке трајао је пола века. За живота је учинио много. О томе говори и овај скуп, којим га последњи пут поздрављамо и испраћамо на починак. Овде смо да се подсетимо његове људске величине, његове доброте и разумевања за сваког од нас, његове помоћи у најтежим тренуцима, пријатељске оданости и искреног братства. Свако има своје време. Неко га искористи а неко попусти. Наш Рака га је такође имао. Проживео га је честито и обележио својом доследношћу и добротом. Обележио га је великим стварима а и малим делима, која је чинио великим и која је уткао у наше животе. Мој животни пут се додатно укратио са Миодраговим у најтежим тренуцима наших живота. Рат, несрећа и пустош опет су нас спојили после Сарајева, у српској драми на Нишићкој висоравни покрај Илијаша. Снага, какву до тада нисмо осетили, натерала нас је да не поклекнемо

Комеморативни скуп

и да потражимо излаз из несреће и мрака који је пао на нас, на наш народ и отаџбину. Понела нас је идеја која је расла у нама и са нама, идеја која сведочи о нашем постојању, о нашим животима, нашим успесима, посрнућима, нашем људском праву да се трудимо зарад ведријих дана испред нас.

Драга породицо, имао сам привилегију и част што сам био сарадник, саборац и пријатељ вашем сину, оцу и супругу. На њега смо се сви могли угледати и учити оне велике и вредне особине које су спонтано истицале из нашег Деде, Раке, Мише, како смо га звали, и неоптерећено се уливале у наше дане, дела, односе, љубав, патњу.

Миодраг Ракић је рођен у Славонском Броду 1947. године. Основну и средњу школу је завршио и Сарајеву у које је педесетих година доселила његова породица. На филозофском факултету у Сарајеву дипломирао је на одсеку за општу књижевност и библиотекарство. Од 1973. године радио је на Педагошкој академији, да би 1988. године, на позив Развојне службе универзитетске библиотеке БиХ преузео вођење те службе. Због свог рада био је изразито цењен, тако да је био и члан библиотекарског савета БиХ и Савезне комисије за стандарде у области библиотекарства. Рат га је затекао на изради магистарског рада и тиме је његов стручни и научни пут био нагло прекинут. Одмах на почетку рата прикључује се јединицама Српске војске, а 1993. године настањује се са породицом у Бања Луци. Сећам се ратних дана кад смо Рака, неколико наших пријатеља и ја крстарили ратништима, трудећи се да помогнемо нашој браћи. Српску радикалну странку Републике Српске тада су чинила четири лица: Рака,

Драган, Ракина торбица и ја. Ракина торбица је брижно чувала сву нашу документацију, наше ратне забиљешке, наше планове и идеје. Кад данас видим колики смо пут прешли од те торбице и тих врлети до овог што данас имамо, а што је у многоме и Ракино дело, чини ми се да би и много јачи од нас пали под тим ужасним напором. Био сам сигуран да је Рака последњи коме ће се то десити. Судбина је учинила другачије. Сви ми овде, који смо се данас скупчили да одамо дужно поштовање нашем сину, оцу, супругу, брату, пријатељу и саборцу, знамо за његову систематичност, префињеност у раду, лакоћу са којом је комуницирао са нама и рационалност коју је поседовао и када смо је сви ми остали губили. Без тих Ракиних особина многи од нас, и много тога у Српској радикалној странци било би другачије, ружније, тамније. Рака нам је несегично помагао кад год је било потребно, кад смо поустајали и посртали.

Драга Тамара и Соња, имајте увек на уму да је ваш отац знао да буде велики међу великима и скроман међу малима. Никада није повредио никога а био је довољно оштар да постигне циљ без повреде и увреде. Рака је био скроман, човек мере, лепог васпитања, човек такта и одмерених оцена. Својом величином није никога вређао а и ми, који смо га најбоље познавали, никада нећемо бити свесни колико је заправо велики био.

Рака је био истински хришћанин. Веровао је у вечне вредности и та вера га је водила кроз живот. Био је то тежак живот, живот у коме се често носио са неразумношћу других, невременом нашег времена. Свако од нас ће се пре или после запитати да ли смо били вредни његове добротe, да ли смо узвра-

тили на прави начин. Опет се потврдило неко космичко правило да Бог често, као да ломи наше моралне представе, најпре узима најбоље. Рака је сигурно био један од њих. Сећам се, драги пријатељу, како смо дуго, током рата разговарали о протеклим временима. Слушао сам о предивним планинама које си ти пасионирано обилазио. О твојој породици, пријатељима, путовањима. Нисам могао ни претпоставити да пред собом имам човека кога ће живот немилице бацити на шиљате стене патње, коју до тада ниси познавао и, нажалост, разбити о њих. Ово није било Ракино време. Није он био рођен за оволико патње, несреће и црнела. Његова душа и мисли вечито су плутали за нитима које траже више среће и веселије дане. Помислим да је његово тело заправо сметало његовим мислима да плове по непрегледним пољима среће. Он га је оставио и његова душа, жива, отишла је за жељама, надањима и вером које су му измицале у овом свету. Ми смо остали. Пред нама су два пута. Један, пут слабости и безљубљености који нас изједа и који видимо свуда око себе. Други пут бескрајне добротe и љубави који нам је показивао Рака. Свако од нас, када изађе из ове зграде и оде са овог скупа, биће пред тим избором. Његова породица, искрени пријатељи и браћа имају смелости, људскости и искрену потребу да људе попут Раке никада не забораве.

Божји суд све зна. Ми, његова браћа и сестре, дубоко смо уверени да је Рака пред њим доживео највећу милост. Ми који смо остали у свету пролазних ствари, молићемо се да Бог Ракину душу обасја светлошћу и неизмерном добротом.

Испраћај на Борику – најужа родбина

Над гробом Миодрага Ракића говорио је и Бранко Брђанин Бајовић, истакнути интелектуалац, Ракин друг, пријатељ и саборац рекао је:

"Брдима нашим родним и долинама као да још увјек, скоро двије године потоње, одјекује тутањ рата. Небеска коса, у рукама безосјећајног косца коси и односи. Најприје и највише оне боље међу нама, оне осјећајније, осјетљивије, поштеније и смерне, оне који се теже свикавају на оно што нас је снашло. Невидљиви и необјављени рат још увијек траје и узима своје жртве, а неумољиво прецизни "глуви барут" дописује свој црни списак.

Миодраг, Мишо, Рака, Деда, Карло, како смо га звали и како га је звао његов млађи брат, који нас је упознао прије двадесет година, придружио се, вољом црног дана и црне судбине колони српских мученика на вјечној стражи, на границама безграничне, у нашим срцима, небеске Србије.

Ту је небеску земљу Србију изабрао и њој служио не само онда кад је са пушком у руци морао да брани српске земаљске тапије, не само онда кад је својим друштвеним и политичким радом давао тон странки коју је одабрао и у којој се обрео, чврсто верујући у Бога и у српство, него и свакога, обичног дана и прилике. Миодраг Ракић био је, поред свега и главни и одговорни уредник новина у којима сам и ја писао, не зато што није било других новина, још мање зато да бих свијету рекао шта мислим, него најприје и скоро једино зато што је то предложио Рака. Наш Рака. Њему то нико и никако није могао одбити. Није, јер је он био Србин првог реда, домаћин, отац, син, брат, супруг, човек на своме мјесту. Свака смрт, сваки одлазак пријатеља, сваки потмули прасак из тмине и животне невидјелице оставља човјека без даха. Још више без објашњења и одговора. Све су рјечи мале слабе и празне, али желим овдје, у име свих нас, његових рођака, пријатеља сарадника и породице да кажем да овај, старином Личанин, по оцу и од мај-

чине фамилије из Мајевице, рођен у Славонском Броду, одрастао и формирао се као човек у Сарајеву, живећи од 1993. овде у Бања Луци, вољом зле српске судбине остао без завичаја, овоземаљског, уздајући се још једино у Бога правде. Од првих дана априла 1992. године, од Илиџанске бригаде, од Митровданске усташке офанзиве на Невесиње, које је Рака са пушком у руци бранио, преко Пала и Бања Луке, где је радио и живео, херојске и трагичне одбране Мркоњића 1995. године када је, поново у рову бранио српску груду, Миодраг Ракић је живео за српску земљу, српски народ и његову будућност, не двоумећи се ни часа да у том, часном и витешком прегнућу понуди у зајмену и свој живот. На зид његовог стана са сарајевске Грбавице преселио је своје алипинистичке успомене, стару икону светог оца Николе, трофејну кубуру и капе, успомене са путовања од Хималаја до Мон Блана, а међу њима стоји једна посебна, личка капа, сестра заветна црногор-

ске капе, првене кржаве, са прним облистом, капа у којој су се преплели косовски божури и знак наше српске туге, вјековне короте, али и поноса. Националног поноса коме је Миодраг Ракић доприносио. Та капа, личка, црногорска, косовска наш је талисман и знак, онако као испјева наш пријатељ пјесник Рајко Петров Ного, старином Рашевић и потоњи српски хајдук:

"Црни завој смјеха /божур на рани
Носимо во вјеки/ Сви ми преко Дрине".

Носећи се са животом, онако како је знао и умрио, отишао је наш Миодраг Ракић. Знао да ћемо се срести и вјерујем да ћемо наставити оно што на овом свијету прекинусмо. Са вјером у Бога и Српство... Почивај у миру и нека ти је лака света српска земља.

А на самој сахрани Ракиној, потпун мир. Ни дашка ветра, ни птица да пролети. Кажу да, кад праведни умиру, природа стане за тренутак кад прима у окриље мајчице земље праведнике. Да им олакша последње путовање. Ако Бога и правде има, а мора их бити, мора јер би цео свет и све на овом шару земаљском без њих било бесмислено, душа Ракина је сада тамо где душе праведних и поштених иду. И види све, и зна више од нас, незнајућих који земљом ходамо. Ипак ми, што овде остајемо морамо и због Раке и свих других који у овом невремену, чемеру и јаду остало смо, досањаћемо све њихове снове "двршити започето, претворити у стварност идеале и планове и створити државу по мери свих Срба и државу у којој ће бити места за све Србе. Морамо, због свих њих, због свих нас, због предака, због потомака, због имена, вере и српства. А Раки и свима који падоше и свима који ће још пасти јер иако је рат престао, српство главама намирује неке и некакве дугове, сви-ма њима нека је лака свака грудa српске земље".

Момир Марковић

Последњи поздрав – нека му је лака српска земља

ИЗБОРНА ПОШТЕДА ЗА МЕДИЈСКИ БУВЉАК

Зашто је изненадни удар власти на домаћи "медијски бувљак" – током којег је забрањен рад једном броју локалних радио станица у Србији – тако брзо заменила одлука о њиховој поштеди до краја избора, уз пратеће заташкавање озбиљних дилема које су изазвале обе ове одлуке?

Савезно министарство за телекомуникације деблокирало је локалне радио-станице које су недавно забрањене, због недостатка уредних дозвола за рад. Станицама је враћена и сва опрема заплена приликом инспекцијских контрола. По изјавама надлежних, станицама ће бити гарантовани услови за рад све до окончања избора.

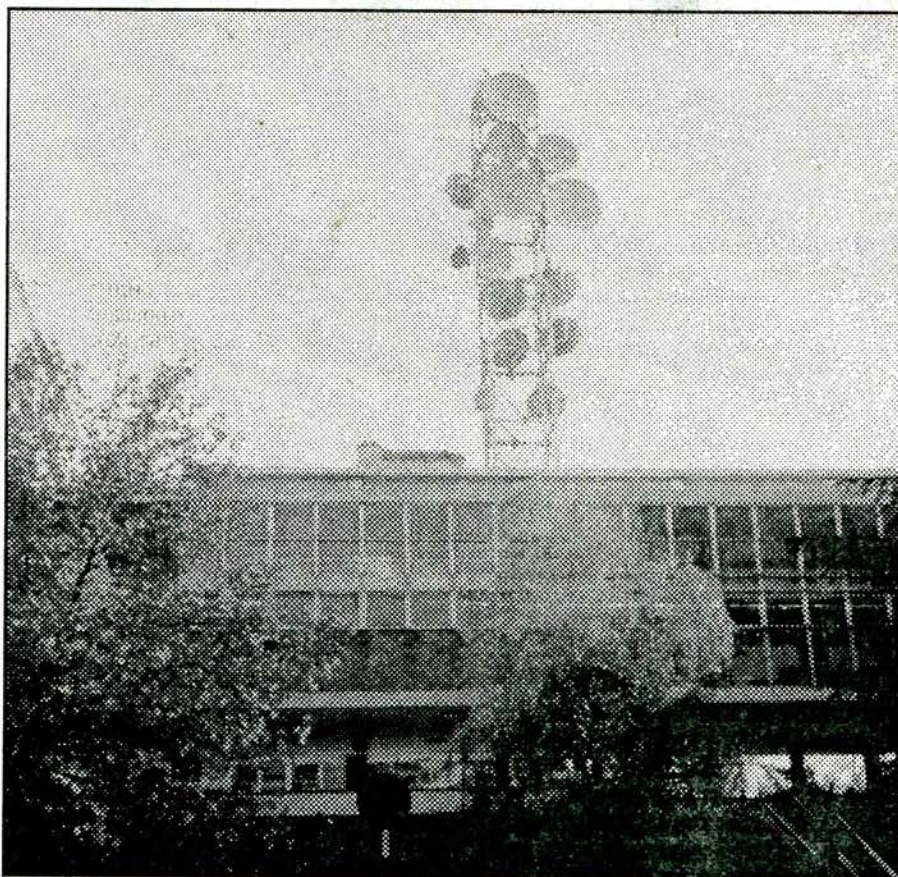
Већина станица се поново огласила у етеру. И многи су одахнули. Некимачак као да је свануло. Између осталих, чини се и властима. Тако смо сведоци следа два необична догађаја: најпре – малог удара власти на "медијски бувљак", па онда прања руку од забрана, уз брже-боље заташкавање свега.

У ствари, затварање поменутих радио-станица у Србији изазвало је негодовање јавности. Њихово гашење стављено је у контекст предстојећих председничких и парламентарних избора. Удар на "медијски бувљак" се претворио у доказ гушења слобода. Поготово, јер је реч о локалним радио-станицама. Дакле, на нивоу на коме су опозиционе странке недавно освојиле већину. (Као да поистовећивање "дивљих" и "независних медија" није већ само по себи компромитујуће за опозицију!?)

Огласили су се и из иностранства. Гушење локалних медија, по страним коментарима, срачунато је ради предизборне манипулације. Једноставно, и до сада су поменуте станице "радиле на дивље, па сте им гледали кроз прсте. А засметале су вам тек пред изборе!"

Од грешке у корацима, до промашаја

Једно је сигурно: у одлуци власти да суспендују своју ранију одлуку превладали су искључиво разлози политичког опортунитета. Тиме ништа није решено, а све је још више запетљано. Јер, ако је објава рата "медијском бувљаку" баш уочи изборне трке још могла бити грешка у корацима, одлука да се "дивљим" медијима (без дозвола) прогледа кроз прсте током избора не може бити ништа друго до – потпуни промашај.

Државна телевизија све теже опстаје у мору дивљих и "независних" ТВ кућа

По тврђењу самих представника власти, Србија је просто преплављена "дивљим" радио и ТВ станицама. Тако министар за информисање, Радмила Милентијевић, јуна месеца о.г. на Дивчибарима, саопштава да на локалном медијском тржишту "влада права анархија, јер поред оних које имају дозволу за рад, постоје још 334 радио и око 120 ТВ станица које раде на "дивље". Такав хаос у електронским медијима грађани плаћају бар троструко: прво, према "медијском бувљаку", онај класични испод моста на Новом Београду је обични мачији кашаљ, јер на њему ("медијском бувљаку") не арче се ни крпиче, ни помаде, већ један изузетно скуп јавни ресурс којим је свака нација крајње

дефицитарна, радио-фреквенцијски спектар. Друго, медијско дивљање у одсуству реда и закона се умножава, па док је с једне стране број медија све већи, с друге је обавештеност грађана све гора. И треће, доказујући да број медија у нас сведочи о слободи штампе, власти се, заправо, бусају у прса нечим што се у свету енергично сузбија, обичном пиратеријом.

Довољно је да погледате скупоћу по радњама, па да вам одмах буде јасно где су корени бувљака на Новом Београду. Где су, међутим, корени "медијског бувљака"? Очигледно у једном окшталом систему квази-тржишног медијског монопола који је у дубокој кризи, јер га је време прегазило, па док

Рака Радовић у "својој" телевизији

умножава апсурде служи још једино беспопштеном преливању друштвеног капитала у приватне цевове.

Где се то код нас купују радио или ТВ станице?

Медији су свуда у свету под експанзијом приватног капитала. Уосталом, то је и нормално: живимо у времену комерцијалне електронике. Дерегулацијом тржишта медија власти настоје једним ударцем да убију три муве – да (приватизацијом) докапитализују државне медије, да претворе јавност у уносан капитални ресурс и да конкуренцијом капитала, менаџмента и програма побољшају стандарде информисања. Додуше, ниво комерцијализације медија различит је од земље до земље. Упркос демагогији назови либерала, главни разлози ипак нису политички, већ, пре свега, комерцијални. Високи трошкови, јака конкуренција и релативно мала профитна маргина, одбија инвеститоре од улагања у медије на релативно ограниченим националним тржиштима. (Комично је кад ТВ-станица једног приватника из јужног дела земље, са мање од 500 долара по глави становника, постане доказ веће тржишности медија него, на пример, у Аустрији са више од 20.000 долара по глави становника, где нема ни једне комерцијалне станице!? Од кога је то, и пошто домаћи медијски магнат купио ТВ?). Нигде (квази) комерцијализација медија нема тако апсурдне последице као код нас.

Зашто? Разлога је више. Неки чак нису ни чисто економски. На пример, од вечите страначке инстант-политизације медија (која је промашена као и свака друга замена тезе: све што се изгуби на политичком пољу, никако не може да се надокнади на медијском, јер су медији слаба замена за страначку кризу или кризу политичког процеса), преко профитерских амбиција овдашњег шоу-бизнис капитала (који заборавља да је "много мачору телећа глава": сопствена радио или ТВ станица су-

више је скуп подухват да би био сурогат за слабе тираже или празне диско-клубове), па све до јевтине амбиције напрасних богаташа да медијском фирмом "перу" бог те пита како стечене паре, што је већ од прве јасно сваком финансијском инспектору просечне интелигенције, који није ни рекетиран, ни корумпиран.

Медијски бувљак: ванбрачно дете државног монопола

Главни кривац је, наравно, важећи медијски систем монопола. Квази-комерцијални (пиратски) медији су искоришћени да се монопол власти над државним медијима учврсти монополом привилегованих елита на медијском тржишту. У ствари, "медијски бувљак" у нас је тржиште за елиту. Тиме је, практично, спречено свако право тржишно коришћење електронских јавних ресурса. Уместо доделе фреквенција јавним лицитацијама, толерише се кокетирање с полуприватним дозволама, гледањем кроз прсте "симпатизерима", што се, на крају крајева, изродило у "дивљу приватизацију" – мимо сваког система, тржишта, па и елементарног реда и закона. А с обзиром да је медијски бизнис скуп бизнис, елита с "медијског бувљака" је лепо ушићарила.

Други контраефекат система монопола, уместо система тржишне конкуренције, настаје у сфери дневне пословне политике. Наиме, домаћа привреда одавно је у кризи. Рапидно осиромашење грађана изазива константни пад тражње – свега и свачега, па и тражње за маркетиншким услугама. То пропадање огласног тржишта су први осетили управо овдашњи монополисти. Није чудо, на пример, да је државна ТВ део кризе прихода (претплате) прва пожурила да надокнади једним квази-фискалним приходом – доприносом на бројило. Није јој ни на памет пало да се упусти у приватизацију. Уосталом, у општој кризи капитала, ко би овде и био инвеститор? Чак ни странци не улажу овде медијски

капитал, већ шпекулишу искључиво спонзорисањем одређених страначких ошција. А медијски магнат на (дивљем) пиратском тржишту се постаје или крађом или илегалним поклањањем (што изађе на исто).

Контрапродуктивне хајке на медије

Комерцијалне радио и ТВ-станице би биле у још тежој ситуацији. Једноставно – претплате немају. Такође – ни довољне маркетиншке тражње (поготово – од локалних фирми). И да систем тржишта (комерцијалних) медија функционише, већина би већ била у крупним дубиозама. Поготово јер су апетити приватних радио и ТВ власника незајажљиви. У условима повећане понуде и смањене тражње за комерцијалним огласима, већина придошлица би морала убрзо сама да затвори капију. Не чекајући да им то учине ни повериоци, ни инспектори, нити пак власти.

И то је још један апсект најновије забране рада који је крајње апсурдан – браћећи им рад, власти су им само подигле цену, које им је слаба тржишна тражња, код високе понуде – практично већ ускратила.

Управо због тога су забране власти лишене сваког смисла. Уместо њих требало је само (системом) створити прави тржишни амбијент за пласман капитала у медије. Уместо хајке на "стране плаћенике", ваљало је странцима понудити инвестиције у медијске фирме. Јер, спонзорство је вајда за ситне паре, док би их друго коштало као светог Петра кајгана. Да домаће медијско тржиште делује, код оволиких губитака, број комерцијалних радио и ТВ-станица би се одмах преполовио. А инвеститори би гарантовано побегли главом без обзира.

Изборни парадокс

Конечно, квази-комерцијални статус овдашњих медија најбоље се манифестује управо током изборних кампања.

Радмила Милентијевић – Закон о информисању по укусу социјалиста

Јер, управо су кампање право време да медији поправе своју материјалну позицију. Управо тада је велика потражња једног од најуноснијег маркетинга – политичког маркетинга. Ипак, не памтимо ни једну од протеклих кампања, после које су медији профитирали. Напротив, остављени су им дебели неплаћени рачуни за жестоку страначку кампању. Практично, опљачкани (рекетирани) су од својих страначких спонзора.

Питања изборног опортунитета су превагла у одлуци власти да деблокира локалне радио-станице. Па ипак, ни она не држе воду. Зашто?

Поменимо само два аргумента: прво – нема те инстанце у свету која може себи да допусти слободу да од легалних органа власти у некој другој, сувереној земљи тражи да толеришу незаконитости. Ни у ком случају, ни под којим мотивима.

Друго, не држи воду ни теза у стилу "до јуче сте безакоњу гледали кроз прсте, а напрасно сте пожурили да заведете ред баш пред изборе". Нема легално спроведених избора, нити законом уређене равноправности у представљању странака, у медијском систему безакоња. (Осим тамо где опозиционе странке гледају властима кроз прсте, јер и саме скидају кајмак од "медијског бувљака"). Према томе, ако се заиста неко залаже за поштене изборе спроведене по закону, онда никако не може да се залаже за опстанак безакоња у јавности – нелегалних радио и ТВ станица. Прави демократски амбијент је незамислив без потпуно легитимне јавности. А ако то ипак чини, онда у најмању руку губи право да већ сутра приговара како је изгубио изборе, јер нису обезбеђени сви законски услови.

Шта све може један "брак из рачуна"

Све је то разлог што је напрасан "удар на медијски бувљак" тако брзо заменила одлука о његовој поштеди до краја избора, уз пратеће заташкавање озбиљних дилема које су изазвале обе ове одлуке.

Тако, коначно, долазимо до друге стране медаље, читаве афере око локалних радио и ТВ станица. Власти наводним изборним опортунитетом у ствари правдају своје гледање кроз прсте једној потпуно незаконитој приватизацији најскупљег и најређега националног ресурса (радио-фреквентног спектра). А већина странака у опозицији у "медијском бувљаку" тражи сурогат сопствене неспособности да се изборе за било какав легалитет, посебно тржишног медијског система.

И док буде трајао овај "брак из рачуна", биће и "медијског бувљака".

Вељко Дукић

СИЛОВАЊЕ ИСТИНЕ

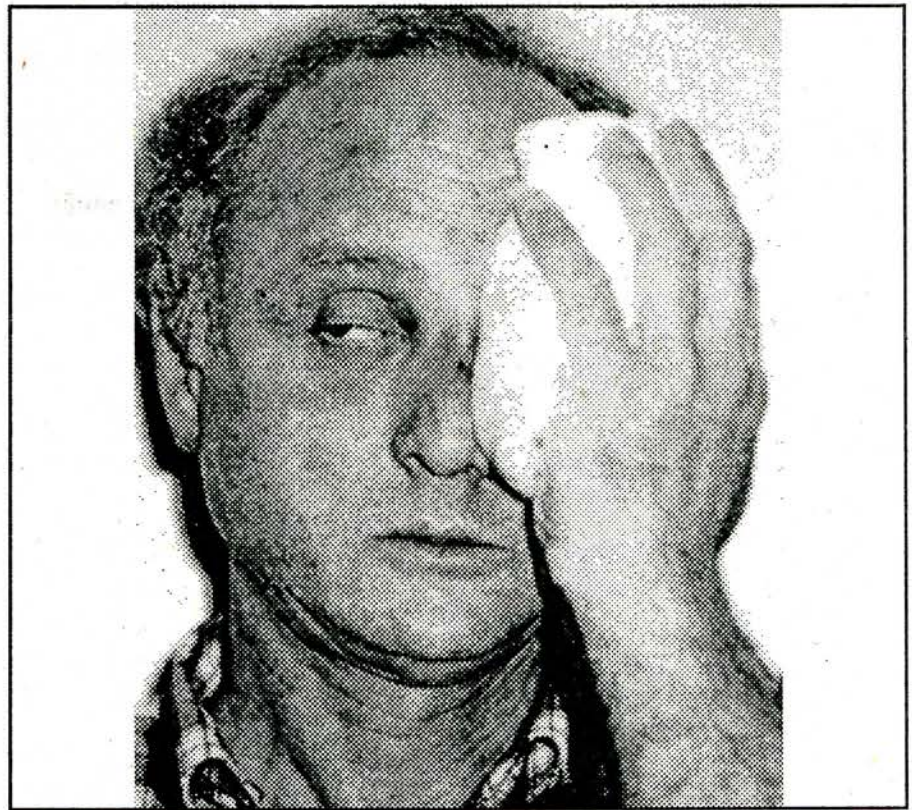
ТЕТ-А-ТЕТ, емисија на БК телевизији (16. 7. 1997) разочарала је бројне гледаоце, због изузетног неукуса и агресивности. На једној страни био је адвокат Никола Баровић, очигледно неспреман за дијалог, а на другој страни др Војислав Шешељ, са чињеницама разрађеним до перфекције, о спорном стану у Земуну, због кога су се и суочили. Стекао се утисак, већ на самом почетку, да је примарни циљ "мегданције" Баровића (можда наложени задатак), не спорни стан, већ провокација др Шешеља да би дошло до туче пред ТВ камерама.

Баровић се обраћао саговорнику "напер ту", нашта је овај реаговао, а Баровић и даље то игнорисао. Следећа про-

Питао се да ли би неко после оваквих истрпљених нечувених вербалних и физичке увреде (сипање воде у лице саговорника), могао да погледа породици и пријатељима у очи и легне мирно да спава, а поготову много поносни др Шешељ.

Убрзо затим, иза очију камере, одиграо се и очекивани расplet догађаја. Можда је тиме господин Баровић и реализовао постављени крајњи циљ – физички контакт, али и видне промене на свом лицу.

Унапред спремне екипе за сатанизацију др Шешеља, пуне ступице новина и ТВ емисија, а ко би други предњачио, до госпођа Оља Бећковић, у емисији "Утисак недеље". Тезе су замењене – аг-

Добио своје – усташки провокатор Никола Баровић

вокација Баровића је била "не блеји" и два пута поновљено "ти си магарац", "ја ћу да те бијем", до шокантне дозе вербалне увреде "жена ти је курва", што је видно запрепастило и сталоженог др Шешеља. Пошто Баровићу није успело да дође до туче у студију, прибегао је и последњој шанси, просувши чашу воде у лице саговорника. Због овакве врсте понижавања и увреда, бројне главе су гинуле у двобојима бранећи част. Зар то није знао Баровић? За ово последње безумље, Баровић је нашао разлог што му је саговорник поменуо почившег оца, али сматрам без икаквих посебних увреда.

ресор постаје жртва. Мислим да овде треба поменути веома важну чињеницу да у делу ове емисије (интервју гледалаца) није изгледало довољно да се за учешће позове дати број телефона, већ каже и лозинка. То је показало и лично искуство. Наиме, када сам позвао дати број телефона студија ТВ Б, добио сам одговор да то није тај број, иако ми је тражени број регистровао телефонски апарат. Ово се поновило више пута. Због тога је један мој присутни пријатељ узвикнуо: "Вратите нам ТВ Бастиљу, а задржите вашу 'слободну телевизију'".

Др Ђорђе Николић

БРОЈКЕ И СЛОВА

Да ли ће у новим околностима патриотске снаге поновити успех са прошлогодишњих председничких избора и избора за Народну скупштину Републике Српске

Председнички избори у Србији заказани су за 21. септембар а, према тренутном расположењу становништва, сигурно ће победити председник Српске радикалне странке др Војислав Шешељ.

У октобру су већ заказани локални избори у Републици Српској. У Српској радикалној странци има разлога за оптимизам јер се очекује највећи успех до сада.

Још увек се сећамо резултата прошлогодишњих избора за председника Републике Српске, за Народну скупштину Републике Српске, за председништво БиХ и резултата за Представнички дом БиХ.

И поред тога што се, са стране, тежило да се онемогући и умањи успех патриотских странака, СДС и Српске радикалне странке, ове две странке су забележиле до сада највећи успех. Добиле су поверење највећег броја становништва.

Неумољива статистика

Учени су велики пропусти и неправилности приликом гласања за председништво БиХ и приликом гласања за Председнички дом БиХ.

Ако се посматра територија бивше БиХ и анализира становништво на тој територији, Срби су морали да добију те изборе. Од укупног броја српског становништва право гласа на изборима је имало 60% становника јер су Срби старо становништво, а супротне карактеристике важе за муслимане који у својим редовима имају само 40% гласача, јер га већином чине млади становници. То су демографске чињенице које се не могу занемарити.

На изборима се показало да међу муслиманима има 60% и више пунолетног становништва са правом гласа. За што су важни ови проценти?

Позната је чињеница да је муслимана било, пре избијања рата, у укупном становништву 14% више од Срба. Са оном, напред наведеном чињеницом, без обзира што је српско становништво бројчано мање, оно има више пунолетног становништва које има право гласа. Проистиче да су Срби требали да имају већину посланика у Представничком дому БиХ и првог председника у Председништву БиХ.

На прошлим изборима смо се уверили да тамо где немамо контролу, наши политички противници могу да на-

Амерички плаћеник – банана председник Републике Српске

мештају резултате како хоће, увек да имају колико им треба, без обзира што је ту међународна контрола.

Осека политичких странака

С обзиром да стално истичемо да смо богата земља, кад су у питању политичке странке, прошли избори су показали да смо, заиста, богати, јер је међу Србима било на десетине странака. Сада је то много јасније, на октобарским, локалним изборима, очекујемо много мањи број странака и победу Српске радикалне странке у већини места.

Изборна процедура, кад су у питању избегла лица, врло је компликована, и већина тих паћеника, о којима нико не брине вероватно неће гласати. Српска радикална странка их и сада позива да испуне грађанску дужност и свој глас дају, по својој савести, онима за које мисле да ће заступати њихове интересе.

Победа патриотских снага

На последњим изборима за Народну скупштину Републике Српске убедљиву већину оствариле су патриотске снаге. За СДС и Српску радикалну странку гласало је око 60% грађана Републике Српске. Радује нас тако висок

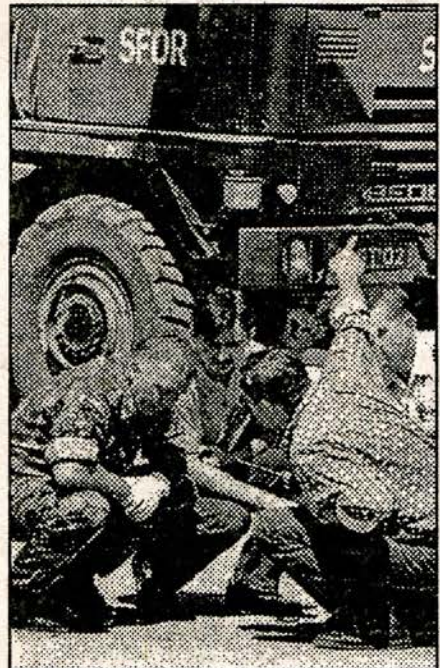
процент оних који су гласали за нас и даје нам наду да ћемо у октобру проћи још боље, јер становништво има јасну представу коме треба поклонити поверење.

Ако се погледају резултати по општинама може се видети да између две патриотске странке није долазило до преливања гласова. Напротив, тамо где је СДС остварио већину, у тим срединама је и Српска радикална странка показивала завидне резултате. На пример, у Билећи 62% за СДС, а 10% за СРС, у Брчком 61% за СДС а 16% за СРС, у Хан Пијеску 74% за СДС а 12% за СРС итд. Слична је ситуација и у готово свим другим општинама. Ово само показује да од активности патриотских снага, њиховог деловања и медијске присутности највише зависе резултати на изборима.

Што се тиче Српске радикалне странке (а делимично се то односи и на СДС), треба повећати сразмерну присутност у мањим општинама, ван главне концентрације становништва у доминантним центрима Републике Српске.

Југословенство на сцени

Испод очекиваних, постигнути су резултати у Котор Вароши, Шипову, Српском Дрвару, Теслићу, Шековићима и

СФОР антисрпски ДОГОВОР

још неким местима. На нешто слабије резултате у овим срединама, свакако утиче етничка хетерогеност, свест оних који су своју припадност по рођењу заменили идеолошком припадношћу, југословенству, али и нашем недовољном раду. Уверени смо да се у овим и сличним срединама могу постићи бољи резултати синхронизованим деловањем на свим нивоима у Српској радикалној странци са становништвом на терену.

Сигурност коју уливају Српска радикална странка и СДС, како у погледу политичке доследности, истрајности, поверења које се у њих може имати, тако и у погледу споразумевања и гарантовања реципрочних права које имају све етничке групе на територији БиХ. Успешна сарадња две најутицајније странке на територији Републике Српске представља чврст ослонац за представнике и грађане, како исламске и католичке, тако и других вероисповести, да ће се апсолутно поштовати сва права која уживају Срби као мањина на територији федерације. Да ли ће се та права проширивати или сужавати, искључиво зависи од поступања са Србима у овим подручјима у којима чине релативну мањину. Странке које заступају једнострано либералан став према мањинама, не водећи рачуна о поступању према припадницима као мањинском народу, далеко су од увиђања потреба свог народа и долазе у опасност да им се припише атрибут издајничких странака.

Реторика у "европском" руху

Последњих дана смо имали прилику да видимо и чујемо представнике муслиманских странака, које, наводно, делују као опозиција званичном режиму. Чак и у критици, ти опозициони правци на прво место стављају "Пале", затим ХДЗ, а на последњем, просто се

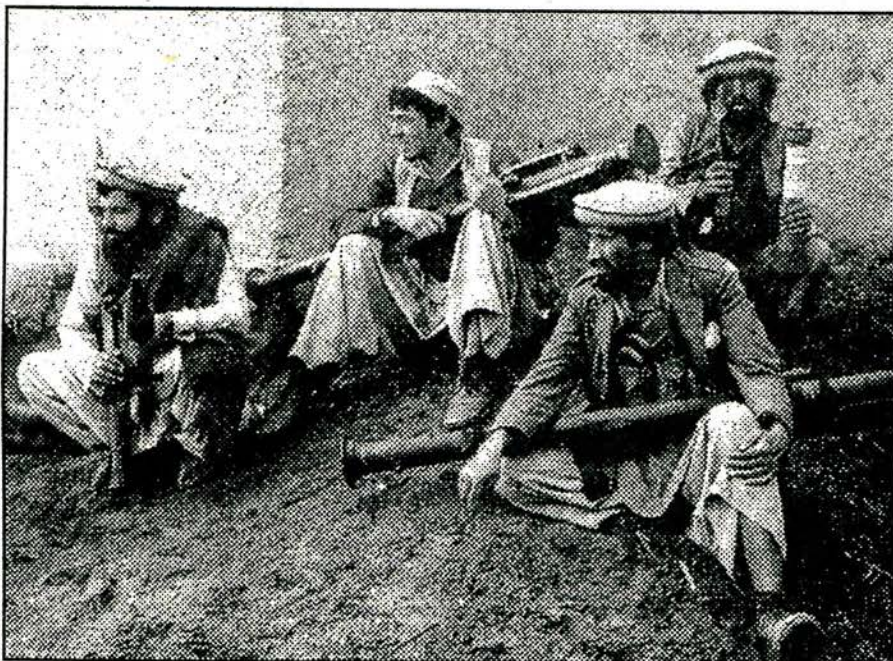

Ђераћемо се још
– ратничке боје потомка Апача

извињавајући, помињу свог лидера А. Изетбеговића.

Врло је чудно што и ти, назови опозиционари, имају истоветна гледања као и водећа СДА, с тим што је њихова реторика упакована у "европско" рухо. Они су, наравно, искључиво за целовиту БиХ, они су за општеномодно јединство, за "суживот", за толеранцију. Наравно, то важи само за БиХ. Када су њихови лидери разбијали југославију у парампарчад, тада су доказивали да заједнички живот није могућ, да се треба одвојити, формирати самосталне државице, са што мање припадника других народа.

Очигледно је да се рачуна са кратким памћењем српског народа, с намером да се завара и изигра.

Протуве на цени у Алијиној Ђосни – авганистански муџахедини

На миг владајуће касте, назови опозиционари и њихови лидери листом су променили и властито име, колико јуче бусали су се у груди да су они посебан народ. Желели су, тражили и добили име муслиман. Тада им није одговарало да буду "босанци" (како су их у бившој "Југи" у вишевима ословљавали) "бошњаци" и слично. Тада су се плашили за свој муслимански идентитет.

УЈДИјевска традиција

Данас, када је читав свет против православља, па и њиховог исламског фундаментализма, хтели би да преименују своју исламску припадност. Сада им то није важно, они нису верски фанатици, они су грађани света, они су за сарадњу са свима (осим са СРЈ и Србима од којих највећи број тих истих муслимана и потиче).

Опасност да се наседне реформаторској реторичи, постоји утолико и у том обиму колико се насело Марковићевој (Антиној) Хрватској, УЈДИ-евској и свакој другој Мачековској традицији и провинцијеницији.

Опасност за српски народ не налази се у политичким странкама других, него у простосрдчним и наивним представницима неких српских странака, које, поцену "европејског" имиџа и "мондијалистичких" назора, сматрају да није сасвим уљудно потенцирати проблеме и неправде које се чине припадницима њиховог народа.

Чекајући "суживот"

Ако су представници "бошњачких" странака отворено за "суживот", нека то докажу залагањем за "шире регионално повезивање".

У том случају морали би прво да се обрачунају са сепаратистима из својих редова, али и да покажу "братску" сродност с најближим народима.

Веома би нас обрадовало када би се укинуло измишљање нових имена (да би се што више истицала властита особеност и да би се дистанцирало од сродника) и обнародовало да је порекло највећег броја муслимана баш из редова Срба, да између нас није потребна бодљикава жица, а поготово да они не би требало стотинама година да се париче око међе.

Наравно, у том случају би много штошта имало да се промени у политици "бошњачких странака", а пре свега њихов "фундаменталистички мондијализам" по коме је свака протува из авганистанског рата или муџахединског полусвета ближа него што су Срби.

У томе и јесте ствар, то нам даје шансу, зато смо и оптимисти, да ће народ све то прецизно одмерити и масовно свој глас дати представницима Српске радикалне странке.

Владимир Смиљанић

БЕЗ ПАНТАЛОНА НА ЖИВОГ ЈЕЖА

Професор, новинар и писац, Милорад Павловић Крпа (1865–1957), учесник–хроничар свих ослободилачких ратова Србије, аутор прве књиге о угрожености Срба преко Дрине (1898), чија је кућа у Београду била "босански конзулат", који је краљевима говорио истину у очи и био свагда опозиционар, прогоњен као такав и од Брозовог режима, заслужио је одавно да у главном граду има улицу.

Павловић је 1919. године забележио све примедбе војводе Мишића упућене краљу Александру Карађорђевићу, поводом апсурдног уједињења са Хрватима, који су га обмањивали "некаквим идејама о братству и јединству", захтевајући њихово искључење из неразумне заједнице и тражећи стварање Велике Србије.

Комисија Скупштине града Београда правилно је поступила приликом скорашњег преименовања улица, одлучивши да се врате ранији називи укинути у време Брозове комунистичке диктатуре. Надамо се да ће, у даљем раду, скупштинска комисија посебно обратити пажњу на "заслугом" тоталитарног режима, заборављене значајне Београђане. Један од таквих, који је својим родољубивим, прегалачким и стваралачким радом одавно заслужио улицу у свом родном Београду, свакако је велики Србин, професор, књижевник и новинар Милорад Павловић (1865–1957), познатији под именом чика Миле Крпа. Он је, у свом времену, био веома познат и цењен као културно-просветни и политички активиста, нарочито је био активан на буђењу националне свести међу поробљеним српским народом у Босни и Херцеговини.

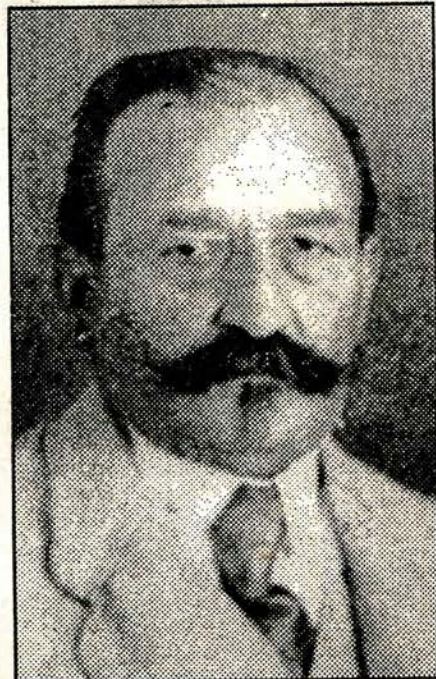
У трагичним годинама за српски народ у Босни и Херцеговини, који је живео у "духовном мраку и економском ропству" под аустроугарском окупацијом, несребичну помоћ пружао је родољуб – професор Милорад Павловић. У својој приземној кући са пространим двориштем, у данашњој Светогорској улици број 4, у којој је становао са мајком Милевом и колегом Стеваном Сремцем, пружао је уточиште свим прогнаним земљацима са друге обале Дрине. Зато су га Београђани симболично називали "босански конзул". Мемоарист Стојимировић, у својим успоменама, између осталог, бележи: "Опште познат под именом Миле Крпа, он је спона између Босне и Србије... Он је у Београду 1898. године објавио своју чувену књигу о Босни, у којој је напао Калајеву администрацију и оптужио је да повлађује и шири по Босни само језуите и католицизам, а то је и доказао цифрама и чињеницама (Наслов те запажене књи-

ге је "Православље у Босни и Херцеговини", која је, под псеудонимом П. М. Томић, штампана у неколико издања јер су се за њу заинтересовале Русија и Америка – пр. а.). Књига је била добро примљена не само у Србији, него и у Русији, (посебно је штампана у САД – пр. а.), а у Босни је била прихваћена као народни крик. У ствари, књига је била предговор Јазавца пред судом и полазна тачка многих позитивних акција, па чак и Младе Босне и Принциповог атентата. Захваљујући тој књизи, Павловић је постао генерални опуномоћеник Босне у Београду. Пашић је и најповерљивије ствари, у вези Босне, радио преко њега! Без њега и његовог мишљења, стипендије и субвенције нису давале..." (М. Ј. Стојимировић: "Силуете старог Београда").

Као "неподобан" 1947. избачен из Удружења књижевника

Пре него што потпуније опишемо велики значај родољубиве Павловићеве акције преко Дрине, крајем прошлог и почетком овог века, морамо истаћи његове основне биографске податке, који су изостављени у енциклопедијама новијег доба, док их режимска Деретићева *Историја српске књижевности*, из 1983, потпуно прећуткује. То нас не чуди, јер је у првим годинама нове Југославије, одлуком Јована Поповића, избачен из Удружења књижевника Србије (1947), као "неподобан", иако је био један од његових истакнутих оснивача.

Рођен је од мајке Милеве и оца-воскара Томе, на Теразијском сокаку у време владе кнеза Михаила Обреновића. Преживео је Павловић шест ратова и владавина, пет краљева и два намесништва, налазећи се, скоро увек, у опозицији. Павловић је у младости био огорче-

Милорад Павловић Крпа

ни противник династије Обреновића, а због учешћа на демонстрацијама, 1882. године, избачен је из гимназије јер је, заједно са Нушићем, протествовао због приказивања антисрпског Сардуовог комада "Рабагас" у београдском Народном позоришту. Као јак учитељске школе, одушевио се Чернишевским и његовим делом "Шта да се ради?" Прва његова књига, "Слике и карактери из српског друштва", штампана је 1888, али је, због "дражења народа на буну", била одмах полицијски забрањена и уништена, а он је осуђен (у одсуству) на годину дана затвора, морао да побегне преко Саве, у иностранство. Студирајући славистику и германистику у Је-

Београд између два рата – позната кафана "Албанија"

ни, Лајпцигу и Берлину, другоао је са многим, светски познатим именима, између осталих и са Карлом Либхне-том, с којим ће, касније, водити преписку. По завршетку студија, једно време живи у Прагу, где је постао одличан пријатељ Томаша Масарика, каснијег доживотног председника Чехословачке Републике, који му у једном писму одаје признање: "Драги господине Павловићу, Србија може да цвета са таквим људима као што сте Ви, а Ви сте истовремено понос Словенства. Нека Вас Бог само поживи и наставите да будете активни докле год можете. Плодовима Вашег рада отаџбина ће се поносити".

После амнестије, Павловић се вратио у земљу. Међутим, "због штампарске кривце", неколико пута је осуђиван, премештан и отпуштан из професорске службе, а после Кнежевићевог атентата на краља Милана, 1899. године, са групом истомишљеника – радикала, осуђен на тринаест месеци строге тамнице у пожаревачком затвору.

Први биограф чика Милета Крпе

Имао сам срећу да тог јединственог човека, чудне судбине, пријатеља многих значајних књижевника, државника, револуционара, војсковођа и владара, упознам још у детињству. Касније сам од њега много научио, што ми је помогло при писању чланака и фељтона из наше културно-историјске прош-

лости. За све је био "крив" мој деда-имењак, чика Милетов ратни друг са Солунског фронта, који је становао у његовој близини, у Крунској улици. Често су седели у кафани "Барајево", на ћошку ове и Београдске улице. Сећам се да сам за њиховим столом упознао, још у детињству, многе наше познате уметнике, а најчешће су ту долазили: Сима Пандуровић, Добрица Милутиновић, Љуба Ивановић, Лукијан Бибић, Драгутин Инкиостри... Једном је навратио и Бранислав Нушић, чика Милетов друг из детињства. Касније су се, као вешти оратори, такмичили у држању беседа на разним свечаностима у Београду, али и при испраћају значајних савременика на Новом гробљу.

Од тих сусрета у детињству са занимљивим, омањим човеком, који је изгледом подсећао на Кинеза, прошло је више од деценије. Касније сам, негде од јесени 1961. године, као гимназијалац, по дединој препоруци, почео чешће да посећујем чика Милета у његовом стану у Крунској 38. То је био пространи, петособни стан у коме се данас налази "Клуб пензионера-Врачар". Зграда је необележена, иако је ту одавно требало поставити спомен-плочу у част тог значајног становника. Републиканац по опредељењу, познат је као припадник самосталних радикала и уредник "Одјека", учесника свих ослободилачких ратова Србије и наш први ратни дописник, који је, 1905, по налогу српске владе, извеш-

тавао о руско-јапанском сукобу. Павловић је, игром животних околности, имао огромну и драгоцену документацију, посвећену значајним догађајима и људима свог времена, на основу које су настајале неке његове књиге. Током 92. године живота, он је, поред "Политике", сарађивао у још стотинак листова и часописа, објавио тридесетак превода са неколико страних језика и 18 оригиналних књига од којих су, поред значајног путописа "Напуљске шетње" (СКЗ, 1911), запажене биографије његових великих пријатеља – књижевника Стевана Сремца и војводе Живојина Мишића, као и "Приче из живота краља Петра I" (1922) и монографија "Краљ Александар I Карађорђевић у рату и миру" (1991). Као учесник Балканских ратова и Првог светског рата, штампао је и много војничких хроника "Из рата" (1913), "Наш војник" (1915), "Приче о незнамом јунаку" (1927), "Наши у рату" (1928), "Из рова и позадине" (1929), док му је најбоље путописно дело, "Сунчана прашина", остало у рукопису, јер је одбио да га СКЗ штампа у време окупације.

У сенци славе

Павловић је, после Другог светског рата, живео "у сенци славе", ожењен много млађом, другом супругом Недом. Комунистички режим га је прогласио "неподобним", тако да је, под старе дане, морао да даје часове

Најмасовнији снимак великана српске књижевности – седе сдесна Јанко Веселиновић, Алекса Шантић, Милорад Митровић, Симо Магавуљ, Слободан Јовановић, Светозар Ђоровић, стоје – Јован Скерлић, Риста Одовић, Љубо Оборина, Светозар Јакшић, Радоје Домановић, Атанасије Шола и Миле Павловић Крпа

страних језика, да продаје своје ретке књиге и драгоцене уметничке слике, али није хтео да се понизи и свог ученика, Мошу Пијаде, замоли за било какву милост. У ствари, код њега је, заједно са Јашом Продановићем, чика Миле интервенисао једино када су комунистички вандалаи хтели да прекопају гроб Ђуре Јакшића у Београду, сруше споменик кнеза Михаила Обреновића, као и куће у којој су становали знаменити ствараоци. Драгоцене сли-

Максим Горки – Крпа је интервјуисао великог писца на Каприју 1907. године

ке Косте Милићевића и осталих српских уметника, које је чика Миле позајмио држави за чувену изложбу "Српско сликарство двадесетог века" биле су "загубљене". Задржало их је ондашње пљачкашко руководство, а слике му никад нису биле враћене, туговао је за њима, али се није жалио.

У чика Милетовој радној соби осећао сам се као у правом књижевном музеју, док сам његовим казивањима био опчињен. Дивио сам се великој радној енергији тог деведесетогодишњака, који је устајао "чим се огласе први петлови", седао за радни сто и грозничаво, прним мастилом, бележио, у преко стотину ђачких свезака, своје успомене које се данас чувају у Рукописној збирци Народне библиотеке Србије.

Сећања на Максима Горког

Све што је чика Миле тих година причао о себи и другима, повремено сам бележио, па је тако настала његова искрена, непосредна животна исповест, чији сам један део објавио под насловом "Сведок једног столећа", од 16. до 27. марта 1963. године, као фељтон листа "Политика". Додуше, и тај фељтон штампан је осакаћен јер, ондашњи цензори, нису пустили више поглавља посвећених величању Србије и неких њених знаменитих људи, који нису били у вољи режима. У неколико наставака старог, доброг НИН-а, 1968. године, објавио сам занимљива чика Милетова сећања на сусрет и дужи разговор

са руским књижевником Максимом Горким, на острву Капри, крајем фебруара 1907. године. Велики руски писац оштро је критиковао своје земљаке због попустљивости према завојевачкој политици Аустроугарске у Босни и Херцеговини: "Сваки народ сам себе мора да ослободи!" – рекао је Горки чика Милету. "И ваши Бошњаци и Херцеговци треба да иду истим путем. Окупација мора престати, Аустрија је привремено у тим земљама. Систем аустријски, код вас у Босни, сам ће себи доћи главе, јер тамо влада већа корупција него у Русији. Револуција у Аустрији разнеће целу земљу, као што динамитска бомба разара целу кућу. Аустрија је последња држава на свету, и јака је, не војском и моралом, него корупцијом. Народи балкански морају, сваки за себе, да се боре за аутономију... А на завршетку морам да вам кажем, упамтите то: нама треба слободе, слободе за један велики народ; а то треба и вама на југу: слободе, слободе!"

Илегално као обућар у Босни

После помиловања 1890. године, Павловић се вратио из Прага у Београд, где су га радосно дочекали родитељи и браћа. Иако је знао све словенске језике, а одлично говорио немачки и француски, Павловић је одбио понуду Пете Тодоровића да ради у његовим "Малим новинама", због полтронства према династији Обреновић, којој је Павловић посветио неколико кри-

тичких чланака и епиграма. У то време, време новог реализма, већина младих људи у Србији била је привржена идеји величања своје нације. "Поред сталног образовања и величања наше мајке Србије, ондашњи људи су, са највиших положаја, захтевали од интелигенције да изучи неки занат", причао ми је Павловић. "Тако је краљ Петар изучио опанчарски занат, немачки казјер Виљем – пушкарски, аустријски цар Фрања Јосиф – часовничарски, Јаша Продановић – књиговезачки, а ја, као велики Толстој, обућарски! Тај занат сам научио од познатог београдског обућара Аркадија Шићанског, из Јакшићеве улице, од којег сам добио и калфенско писмо. Како сам знао да крпим и поправљам обућу, мој пријатељ, песник Војислав Илић, дао ми је, причају познати, надимак. Али, то није тачно! Надимак "Крпа", који ми је остао уз презиме, добио сам зато што сам знао, у критикама и полемикама, сваког савременика, онако, "без длаке на језику" добро да "окрпим". Међутим, тај занат ми је био драгоцен приликом путовања кроз ондашњу поробљену Босну и Херцеговину, 1891. године..."

Идеју да анонимно, као обућарски мајстор, посети ондашње поробљене српске крајеве преко Дрине, да би написао истину о животу нашег народа, чика Милету је дао његов ранији професор, тадашњи министар просвете, Андра Николић. Одушевљен тим предлогом, Павловић је позајмио од мајстора Цвијића "пинкл" са обућарским алатом и, одевен као "вандракош", преко Загреба, Ријеке и Шибеника, а потом и Книна, стигао у Босну, где аустроугарски властодршци нису пуштали Србе. "Према Србима у Босни, "сиротици клетој", како су је наши родољуби називали, Хабзбуршка монархија је спроводила својеврсни терор", сећао се своје тајне посете Павловић. "Читајући нечувене лажи аустријске штампе, увек сам се питао под каквим условима живи наш народ на левој обали Дрине. Како је двојна монархија држала Босну у вакууму, сасвим изоловану, разумљиво да ми ни на памет није падало да тражим пасош. По идеји Јаше Продановића, да би што мање био сумњив обавештајној служби црно-жуте монархије, одевен као обичан мајстор, са обућарским "пинклом" на рамену, кренуо сам возом преко Ријеке и Далмације. Дочеко ме је, у Кулен Вакуфу, унук Кулин-капетана, господин Алија Куленовић, лепо ме угостивши у свом дому, а потом је узео гусле и запевао ону познату песму: Сад нам Босном туђин господари, крв нам пије онај крвник стари, црна Босно да те Бог убије – нико за те да сузу пролије! Куленовић ме је тамо повезао са осталим српским родољубима. Под туђим именом, правећи се веселак, а и луд када је требало, крпећи окупаторске чизме и домаће кондуре и штифлете, путовао сам по Гламочу, Ливну, Бугојну и

осталим крајевима. Народ ми је, успут, поверавао своје недаће; сазнао сам много о прогонима Срба, који су морали да пишу измишљеним босанским језиком, док су седницама православних црквених општина обавезно присуствовали туђински комесари спроводећи своје одлуке. Забележио сам много чињеница о прогонима српског становништва, али ми, срећом, бележницу нису открили када су ме, по достави једног жбира, ухапсили у Бањалуци, где сам провео неколико дана у затвору. На том, ризикантном пуштештвију, најсигурније сам се осећао у гостољубивом сарајевском дому Николе Кашиковића, уредника "Босанске виле", у којој сам, касније, објавио преко стотину чланака посвећених великанима Србије, како онима из прошлости, тако и савременицима. Одмах по повратку у Београд објавио сам студију о друштвено-политичким приликама у Босни и Херцеговини, која је имала изванредан успех код нас и у иностранству. Наше министарство спољних послова отада је разне поверљиве послове обављало преко мене. По специјалним задацима често сам, касније, путовао Шантићу у Мостар и Кашиковићу у Сарајево, где сам, на терену, долазио у додир са многим виђеним Србима. Захваљујући студијама психологије остала ми је, при тим обавештајним задацима, глава на рамену, јер никада нисам наseo на провокације, а успео сам да избегнем и вешто припремљене клопке, тако да је уместо мене, једном ухапшен Никола Кашиковић. Када су ме саслушавали у тамошњој полицији, извукао сам се измишљеним алибијем: да сам ту ноћ провео са Костом Херманом у познатој јавној кући на Миљачки. Наравно, озлоглашеног Хермана, тог главног режимског културтрегера царске Аустрије, нико од полицијских службеника није смео да пита о мом алибију, а сви његови полтрони знали су да он воли да лупка мамузама по таквим местима са првени фењерима изнад улаза. Том лажи успео сам да спасем и себе и Кашиковића, који се овом шеретском потезу три дана непрестано смејао. Иначе, Херман је о тој мојој подвали сазнао тек у време окупације Београда, 1916. године, када су окупатори у мом стану открили моју документацију, у којој су се налазили и дневници. Све то, спаковано у петнаестак сандука, окупатор је однео у Беч. Моја прва супруга Матилда, иначе Немица, бачена је у тамницу, где је доживела страшне тортуре од којих се никада није опоравила..."

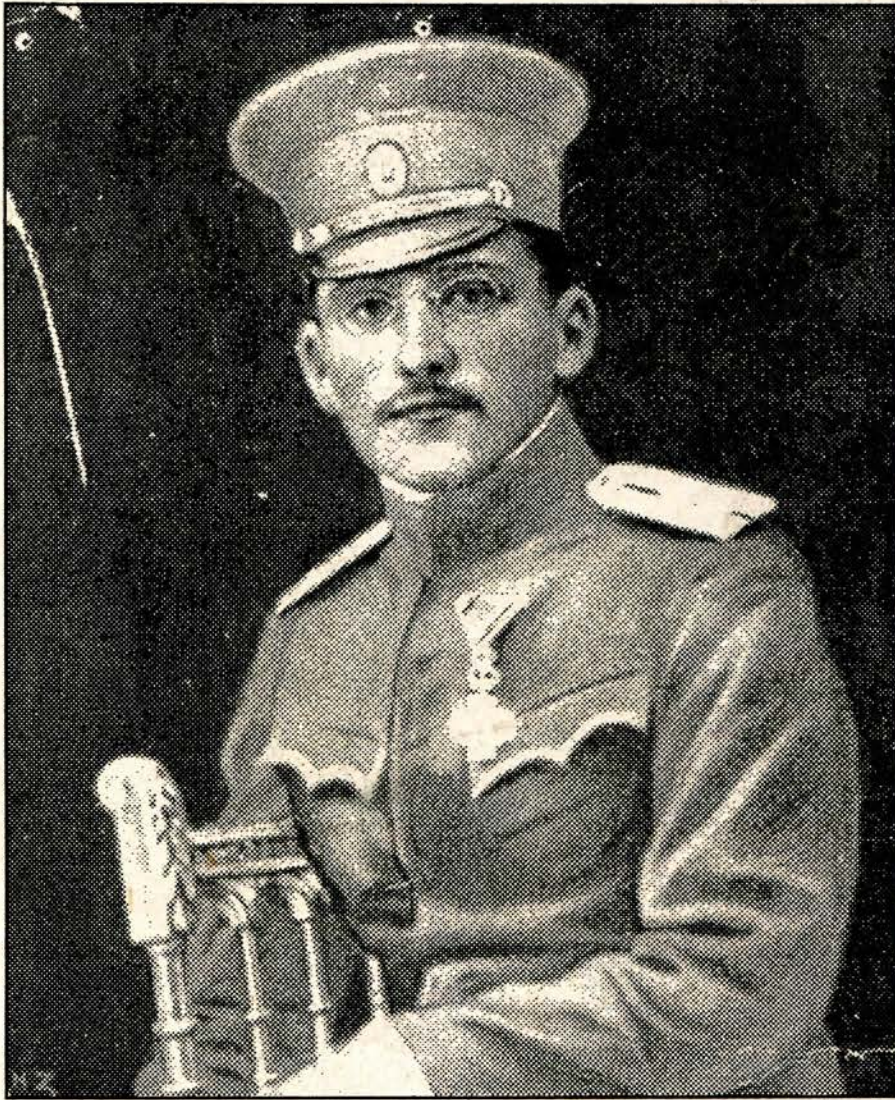
Добротвор босанских Срба

У Павловићевој рукописној заоставштини налази се много драгоцених података о прогоњеним Србима из Босне и Херцеговине, којима је давао уточиште у својој кући, бринуо се о њиховом даљем школовању и стипендијама. "Као и многи млади људи из Бо-

сне, и Кочић је потражио мене да му се нађем при руци", бележи Миле Крпа сећање на свог ученика. "Моја мајка је била једно благодарно биће и задржала је тога дечака прво вече да спава код нас... Кочић је, од тог времена, заволео мене и наш дом..." Као ученика Прве београдске гимназије, Павловић је упознао младог Кочића са многим својим пријатељима – реалистима, на челу са Јанком Веселиновићем, који је одбио да штампа његове песме, саветујући га да пише прозу. Може се рећи да је професор Павловић први открио Кочићев таленат, као и својих ученика у разним периодима – Јована Скерлића, Милана Ракића, Растка Петровића и др. "Шестошколцу Кочићу сам помогао да изузме сведочанство о положеном шестом разреду гимназије, на које му је ставио забрану београдски суд, због дуга од четрдесет динара гостионичару Најдановићу, код кога се хранио. Гостионица је била у данашњој улици гаврила Принципа", сећао се Павловић. "Том приликом, замолио сам своје познанике, имућне београдске трговце, Ђорђа Радојловића и Бибу да измире тај дуг. После тога је Кочић подигао своје сведочанство, а они су му дали још двеста динара "за трошак"... Помагао сам и друге Србе из Босне. Мој пријатељ, песник Алекса Шантић, послао ми је младог револуционара Владу Гађиновића, којем је моја мајка одмах спремила поштељу и вечеру. За неколико дана сам скупио, од београдских трговаца, 300 динара помоћи, па му их предао, од чега је могао да живи неколико месеци. Он ме је упознао са Жерајићем, а онда је код мене стигао и Гаврило Принцип, као и много његових другова, који су у Београду гледали пијемонт српства и јужнословенства. Сваком избеглици смо помогли. Много сам учинио и за стипендију талентованог песника Јована Дучића, а посебно оне везане за покрет "Млада Босна". Тако сам постао нека врста генералног, додуше незваничног, босанско-херцеговачког конзула у Београду. У време Анексије Босне и Херцеговине, 1908. године, боравио сам са Пашићем, у делегацији српских културних радника, у Русији борећи се за српску ствар, а био сам и сведок на монтираном Фријунговом процесу у Бечу, где сам посрамио аустријске судије и једва спасао главу..."

Велики Шантићев пријатељ

О Павловићевој дугогодишњој сарадњи са "мостарским књижевним кругом", његовим драгоценим књижевним прилозима штампаним у "Зори" и "Босанској вили", као и дружењу са књижевницима српске народности из Босне и Херцеговине, могла би да се напише обимна студија. Посебно је занимљива Павловићева обимна преписка са великим пријатељем – песником Алексом Шантићем, који је, боравећи у Београду, одседао у његовом стану. Када се стасити, лепи Шан-

Краљ Александар – није увек разумео Крпин хумор

тић појавио у богато извезеном херцеговачком оделу на Теразијама, по Павловићевом сећању "све живо га је задивљено посматрало" док се девојкама, које су шетале по Кнез Михаиловој улици "причињавао као принц из бајке". По једном Нушићевом запису, млади Шантић није на то уопште обраћао пажњу, а поглед су му привлачиле фирме трговачких радњи, у центру Београда, исписане лепим, крупним, ћириличним словима за које је одушевљено рекао пријатељу: "Гле, гле, гле! Ма види, богати, све српске фирме. Све српски написане. Па зар ти није мило живети у Београду!"

Љутица краља Александра Карађорђевића

Налазећи се често поред главног команданта, регента Александра Карађорђевића, у најблиставијим ратним победима, али и у најтрагичнијим тренуцима, професор Милорад Павловић је, у многим чланцима као и објављеној биографији, успео верно да прикаже све краљеве добре, али и лоше особине. О томе бележи на крају свог дела: "Ову расправу (о крљу Александру Карађорђевићу – пр. а.) треба допуни-

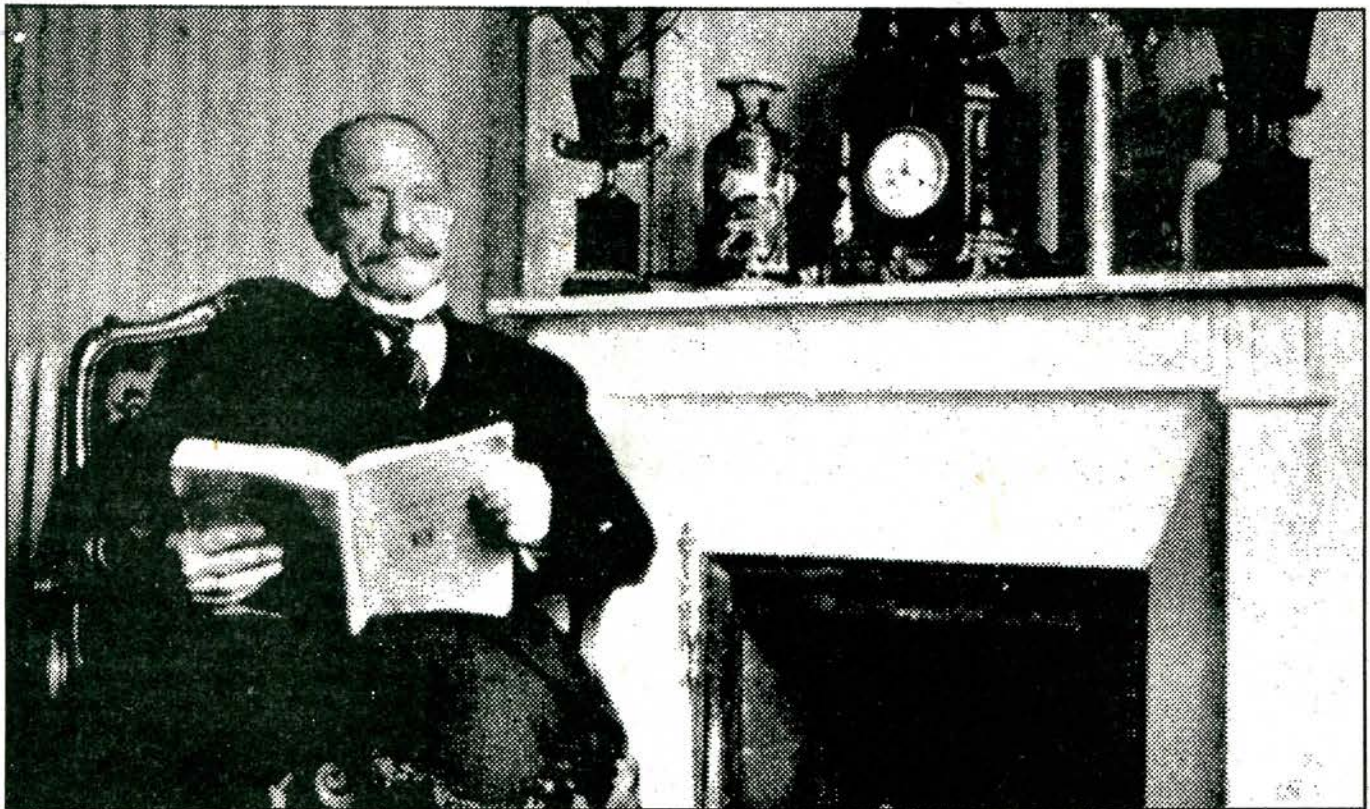
ти неким негативним особинама, које су га одводиле са лепога пута на коме је био за време рата. О једном владару треба да се да верна слика. Изгледа да се он тих особина није могао ослободити. Његово бављење у Петровграду и васпитање (мисли на школовање у Петрограду од 1898. до 1909. године – пр. а.) нису ишли правилним путем. Њега је опијало богатство руског двора. Друга особина истакла се у земљи где су се око њега купиле удворице који су му ласкали. О томе треба опширно писати и истаћи његову сујету – да је изнад осталих. И Александар је поступно подлегао тим утицајима, што га је приказивало у ружној боји. Њега су ласкања опијала и он је веровао да је најбоље оно што он смисли. Но, мимо тих особина, он показује једну светлу фигуру наше прошлости. Добре су (особине) оставиле леп траг, а рђаве су му одузеле власт и живот. Убили су га они којима је дужност да му се захвале..."

И поред ове, негативне опаске о извесним краљевим слабостима, коју је Павловић својеручно забележио у дубокој старости, када је био изложен многим личним невољама и притицима Брозовог режима (о чему најбо-

ље сведоче многи његови записи) – говорећи писцу ових редова више о том владару, он је, поред извесних критичких опаски, често истицао његову храброст у ратовима, љубав према отаџбини, као и народу поклоњене задужбине од велике вредности.

Знајући Павловића као вредног ратног хроничара који је, као секретар војводе Мишића, бележио догађања у Врховном штабу, Александар му је често, у време важнијих састанака, наређивао да напусти просторије, а када му се једном приликом успротивио, изгубио је контролу и повикао: "Марш напоље!" Међутим, одмах после тога, врховни командант се извинио Павловићу због своје плаховитости. Павловић је тачно приказивао сва догађања и сукобе, током ратова, у Врховном штабу, тако да су за српску историју остали многи његови драгоцени записи. Остао је вредан Павловићев запис о противљењу војводе Мишића, тадашњег начелника Главног генералштаба СХС, после обиласка Хрватске, 1919. године, да Србија и даље остане у једној држави, између осталог, истакавши регенту Александру: "Из свега што сам видео и чуо, ја сам дубоко жаљалио што смо се ми на силу Бога обмањивали некаквим идејама о братству и заједници. Сви они (Хрвати) једнако мисле, то је свет за себе, ма са каквим предлогом да се појавиш, ствар је пропала. Ништа се неће моћи учинити. То нису људи на чију се реч можеш ослонити. То је најодвратнија фукара на свету, која се не може зајезити ничим што би јој се понудило". На регентово питање шта да се ради, после већ потписаног уједињења у краљевину СХС, војвода Мишић је одлучно одговорио: "Ја сам са тим расчистио. Двоје нам као неминовно предстоји: потпуно се отцепити од њих, дати им државу, независну самоуправу, па нека ломе главу како знају. А границе ће им бити тамо где их ми повучемо, не онде где наше амбиције избијају на површину, него онде где историја и етнографија кажу, где кажу језик и обичаји, традиција и, најзад, где се сам народ, по слободној вољи, определи, па ће то бити право и Богу драго". Поводом тог војводиног предлога, регент је приметио да би, уколико тако поступне, Хрвате "гурнули у наручје" Италијанима, а Мишић је оштро реаговао говорећи: "Нека им је са срећом! Нека се они Хрватима усреће. Ја сам дубоко уверен да се ми са њима нећемо усрећити. Ти су људи сви од реда прозирни као чаша, незајажљиви, и у таквој мери лажни и дволични да сумњам да на кугли земаљској има већих подлаца, превараната и саможивих људи... Не заборавите, Вишочанство, моје речи. Ако овако не поступите, сигуран сам да ћете се љуто кајати..."

– Нажалост, речи војводе Мишића су се обистиниле, јер је краљевина Југославија била једна несрећна творевина. Од хрватских усташа није страдао

Војвода Мишић на лечењу у Версају 1920. године – "Ми се са Хрватима нећемо усрећити"

само краљ Александар него и скоро милион прекланих Срба, током другог светског рата – говорио је професор Павловић писцу овог текста. За деценију свог краљевања Александар је променио двадесет влада, са око 200 министара, од којих су многи били подложни нечувеним издајствима земље, корупцији и крађама народне имовине. Све у држави било је понесено махнитим ширењем власти, управљања, господарења, а не искреном и преданом службом отаџбини. За разлику од ратних година, краљ Александар у миру није био срећне руке при избору доглавника, тако да је корупција властодржаца неминовно водила расулу државе, док су се, са скупштинске говорнице, стално чуле огорчене свађе и огавне псовке. Било је сцена када би се посланици потукли гађајући се мастионицама и столицама, да би на крају одјекнули и револверски пуцњи...

Шале на рачун краља Александра

У послератном периоду, у часовима одмора, краљ Александар је често позивао Павловића у двор, знајући га као сјајног козера и врхунског забављача, да му пренесе шта "београдска чаршија" о њему говори. Краљ је посебно волео да чује од чика Милета Крпе шта народ прича о његовој владавини. Склон шали, Павловић би тада, како је причао, намерно изостављао његову пуну титулу "Ваше краљевско величанство", него га ословљавао само са: "Ваше 'чанство!", чему би се краљ славно смејао. Али, његов стари познаник

никад није ни помишљао да игра улогу савремене дворске будале, него му је увек говорио истину у очи, нарочито поводом све учесталијих махинација извесних познатих министара – корупционара, што би, понекад, суверена и разљутило, па би му показао врата. Међутим, већ за дан-двам, краљев ађутант је у име "Његовог Величанства" молио чика Милета да сврати у двор "на кафу" – и разговорима као да није било краја...

– Краљу Александру сам се свидео зато што му се никада нисам намегао, већ сам имао обичај да бупнем понешто што ми падне на ум, што му други, осим Јаше Продановића, Живојина Балугџића и Љубе Давидовића, никада не би смели рећи – причао је једном приликом Павловић. Када сам у своје ратне записе почео да уносим и Александрове свађе на бојишту, са генералом Мишићем (касније ће постати војвода) и осталим војним стручњацима, он је почео да ме избегава. После рата, видећи да више волим са његовим прогоњеним братом Ђорђем и пријатељем Миком Аласом да идем код "Шарана" него на дворске забаве, Александар је почео, једно време, попреко да ме гледа. Сећам се, једном приликом, срели смо се на улици и краљ Александар ме је позвао да му правим друштво. У шетњи само обојица отпоздрављали својим познаницима, а краљ Александар ми, одједном, љутитим гласом постави питање: "Зашто се ти, Миле, јављаш људима? Мислиш ли да они тебе или мене поздрављају?" Био сам, признајем, збуњен овим неочекиваним питањем на које сам само одговорио: "Па, Ваше 'чанство, ваљда и ја имам кога

познаника у свом родном граду?" Краљ је само промрмљао, али ништа није одговорио на ту моју, и данас сматрам, умесну примедбу. И на моје изненађење, почео је опет да ме редовно позива на дворске чајанке. Међутим, брзо се на мене опет наљутио. Краљ ми је показао указ о постављењу генерала Петра Живковића (којег је у народу пратио лош глас) за председника владе упитавши ме: "Шта мислите о овом?" Запањен, ништа нисам одговорио, али када краљ понови питање машући указом, рекао сам оно што сам стварно мислио: "Шта да вам кажем ваше 'чанство, изгледате ми као човек који хоће без панталона да седне на живог јежа!" Краљ се на ово поређење осмехну па ме упита: "Миле, откуда вам паде та мисао у главу?" Шта ћу, него му одговорим онако како сам стварно мислио: "Знате, ваше 'чанство, морао сам тако да вам кажем. Краљ сте, па не могу да вам кажем да тим чином хоћете голом гузицом да седнете на живог јежа..." Краљ се на ове моје, искрене речи згрануо, а онда, по црвенилу његовог лица, схватио да сам га много наљутио јер је почео, као у време рата, да псује на сав глас: "Јебем ти матер! Ко тебе доведе овамо да се свињски понашаш! Вуци се напоље!..." Испратио ме управник двора, иначе мој пријатељ, веома забринут због краљеве изненадне љутине, али се, када сам му све испричао, заценио од смеха крстећи све до излаза због моје смелости или лудости. Али, ето, баш то, мислим на моју искреност, краљу Александру се допадало, тако да ме је већ за неколико дана опет позвао у двор...

Коста Димитријевић

ДЕЛО ЈАКОВА ПОПОВИЋА

Неправедно запостављени зачетник српске војне мисли

Ако нисмо схватили проблеме садашњости, ако не знамо какву будућност жели српство, тада нам никакве вредности из наше прошлости и њихово неговање не може помоћи, јер се у незнању не могу постићи они учинци које од њих очекујемо.

Када се разматра наше народно историјско памћење, тада се обично суочавамо са проблемом одабира вредности из наше прошлости које су имале, које имају и које ће имати посебан значај за развој српства. Пошто су српски радикали увек били најважнији промулгатори српства, они су сада постали обавезни да решавају и проблеме који су судбоносно одређујући за развој нашег народа. Поред осталог, и пре свега, пред њих се сада поставља и проблем успостављања континуитета у нашем историјском памћењу, а затим и одабир оних вредности из наше прошлости које су створане у процесу заснивања и развоја српске радикалске слободарске и друштвене развојне праксе. С обзиром на то, представља ми посебну част и задовољство да у решавању тих проблема сазнајно помогнем и да изложим инспиративне препоруке.

Потпунији увид у нашу штампу показује да су Земунске новине постале најприкладније да се у њима излажу доприноси људи заслужних за српство, који су пореклом са територије општине Земун. У ту сврху желим да изложим животопис Јакова Поповића, а затим да укажем на његова радна достигнућа и неспорне заслуге за српство.

Животопис Јакова Поповића

Јаков Поповић родио се у питомом и лепом сремском селу Угриновци 22.10./04.11.1774. године.)¹⁾ О томе где је провео детињство, где је одрастао и где се школовао нема поузданих података у нашој литератури. Може се само претпоставити да се то догађало у селу Угриновци и у Пешти, односно на простору тадашње Угарске (Мађарске) у Аустријској монархији. Сматра се да је био "добро писмен и доста учен човек". Зна се да се извесно воста-

Јаков Јакшић

ме бавио трговином и да је 1804. године отишао у Пешту, где је постао самостални трговац. У устаничку Србију прешао је у децембру 1806. године и у њој је био одређен за ађутанта код коњаничког и пешадијског егзерцир-мајстора Михаила Ђурковића.

После ослобођења Београда у Првом српском устанку, 12./25.12.1806. - 07./20.03.1807. године, Михаило Ђурко-

вић и његов ађутант Јаков Поповић били су распоређени на војну службу у том граду. У току 1807. године Јаков Поповић купи и сопственим средствима поправи неку стару грађевину (зидине) коју су тадашњи Београђани звали "Двори Јакшићеви". Он је у тој кући становао и због тога су га другови и пријатељи, из шале, почели звати Јакшићем. Касније, то му је наденуто

Карађорђе

презиме постало познатије од његовог правога презимена Поповић. Временом, он је прихватио ново презиме и као Јаков Јакшић постао је "капетан регуларне српске војске". Учествовао је у многим борбеним дејствима и осталим ратним активностима српских устаника. Нарочито се истакао у бојевима на Малајници (01./14.08.1807.), Делиграду (22.-24.04./05-07.05.1807.; 27.06./09.07. - 23.08./05.09.1809.), Варварину (03./16. - 10./23.09.1810.) и на Тичару (16./29.10 - 18./31.10.1810.) где је био и рањаван.

По завршетку Првог српског устанка и после уласка војске Турске у Београд 07./20.10.1813. године, Јаков Јакшић је слично многим српским устаницима пребегао у Аустријску монархију и настанио се у Новом Саду. У том граду је живео до дизања српског устанка 23.04./06.05.1815. године под вођством војводе Милоша Обреновића. У мају 1815. године долази у сремско село Прогар а затим одлази у Ваљево, где му је војвода другог реда Сима

А. Ненадовић поверио команду над јединицом коњице из ваљевске нахије. Са том јединицом учествовао је у борбеним дејствима у Мачви и Поперни. Тада је добио надимак "Панцирлија," јер је на себи носио панцир - у то време посебно израђен заштитни прслук, од штављене и неколико слојева пресоване волујске коже. По томе је у нашем народу дуго времена био запамћен и као Јаков Јакшић Панцирлија.

После завршетка Другог српског устанка, Јаков Јакшић је био постављен у Београду за комесара у Србској народној канцеларији (тада зачетак министарства иностраних послова). У њој је "... примио и рачуне водио од ране, меса, масла, дрва за огрев, зоби за коње и други дација које је народ за издржавање Везира Марашлије, његове тевабије и војске турске бесплатно доносио". Од 1816. до 1824. године био је секретар српском Митрополиту Агатангелу. Потом је, од 1824. до 1836. године, био хазнадер (благајник, ризни-

чар) народне касе (зачетак министарства финансија). На том послу био је веома вредан и честит човек, који је с пуно љубави располагао са народним новцем и чувао га. Када је постављен за рачуновођу у народној каси нашао је само 250.000 динара, а када је, после дванаест година отишао на нову дужност, у њој је оставио готовине 5,150.000 динара. Након те дужности био је управник Државне штампарије од 1836. до 1842. године, а затим је преведен у пензију. Као пензионер живео је у Београду, у својој скромној кући у тадашњој Савској улици. Умро је 17./30.01.1848. године и сахрањен је више олтара цркве Светог Марка у Палилули.

Најзначајнија дела Јакова Поповића

Јаков Поповић, алијас Јаков Јакшић припадао је неизмерно заслужној и славној генерацији српских родољуба, народних вођа, ратника и интелектуалаца, која је у борби за слободу српског народа од 1788. до 1816. године засновала српске националне државе Црну Гору и Србију, те праву праксу српских радикала! То су били Срби, напредни људи, родољуби, који су из основа променили однос поробљеног српског народа према туђинској власти, ослободили најзначајније српске територије испод власти Турске, успоставили основе непосредне и посредне демократије, засновали полазне основе новог друштвеног поретка - капитализма, те повољне услове за заснивање идеја српског радикалства и српства. По угледу на њихова дела, истакла се и генерација српских родољуба који су, предвођени српским радикалима, од 1912. до 1919. године успели да ослободе све територије српства испод власти Турске и Аустро-Угарске монархије. Без сумње, то су била дела српских родољуба чију би праксу и традицију требало поносно да на-

Војник Карађорђевог регуларне војске

стављају садашњи српски радикали у Српској радикалној странци и њихови следбеници.

Потпунији увид у нашу литературу показује да су наведене генерације и њихова часна чињеница нашли почасно место у нашем народном историјском памћењу. Нажалост, у том памћењу често наступају неповољни друштвени услови и временски периоди, када дела многих заслужних Срба прелазе у латентни заборав. То се догодило и са народним сећањем на дела Јакова Поповића или Јакова Јакшића. Због тога је, без неког строго усмереног прејудуцирања, сада довољно указати само на историјску вредност његових најважнијих достигнућа па да констатујемо да је он био веома заслужан за српство и да заслужује наш потпуни пијетет.

Пре свега ваља уочити чињеницу да је Јаков Поповић, односно Јаков Јакшић, био предан и одушевљен борац за слободу и просперитет српства. Као изразит родољуб, истицао се изванредним особинама, спретношћу и делима у српском слободарском и ослободилачком војевању, те у заснивању и развоју полувазалне кнежевине Србије. То показује да је био проверени и доказани српски патриота и јунак, у рату и у миру. То су његове праве одлике и оне га чине посебним и заслужним Србином.

По свему судећи, Јаков Јакшић је био веома спретан егзерцир-мајстор, па је, као искусан ратник и учен човек, успео да, и тада "неписменој Србији" напише војна правила за обуку јединица пешадије српских устаника. Њих је потписао као Јаков Скељанин Јакшић, али нема података по ком је основу и када је ово Скељанин уврштено у његов потпис. Но, без обзира на то, њима је своје име и презиме увео у заборав српског народа, а своје написано дело у историју наше војне литературе и наше теорије ратне вештине. Да је само то урадио, било би сасвим довољно да га уважавамо као историјски значајну личност у српству. Наравно, то све намеће потребу да се уоче и истакну одлике тих правила, па стога указујем на следеће чињенице:

О зачезима теорије ратне вештине у Срба не постоје поуздани подаци и писани документи. На основу појединих написа и сачуваних докумената може се претпоставити да се она појавила као резултат разматрања оружане борбе и борбених дејстава, те проблема и процеса припреме и вођења борбених дејстава и њихових пратећих активности: српског фрајкора (Фреицорпс), српских добровољаца у војсци аустријске монархије, српских хајдука и устаника (1788.-1791); народне војске Срба у Београдском пашалуку (1797.-1804); народне војске устаника у српским устанцима против власти Турака - под вођством Ђорђа Петровића Карађорђа (1804.-1813); Хаши-Продана Глигоријевића (1814); Арсе-

нија Ломе (1815) и Милоша Обреновића (1815); народне војске у тзв. вазалној Србији, односно у Србији са ограниченом самоуправом (1815.-1830) и народне војске у Кнежевини Србији.

Потпунија ретроспекција наше литературе показује да се зачеци теорије наше ратне вештине називају у правилима по којима су обучаваани српски устаници. То су најстарија нама позната дела која су написана у војсци српског народа и за потребе њене ратне праксе. Управо због те потребе Ђорђе Петровић Карађорђе је после дизања устанка против власти Турске (дахија и Турске) брзо увидео да је српским устаницима неопходно одређено војно знање и спретност у припреми и вођењу борбених дејстава и њихових пратећих активности. Стога је на почетку устанка у народној војсци устаника заведен ред, дисциплина и војна обука, односно тзв. егзерцирање војске - "да народ научи како се рукује оружјем, како се бори, како се граде шанчеви и најпосле како се побеђује."2) Такву обуку су прво обављале старешине из бивших фрајкора и народне војске Срба (у тзв. Мустафа-пашиној војсци) у Београдском пашалуку - колико су знали и умели. Затим, ту су обуку почели поступно обављати официри, добровољци, из војске Аустријске монархије по немачким (аустријским) војним правилима пешачке, артиљеријске и коњичке службе.

Када су из Аустријске монархије дошли вешти егзерцир-мајстори, у обуку устаничке војске био је уведен одређени ред и редослед поступања. Они су у Тополи почели обучавати одабране млађе људе из народа, те млађе (по годинама) војводе, капетане и остале војне старешине. После успешно завршеног егзерцира, ти су људи обично добијали чин капетана, назив егзерцир-мајстора, одлазили у своје нахије (кнежине) и команде, где су обучаваали ниже старешине и устанике. Они су обучаваани по нахијама у празничне дане, када није било пољопривредних радова и када су устаници били у логорима без борбеног ангажовања. "У почетку тог вечбања ишло је потеже обвикнути Србе војеном реду, дисциплинирнуј навике, знању и запту, па су неки и негодовали на

то. Но кад буде извечбат у егзерциру Крагујевачке нахије народ, и ступи у бој са Турцима, који стане својом вештином много већу силу Турску разбити са уштедом саме своје крви... стану се Срби свуда по Србији егзерцирати."3)

Након доласка руских официра добровољаца у Србију (1806) и после продора руске војске у Тимочку крајину и Поморавље (1807. у руско-турском рату 1806.-1812. започето је са обучавањем српских устаника по руским војним правилима. Поред осталог, руски официри добровољци су помогли да се 22.12.1808.(04.01.1809) године успоставе зачеци српске устаничке стајале војске, односно да се формира "баталион регулација и батерија топица". У свакој срећној и правој држави српског народа тај датум би требало да буде одређен за дан њене војске. То сада није могуће успоставити, јер се очигледно не уважавају праве вредности из традиција славне прошлости војски и оружаних састава српства! Ова дигресија треба да упути на постављање питања: шта да се ради у незнању и у запостављању знања?

Резултат рада српских устаничких и руских егзерцир-мајстора у "вечбању војске" и у разматрањима тог проблема су наша прва егзерцирна правила пешачке службе која су руком писана (аутографски) највероватније 1808. године и послана у нахије старешинама да служе"... као подсетник командиру, шта би имао са својим момцима да пређе у обуци, па да припреми своје момке за рат" - односно као "Егзерцир цедуља у Компани, Дивизиону и Паталиону".4) Претпоставља се да наша прва војна егзерцирна правила пешачке службе (из 1808.) нису сачувана у оригиналном издању. Колико је познато, од њих је остао само непотпуни факсимил захваљујући "Седмици", листу за науку и забаву, у којем су она накнадно - након 44 године, поново објављена у рубрици "Старине". После тога, она су била поново забрављена, па их је, захваљујући уредништву "Ратника", листа за војне науке, новости и књижевност, отргаво од заборава артиљеријски капетан Љубиша Љубишић и објавио 1913. године, тако како су била написана у листу "Седмица".

ВОЕННЫЙ УСТАВЪ

СОЧИНѢНЪ

ЯКОВОМЪ ЯКШИЦЕМ

БЫВШИМЪ КАПЕТАНОМЪ РЕГУЛАРНЕ СЕРБСКЕ ВОЙСКЕ

У ГОДИНИ 1813.

ЕГО ВИСОКОБЛАГОРОДИЮ
ГОСПОДАРУ
МЛАДЕНУ МИЛОВАНОВИЧУ
(У ОРИГИНАЛУ ПРЕБРИСАНО)

ПОПЕЧИТЕЛЮ
ВОЕННИХ ДѢЛ И КАВАЛЛЕРУ

МНѢ

ВСЕМИЛОСТИВЪИШЕМУ Г.

ПОСВЯЩАЕТСЯ.

Усвајањем нашег првог егзерцирног правила пешачке службе стицана су нова искуства и искуствена знања, која су српске устанике присиљавала да их интегрално уопштавају, бележе и практикују. Временом, српски устаници су увидели да морају извршити реорганизацију пешадије и да морају написати нова војна правила за њену обуку. Стога је после 1808. године војска српских устаника поступно реорганизована и формирана по територијалном (нахијском) систему, а пешадија је, углавном, сврстана у ојачане батаљоне. За обуку тако формираних пешадијских јединица писана су одговарајућа егзерцир-правила, која су у нашој литератури обично означена као Карађорђева правила пешачке службе, или као друга Карађорђева егзерцирна правила пешачке службе.

О аутору или о ауторима Карађорђевих егзерцирних правила пешачке службе не постоје поуздани подаци. По свему судећи, она су стварана поступно и посредовано, највероватније коришћењем текстова тадашњих руских правила за егзерцир војске и уопштавањем знања о поступцима руских официра егзерцир-мајстора приликом обуке јединица, са искуственим знањима која су стицана у току извођења борбених дејстава српских устаника. Поуздано се сматра да је главни носиоца посла око њихове израде био управо Јаков Јакшић са сарадницима. Писана су ручно (аутографски) у Београду, после 1809. године, на старијем руско-словенском језику. У њиховим преписима вршене су извесне измене и допуне, тако да је временом њихова практикабилна вредност поступно допуњавана. Колико је познато, ти су преписи сукцесивно слати старешинама у Србији да по њима војску обучавају, а сачувана су само два примерка која су касније прештамана.⁵⁾

Према овом (другом) Карађорђевом правилу пешачке службе, српски устаници су обучавани наизмени-

чно, по сменама. Обука је трајала различито, зависно од потреба и тадашњих услова - понекад 3-10 дана, обично по месец дана, а највише до 3 месеца. Ово правило је највероватније коришћено до 06./19.05.1813. године, а тада је уведено у употребу знатно развијеније војно правило са којим се

практично почела заснивати наша теорија ратне вештине или теорија ратне вештине војски и оружаних састава српства.

На основу досадашњих разматрања историје теорије наше ратне вештине може се поуздано констатовати да је наше прво војно правило написано и објављено у аутографији 06./19.05.1813. године за потребе обуке регуларне устаничке војске. То је правило написао и објавио Јаков Јакшић, чије је право име и презиме Јаков Поповић. С обзиром на то, Јакова Јакшића можемо и морамо уважавати као нашег првог аутора у области ратне вештине. Због тога и због неговања традиција у нашој теорији ратне вештине упутно је указати и на основне одлике тог дела.

Прво српско војно правило

Наше прво војно правило, односно прво војно дело војске српског народа било је написано на основу и по угледу на тадашње руско војно правило. У његов састав било је укључено и друго Карађорђево егзерцирано правило пешачке службе - у знатно измењеном облику и са развијенијим садржајем. Написано је на руско-словен-

1813.

у Београду.

УСТАВ... ВОЕННИЙ.

Предисловіе.

Главни предмет воиников отечество свое утверждать по все общою должности Вѣру и Отечество бранити и државу рода своего укрѣплявати и тако сваки брат и прави Сын и Ревнитель Сербіе себе кроз заклетву која по подобію воиников бити мора себе више подвезуе. Дакле браћо за задржити не само похвалу храбрости; но и за нашу все общу пользу дужни есмо сви себе у вопству чрез кое мы себе још незнаюћи олакшати воине и ослобождение о пра Турков упражнявати; и кроз ред и употреблене свою свои силы, тако и чрез покорность кои дужни есмо Господару и прочима старешинама показати и отечеству полезни бити.

Дакле за браћу нашу к употребленію овому угодніе учинити добро есть ни и цѣли воинственн упражнявати и исте под строгость обичествовати. Увѣренн есмо да сваки Сын и Ревнитель Сербіе и Отечества себе упокорити хоће за чест храбрости возвысити и за состояніе много отечества Србског безоценіе и слободніе утвердити хоће.

Яков Скелянин Якич.

ском језику, односно на тзв. старосербском канцеларијском језику који је био у употреби код Срба на простору Аустријске монархије. На корици сачуваног примерка налази се наслов:

По тадашњем обичају, на њему је била написана и посвета Младену Миловановићу - нашем првом министру војске у првој влади Србије, односно члану Правитељствујућег Савета за војна дела. У прештампању верзији та посвета гласи:

У уводном делу текста аутор је јасно указао на намеру писања и употребе датог правила. То је исказано на следећи начин и речима:

Између уводног и основног текста изложена је наша прва написана војна заклетва (војна свечана обавеза), која је касније, у измењеном садржају, постала традиција војски и оружаних састава у кнежевинама и краљевинама Србији и Црној Гори. У прештампању верзији тадашњег оригинала она гласи:

У основном тексту овог правила изложена су углавном нормирана знања - као поставке, одредбе и упутствене поуке. Она су била одређујућа за употребу пешадије српских устаника у миру и рату. Та су се знања претежно односила на обуку људства у батаљону, његову организацију, борбену употребу и на употребу расположивог оружја. То све показује да су у нашем првом војном правилу била изложена углавном знања струке која се обично налазе у зачетима теорије војне обуке, теорије војне организације и теорије ратне вештине. Она су у датом тексту интегрално повезана тако да је Јаков Јакшић, у то време, дао значајан допринос зачетном заснивању свих тих наших (војних) теорија и њиховом почетном интерпретирању.

Узевши у целини, у датом војном правилу је разматрано: (1) строј и основне радње у строју - кретање, стројеви батаљона и правила добошара; (2) егзерцир са пушком - егзерцир батаљона, егзерцир дивизиона (чете), егзерцир официра са сабљом, поздрављање и егзерцир барјактара са саставом; (3) прописи службе - служба за сваког војника, служба за каплара, служба за сержанта (подофицир поднаредник ађутант у чети), служба за официре (потпоручника, поручника и капетана), служба за људство у штабу (за барјактара, ађутанта и штабне официре); (4) стражарска служба и почасте (војничке, црквене и погребне); и (5) формулари одређених извода и протокола. Поред тога, у основном тексту је изложено и друго Карађорђево егзерцирно правило пешачке службе - без наслова и уводног дела, са фрагментарно измењеним редоследом излагања појединих поставки, са побољшаним и систематичније изложеним знањима и са 28 слика (шематских приказа) прописаних стројева и претстројења батаљона и његових појединачних делова.

На крају основног текста изложен је посебан део који садржи војна правила за пук пешадије или за пешадијски пук. На основу тог дела може се претпоставити да је Ђорђе Петровић Карађорђе (са својим сарадницима) припремао реорганизацију војске српских устаника - с вероватном намером да формира пешадијске пукове регуларне војске и припреми војна правила за њихову обуку, употребу и употребу њиховог оружја. У тим припремним војним правилима разматрана је веома поједностављено: (1) организација пешадијског пука, (2) постројавање пешадијског пука и (3) обука официра, подофицира и војника. Тиме су биле успостављене полазне основе за израду потпунијих војних правила за веће (крупније) јединице у војсци српског народа. На нашу жалост, те су основе због пропасти Првог српског устанка 7./20.10.1813. године остале неискориштене, па самим тим и овај рад Јакова Јакшића није све до 1845. године употребљаван за развој наше ратне вештине, односно за развој ратне вештине војски српског народа. Тада је искоришћен за писање нових правила пешачке службе, која су била примерена тадашњој тзв. Народној војсци у Кнежевини Србији.

У прештампању верзији нашег првог војног правила уредништво "Ратника" је изложило мото: "Вечна нек буде успомена сјени великом јунаку капетану Јакову Јакшићу и велика захвала на сачињенију ове драгоцености која се на углед читајућем свету предаје".6) Ова пригодна мисао изражава прикладно поштовање Јакова Јакшића и његовог очигледног доприноса нашем народу. Том пијетету се најискреније придружује и аутор овог написа, јер је посебна част писати (а да се не огреши о истину) о тако значајном и неправедно заборављеном човеку и о његовом доприносу за српство. Томе би требало да се придруже, на адекватан начин, одговарајуће личности и институције у општини Земун, а нарочито у селу Угриновици.

У полувазалној кнежевини Србији и под деспотизмом војводе и кнеза Милоша Обреновића, Јаков Јакшић је успео да својим смисленим и преданим радом у неколико значајних државних институција створи претпоставке за уважавање и историјско памћење. Учествовао је у заснивању Српске народне канцеларије, која је тада представљала зачетке министарства иностраних послова у Србији. У том послу успео је да створи повољне услове за успешан рад представника Србије у међународним односима. Тиме је постао родоначелник најуспешнијим лицима у тој области: Матији Бану, Јовану Ристићу и Николи Пашићу. Највише успеха је постигао у развојној реорганизацији и у ваљаном руковођењу Народног касем, коју је утемељио као зачетак релативно

модерног министарства финансија. Сматра се да је у датим условима био наш најуспешнији финансијски стручњак - све до појаве Пачу Лаза, члана главног одбора Народне радикалне странке, нашег најпознатијег министра финансија и најуспешнијег финансијског стручњака у Краљевини Србији. За тадашње услове ти су успеси задивљујући, а разматрање осталих успеха и неуспеха у животу и раду Јакова Поповића, односно Јакова Јакшића препушта истраживачима-ауторима који се баве нашом традицијом.

Уместо закључка

Свако добронамерно прејудицирање да се обнове сећања на Јакова Поповића или Јакова Јакшића, родом из села Угриноваца и његова знаменита дела требало би послужити за предузимање одговарајућих активности. Због тога упућујем јавни апел: потомцима и осталим сродницима Јакова Поповића - Јакова Јакшића; становништву и надлежним институцијама у селу Угриновци; одговарајућим личностима и институцијама у општини Земун - да прикладно својирају и регенеришу наше историјско памћење на личност, живот и дела овог заслужног Србина. Ако прочитају овај позив, могли би да испоље свој интерес и одговарајуће личности и институције из Српске православне цркве, Војске Југославије, те легални и легитимни носиоци традиција Српске народне канцеларије, народне касе, одговарајуће Митрополије (или архиепископије) и Државне штампарије. При томе напомињем да ће 30. јануара 1998. године бити 150 година од смрти Јакова Поповића - Јакова Јакшића, да се ускоро у селу Угриновци пуштају у рад значајни објекти, те да у Градској скупштини постоји комисија за именовање улица и тргова. Ето посла за све!

1) Види детаљније: Константин Н. Ненадовић "Живот и дела Кара-Ђорђа и његови војвода и јунака, Део II" Београд, 1883., стр. 827-830; и Милан Ђ. Милићевић "Поменик знаменитих људи српског народа новијег доба" Београд, 1888., стр. 195-196.

2) "Из Карађорђевог доба" Београд, Ратник, 1913., стр. 37.

3) Константин Н. Ненадовић "Живот и дела Кара-Ђорђа и његови војвода и јунака, Део II" Београд, 1883., стр. 507.

4) "Из Карађорђевог доба" Београд, Ратник, 1913., стр. 94.

5) Види детаљније: Константин Н. Ненадовић "Живот и дела Кара-Ђорђа и његови војвода и јунака Део I" Београд, 1883., стр. 505-539; и "Из Карађорђевог доба" Београд, Ратник, 1913., стр. 104-114.

6) "Из Карађорђевог доба" Београд, Ратник, 1913., стр. 93.

Др Радосав Шуљагић

ИСТОРИЈА РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ

УВОД

Алекса Ивић је рођен 23. децембра 1881. године у Буђановцима, у Срему. Славистику и историју студирао је у Бечу у класама професора Ватрослава Јагића и Константина Лиречека; докторирао је 1905. године. По завршетку студија остао је у Бечу још пет година, а потом је прешао у Загреб. Од 1912. године ради као чиновник Земалског архива у Загребу, а после Првог светског рата ради као професор Југословенске дипломатске и политичке историје на Правном факултету у Суботици. Као припадник радикалног покрета најпре је био активан у Српској народној радикалној странци која је деловала у оквиру Аустроугарске, да би се после стварања Краљевине Срба Хрвата и Словенаца прикључио Народној радикалној странци Николе Пашића. При иницијативама за доношење првог Устава Краљевине СХС стао је на страну Стојана Протића, то јест против идеологије интегралног југословенства а за тачно дефинисање уставног положаја Срба, Хрвата и Словенаца у држави. Приступио је Независној радикалној странци Стојана Протића, која је деловала око листа "Радикали". Странка није имала успеха на парламентарним изборима, па се, после смрти С. Протића, октобра 1923. године, готово сасвим угасила. Од тада се А. Ивић посветио искључиво научном раду. Посебно се бавио историјом Срба у Аустроугарској и српском историјом у првој половини XIX века. Написао је много радова на основу архивске грађе и издавао је много архивске грађе (исписи из бечких архива о I српском устанку и грађа о српским и југословенским књижевним и културним радницима и др.). Од самосталних и оригиналних научних радова најзначајнији су му радови "Историја Срба у Војводини" 1929. године и "Миграција Срба у Хрватску током 16, 17. и 18. века" 1923. г., "О српском и хрватском имену" 1912. г., "Сеобе Срба у Хрватску и Славонију" 1903. г., "Стари српски печати и грбови" 1910. г. и много других радова.

Алекса Ивић је пензионисан 1945. године, јер је био осумњичен да је био лојалан власти Милана Недића. Умро је у Београду 23. септембра 1948.

Фелџон "Историја Радикалне странке" који је излазио у листу "Време", јула 1928. године, јавља се као потреба једне сажете синтезе историје радикализма у српском народу, од зачетка те идеологије па све до мајског преврата 1903. године. До тада такве синтезе није било. У фелџону је на малом простору успешно објашњена генеза и утемељење радикализма у српском народу.

Др Бранко Надовеза

Алекса Ивић

"Историја Народне радикалне странке", коју је написао г. др Алекса Ивић, професор Универзитета, врло прегледно и документовано, приказује јасно и са историјском прецизношћу један од најзанимљивијих периода нашег политичког живота, јер се припремање великих и судбоносних догађаја који су инаугурисани доласком династије Карађорђевића на престо Краљевине Србије поклапа са стварањем и акцијом Радикалне странке. Дело је нарочито допуњено документима Бечких архива, чији је најревноснији истраживач и познавалац г. др Ивић. Предговор за ову историју написао је г. др Велизар Јанковић, министар на расположењу, а писац г. др Ивић био је тако љубазан да своје дело уступи најпре "Времену" да га оно објави.

ПРЕДГОВОР

Г. др Алекса Ивић не излази овим својим делом пред нашу јавност као непознат писац почетник Његови радови, као историчара познати су и ширим круговима српских читалаца. Он је човек који већ одавно ради "по документима", како се то за праве историјске писце каже. Али овим својим најновијим делом: "Историја Радикалне странке" он излази први пут пред нас као писац историје ове врсте. Овом својом студијом, можемо слободно рећи, добро нам је дошао. Он долази, да попуни у политичкој литератури Србије баш једну осетну празнину која се све више код нас осећа. Тешкоће код овога посла биле су огромне, јер је г. др Ивић имао први да заоре једно велико до сад ни од кога незаорано поље. Јер кад се пише н. пр. историја Срба у Босни, Црној Гори или Србији, онда се има пред собом читав низ ранијих дела, која већ говоре о тој теми, а кад се седне да пише историја једне странке код нас, па ма како она велика и плодносна дела за

собом остављала, као што је то случај са Радикалном странком - онда то иде теже, будући да нема пред собом ничег написаног ни обрађеног из тога домена. Избиља, до тада није било ни једне историје овакве врсте у нашој литератури и зато је г. др Ивић морао радити све из почетка, управо све из темеља. Отуда његову "Историју Радикалне Странке", тако треба и схватити: као темељ, на коме ће се доцније временом имати још много што шта дозиђивати, додавати па евентуално и по нешто мењати, те да зграда, на крају, буде подигнута онако, како то доличи гигантским делима наших политичких великана, због којих се она и подиже. Али већ самим овим Ивићевим делом првим ове врсте, учињено је доста, учињено је много. За доцније писце "Историје Радикалне странке" биће овом студијом посао знатно олакшан. Подвлачим реч "доцније писце", јер верујем, да ће о Радикалној странци, као што је то случај нпр. са енглеским странкама, постојати убрзо и код нас читав специјална богата литература.

Кад се прочита г. Ивићева "Историја Радикалне странке" добија се већ по самој снази објективно изложених чињеница, утисак једне читаве народне епопеје, једне верно оцртане грандиозне исполинске борбе нашег политички тешко искушаног народа, јер "Историја Радикалне странке", то је у истини историја наших народних бораца мученика, међу којима централну, горостасну фигуру чини бесмртни народни трибун пок. Никола Пашић. И зато ће лако многи од читалаца ове књиге, нарочито они из редова још живих радикалних ветерана у души осетити, да у овом г. Ивићевом излагању хладних историјских чињеница можда недостаје мало више топлине и субјективног саосећања. Само тај недостатак топлине да се разумети, кад се зна, да г. Ивић уопште није политичар од темперамента и да лично није био никакав саучесник у овим тешким борбама Радикалне странке у Србији, нити их је имао прилике изближе посматрати - јер уопште у нашој средини у доба те борбе није ни живео. Али то баш, с друге стране, и даје пуну и стварну вредност његовом делу јер је писано посве објективно, без икакве субјективне предиспозиције за људе и догађаје, које овај период у "Историји Радикалне странке" оцртава.

И још нешто. Вредност ове књиге г. Ивићеве утолико је већа, што је она писана, не само од овако објективног писца, него још и зато, што је она писана још и поглавито на основу страних и туђих извештаја и докумената. Наиме писана и по подацима и документима, нађеним у Бечком државном архиву, у коме се брижљиво чувају списи некадашњег Аустро-Угарског Министарства

спољних послова. И кад се зна, да Радикална странка са својим див-борцима баш у бившој Аустро-Угарској Монархији није била њено политичко мезимче, тек ће се онда моћи констатовати сва величина радикалних трибуна и догађаја, које г. др Ивић у улози хладног историчара у овој књизи приказује.

Разуме се, да је при томе послу г. др Ивић сва ова аустројска документа и податке увек проверавао, према нашим изворима, а у циљу што веће научне објективности. И г. др Ивић се збиља трудио, озбиљно трудио, да му овај први тешки деликатни посао око писања историје ове врсте испадне што боље. Главну је пажњу обратио, при томе, као професионални историчар - то подвлачим - истицању истине, голе истине. И ако се у овој његовој историјској студији евентуално нађе какав нетачан елемент, то са пишчевим знањем и неком тенденцијом - заиста није учињено, како ми је сам писац, у једном писму за време овога посла, рекао. Случајне омашке увек су при овако једном деликатном послу могуће, и зато је дужност живим савременицима изнесених догађаја у овој књизи: "Историја Радикалне странке", да их у интересу истине исправе. При писању овога дела г. др Ивић је имао пред собом хиљаде докумената, из којих је морао да вади поједина факта и да из њих ствара целину, доводећи нађена факта у везу и склад. Отуда је и разумљиво да се код оваквог посла могу десити и такви случајеви, да понеком факту није дат онај значај и важност, коју он заслужује и обрнуто. Зато и ја са своје стране понова подвлачим, дана овај рад г. др Ивића треба гледати као на уводни рад у писању историје ове врсте, другим речима, као на темеље, на којим се могу доцније изводити и све евентуално потребне допуне конструкције и реконструкције.

Али са израдом овог темеља, са постављањем ове базе овакве историје, једном се већ морало почети, па ма колико тежак и деликатан то посао био. И г. др Ивић је почео и - успео. Почео је са знањем шефа и једног од главних твораца Радикалне странке пок. Н. Пашића, који је био сав блажен, кад му се, преко мене, баш пред саму његову смрт, био обратио за дозволу и моралну помоћ г. др Ивић. И једно и друго пок. Пашић му је у име Главног Одбора Радикалне Странке и дао. И зато нека ми је дозвољено, да баш на овом месту као члан тог истог Одбора, одам признање г. др Ивићу за његов велики труд и постигнут успех, и да му, у име нас радикала, кажем: искрено хвала!

"Историја Радикалне странке" г. др Ивића поред општих научних сврха, има да послужи и политичким циљевима. Наиме она има, баш по речима нашег великог бесмртника и учитеља

пок. Н. Пашића, да упозна млађе генерације нашег народа са великом и сјајном прошлешћу Народне Радикалне Странке: да свим млађим људима, који после оне велике и исполинске борбе нашег народа на свет долазе, пружи објективно мерило при расуђивању и оцени о људима и догађајима из тог најтежег периода нашег, из доба рађања слободе и политичких и грађанских права у Србији; као и да им да подстрека и воље, да се у будућој њиховој јавној служби народу и држави могу са одушевљењем опредељивати за Радикалну Странку и њена бесмртна дела и начела.

Отуда ова књига има, поред осталог, и несумњиво велики васпитни значај, јер за политичко васпитање народа нису довољни само политички зборови, који делују моментално а питање додирују више површно, него су потребне, преко потребне и књиге, овакве врсте, које делују на народ темељније и трајно. Са тих разлога излази јасно да г. Ивићева "Историја Радикалне Странке" има вредности не само за радикални свет и симпатизере Радикалне Странке, него и за читав наш народ уједињене краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Јер она несумњиво носи на себи и карактер једне опште национално-политичке студије, будући је писана посве објективно, и готово искључиво низањем историјских чињеница, без икаквих партијских тенденција и прегањања.

У њој је изложен, мислим у овом првом делу, један читав период унутрашње народне мучне, али успешне борбе у Србији од 1873-1903. године, борбе која је била претеча и апсолутни предуслов за доцније велико народно дело уједињења и ослобођења свих Срба, Хрвата и Словенаца. Тај други део "Историје Радикалне странке" од 1903. године па до данашњих дана, у коме ће се изнеги сва величина напора и улоге Радикалне странке у остварењу спољних народних идеала, надамо се, да ће нам убрзо дати опет г. др Ивић, чим се отклоне дипломатске тешкоће у Бечу око овога посла, а које се баш за овај период, донекле разумљиво појављују.

Из свих горе наведених разлога г. Ивићева "Историја Радикалне Странке" добро је дошла, не само радикалима, него и сваком политичком и националном јавном раднику нашем. Она ће им, уз остало, послужити врло zgodно и као у многоме корисна и потребна коректура Живановићеве "Политичке Историје Србије" и као допуна "Владе Милана Обреновића" од Слободана Јовановића, које се обе баве баш догађајима из истог периода, који обрађује и "Историја Радикалне Странке" г. А. Ивића.

Априла 1927. године

Др Велизар С. Јанковић

I

Устав, који је донела Велика народна скупштина 1869. године, омогућио је, да се под либералном формом настави са дотадашњим реакционарним режимом у Србији. Међутим, у свету је узимало све више маха доба праве уставности и демократизма те је ово ново доба продирало и у младу српску кнежевину и изазвало је сукоб људи напредних идеја са властодршцима застарелих назора и метода. Борба, која се сада изродила, трајала је тридесет година (1873. до 1903) и била је пуна драматичности и хероизма; у тој борби су рушена министарства и престоли, суђени су на робију и на смрт и губили су главе виђени политичари. Понекад је настајало затишје. Заморени љутом борбом стварали су противници примирје и компромисе, али се после тога разбуктала нова борба са још ширим димензијама и ош-

трином, док се није 1903. завршила коначном победом људи модерног права.

Прави зачетници ове велике борбе против реакција били су све млади људи, школовани на западу, већином у Швајцарској, где су били напојени Марксовом социјалистичком науком. При повратку у отаџбину они у први мах нису имали утврђени програм. Протекло је неколико година, док се њихове идеје нису прилагодили стању и потребама српског народа у Србији и док се није формирала политичка партија - радикална - са одређеним програмом. Од 1873. до 1880. спомињу аустријски извештаји из Србије акцију ових младих људи под општим називом "опозиција", а понекад их називају комунистима, нихилистима, социјалистима. Име радикалне странке у извештајима аустријских посланика долази први пут у децембру 1880. године. Првих дана јануара 1881. већ је спро-

ведена организација странке, основан је њен службени орган Самоуправа и публикован је њен програм, који је обухватио радикално реформисање целог народног живота, обухватио је спољну и унутрашњу политику и све просветне и привредне потребе народне.

У борби против реакције први је развио барјак Светозар Марковић, који је прекинуо техничке студије у Швајцарској и одао се публицистичком раду. У новембру 1873. покренуо је у Крагујевцу лист Јавност, око кога се окупише пок. Милоје Барјактаревих, Мита Стојковић, Пера Ђорђевић, Светозар Милосављевић, Милош Ђурић, Мелентије Симић и Јеша Јерковић. У њихово друштво ускоро ступише Сима Костић, Илија Душманић и Јоца Арсић. И један млад официр, Сава Грујић, школски друг Светозара Марковића, из Петрограда, где се Марковић учио пре него што је пошао у Швајцарску, у то доба капетан у Крагујевцу, сарађивао је у Јавности, али га услед овога првих дана јануара 1874.пустише из војске. Тако је Грујић постао прва жртва нове политичке струје.

"Јавност" је излазила од новембра 1873. до априла 1874. Влада оптужи 22. фебруара 1874. три чланка у три броја "Јавности" и суд осуди Светозара Марковића као писца тих чланака на годину и по дана затвора, а одговорног уредника "Јавности" Димитрија Стојковића на пола године. Виши суд је ову казну смањио на половину те је Марковић издржао девет месеци у пожаревачком затвору. У исто време полиција је гонила и Марковићеве следбенике те је у јануару 1874. затворено ради политичке агитације три пароха, четири учитеља, седам чиновника и мноштво сељака. Али ни сва ова насилна средства нису била у стању да сузбију нову политичку струју. Током 1874. године покренуо је Марковићев једномисљеник Пера Тодоровић у Београду књижевни лист "Рај", око кога се окупише Андра Николић, Јован Жујовић и други, а у јулу 1874. покренуше у Крагујевцу Марковићеви пријатељи "Глас јавности". Крајем 1874. изашао је Марковић из затвора и већ 13. јануара 1875. покрене у Крагујевцу лист "Ослобођење". Међутим, пожаревачки затвор мада није био у стању да сломије Марковићев дух скршио је тело његово. Из затвора је изнео болест, која се све више погоршавала, те он већ почетком фебруара напусти уредништво и пође на југ, да се лечи. Болест га принуди, да уз пут сврати у Трст и ту умре 10. марта 1875. Тело му је пренесено у Србију и сахрањено у Јагодини.

Вођство опозиције преузеше Адам Богосављевић, родом из Копривнице у Крајини и Јеврем Марковић, брат Светозарев. Пошто је "Ослобођење" престало у марту 1875, покренуо је Јеврем са друговима августа 1875. у Крагујевцу нов лист "Старо ослобођење". Богосављевић хтеде, с пролећа 1875. да преда кнезу Милану приликом његовог

Прваци радикалске опозиције 1879. године. Стоје с лева на десно: Стева Михаиловић, Стева Милићевић, и Пера Тамбураш. Седе с лева на десно: Јошко Јовановић, прота Милоје Барјактаревих и Никола Пашић

Никола Пашић – државник и политичар,
дугогодишњи лидер Народне радикалне странке

доласка у Неготин попис народних жалби и молби, али га полицијске власти затворише у Неготину. Његови земљаци дођоше наоружани, ослободише га из затвора и у тријумфу га однесоше кући. Касније су Богосављевићу подметнули кривицу и поново га затворили. У затвору се разболео и умро 4. априла 1880. године. Међу крагујевачким борцима све се више истичу пера Велимировић и његов друг Никола Пашић, који је становао неко време у Крушевцу, а затим у Пожаревцу. Обојица су били млади инжењери, школовани у Швајцарској. Уз ове прве борце за радикална начела пристајали су у први мах само ратари и радници, али током времена почели су да им се придружују и варошки елементи, занатлије, учитељи, професори, ниже свештенство, мали трговци па и официри са изузетком генерала и виших официра, који су се бојали за своју егзистенцију.

У Србији је у то доба владао кнез Милан Обреновић, човек одан уживањима сваке врсте, картама, пићу, прељуби и склон расипништву. По природи својој необуздан и насилан он је био противан уставној форми те се лично zaloжио за побијање радикализма и за одржање реакционарног режима. У свом раду није имао пред очима државне интересе, којима би све било подређено него је водио земљу из једног екстрема у други, према моменталном импулсу. Ни једна његова акција није имала солидну основу него је носила на себи печат несталности и колебаљивости. После берлинског конгреса (1878) запливао је аустро-угарском струјом и отворено је сузбијао српске националне аспирације. Исто тако се отворено ангажовао против радикала те су радикали били принуђени, да борбу против владе прошире и на борбу против кнежеве личности, а касније и на борбу против династије Обреновића.

У скупштину су приликом избора од 5. новембра 1874. ушли као први посланици радикалног правца Јеврем Марковић, Адам Богосављевић, Милија Миловановић, Милош Глишић, Димитрије Катић и Ранко Тајсић. Они су у Скупштини водили борбу најпре против конзервативне, а касније и против либералне владе, која је створила устав од 1869. и која је у спољној политици имала великосрпске и панславистичке тежње, а у унутрашњој политици је завела полицијски режим и сужавала је још већма уставом ограничена права и скупштену слободу народа.

Незадовољство народа са оваквом управом било јевелика и незадовољници су се у све већем броју окупљали око крагујевачких опозиционалаца те кад су у новембру 1875. расписани општински избори, добили су опозиционалци у Крагујевцу већину и узели су управу општине у своје руке. Крагујевачки либерали сазваше 27. фебруара 1876. збор, на коме се имало гласати о неповерењу новој општинској управи. Радикални елементи и при гласању и касније при тучи, која се изродила однесоше победу те су одушевљени извојеваном победом пролазили демонстративно кроз крагујевачке улице, носећи црвени барјак са белим натписом "Самоуправа". Због овог првог барјака затворени су по налогу владе Пера Велимировић, Пера Тодорић, Илија Душманић, Пера Ђорђевић, поп Милоје Барјактаровић, Срета Стојковић, Љуба Миливојевић и други, у свему 30 особа. Судски претрес у овом предмету одржан је 5. јула 1876. и суд је ослободио окривљене, али је државни тужилац изјавио жалбу вишем суду. Апелациони суд је пресудом од 3. маја 1879. осудио на затвор уредника Старог ослобођења Илију Тодорића, а Перу Велимировића и Перу Тодоровића осудише и на полицијски затвор, услед чега они емигрираше из Србије те је Тодоровић у друштву са Лазом Пачуом покренуо у Новом Саду социјалистичку "Стражу".

Кад је 2. јула 1876. Србија објавила рат Турској, ступише сви главнији опозиционалци у редове борца. У борбу похиташе Никола Пашић, Пера Велимировић, Пера Тодоровић, Сава Грујић, Јеврем Марковић и многи њихови једномишљеници. Јеврем је био примљен као мајор у генерални штаб главног команданта Черњајева. Сава Грујић је био унапређен за артиљеријског пуковника и 16. новембра 1876. постао је војним министром. И Јеврем Марковић је наскоро унапређен за пуковника, али њега доведоше у везу са т. зв. тополском буном те га 11. априла 1878. војни суд осуди на смрт. Осим њега осуђено је на смрт још њих 23. Седморицу осуђеника, међу њима и пуковника Јеврема Марковића, стрељаше у Аранђеловцу, а остале је кнез помиловао.

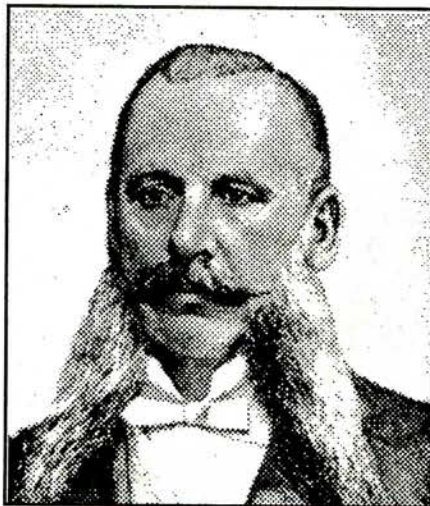
По извештају аустријског београдског конзула од 17. октобра 1877. било је стање у Србији из дана у дан очајније. На све стране су владу проклињали и ру-

жили, а нису ни кнеза штедели што држи тако лошу владу. У Јагодини, Крагујевцу, Смедереву и Шапцу је полиција многе незадовољнике затворила. Кнез је добијао анонимна писма, којима се тражило, да отпусти неспособну и тиранску владу, јер народ с тога, што кнез држи ову владу, сматра да није ни он бољи. Незадовољство народа било је појачано услед несрећног свршетка првог српско-турског рата (непријатељства су обустављена 3. новембра 1876.). Успеси, постигнути у другом српско-турском рату (од 14. децембра 1877. до 3. фебруара 1878) не могаше да ублаже незадовољство, јер је Русија санстефанским миром довела у питање вредност српских успеха. Док су на берлинском конгресу утврђиване дефинитивно нове границе Србије, настојала је кнежевска влада, да строжим мерама угуши незадовољство у земљи. По једном аустријском извештају издао је средином 1878. министар полиције тајни циркулар окружним начелницима, да пораде енергично код народа, да народ затражи од кнеза суспендовање закона о штампи и самоуправи општина и да се поново заведу батине. Влада ће онда, позивајући се на вољу народа, поднети Скупштини предлоге у смислу ових народних захтева.

II. Оснивање Радикалне странке

Почетком октобра 1878. потписан је указ, којим се за 10. новембар наређују нови избори посланика. На изборима је од 175 посланика изабрано 20 опозиционалаца, радикала и конзервативаца, који су такође били у опозицији према тадањој либералној влади Јована Ристића. Осморици опозиционих посланика оспорила је влада, мандат и расписала је за 20. децембар 1878. нове изборе у тим срезovima. Међу посланицима којима је мандат био уништен, налазили су се зајечарски Никола Пашић, ариљски Алекса Поповић и алексиначки Васа Стошић. Сви ови посланици са изузетком оног из убског среза поново су изабрани.

Одмах после обављеног избора, појави се 23. децембра 1878. Пашић у Скупштини, која је у Нишу држала седнице и већ тог дана узео учешћа у дебати о питању слободне штампе. Утисак Пашићевог говора био је велики. Вођа либералне странке, министар председник Ристић намеравао је да сузи још јаче слободу штампе и бранио је свој план. На то Пашић запита Ристића, да ли он и његове колеге и после овог реакционарног говора могу своју владу звати либералном? Током ове дебате, која се провлачила све до 29. јануара 1879. растао је број посланика, који су одобравали Пашићево становиште те пошто је Ристић остао при своме пројекту, напустише њих 56 посланика скупштинску дворану у знак протеста. На то су скупштинске седнице одгођене.

Јован Ристић (1831–1899)
– вођ Српске либералне странке

Крајем октобра 1879. отворена је у Нишу поново Скупштина. Број опозиционих посланика био је кад већи кад мањи, пошто није било праве организације и дисциплине међу странкама. По крају Ристићевих либерала, који су имали владу у својим рукама, постојале су две опозиционе струје, једна социјалистичко-радикална, а друга конзервативна. Овој другој су стајали на челу Пироханац и Гарашанин, који су били у личној завади са Ристићем. Партијска подела посланика није била тачно одређена, пошто су поједини посланици гласали сад са овом сад са оном групом. У један мах, средином децембра 1879. било је 65 опозиционалаца, међу њима седморица, које је Кнез у споразуму с владом именован за посланике. Крајем јануара 1880. било је 135 владиних, а 35 опозиционих посланика. У опозицији су били већином даровити људи, који су се борили сложено, као један човек те су више пута повукли собом и оне, које је влада као своје рачунала. И међу опозиционим посланицима сељачког стаљежа било је озбиљних политичара и добрих говорника. Закон о штампи дошао је 8. и 9. фебруара 1880. поново на претрес те је укинута превентивна цензура, али су друга ограничења још увек остала. При дебати о овом закону успела је опозиција да опет пољуља владине редове те је владин предлог усвојен са 89 против 51. гласа.

Личност Николе Пашића постајала је све више средиштем опозиције. При крају фебруара 1880. њега већ сматрају за вођу опозиционих посланика. Он је давао директиву опозицији и по његовој тактици је опозиција узимала учешћа у свакој дебати и при сваком гласању. Опозициони говорници су били поп Марко Петровић, поп Новак Милошевић и поп Милан Ђурић, затим сељаци Ранко Тајсић и Милош Глишић. Ови су били у сваком моменту готови, да ступе у борбу. Поп Ђурић и Тајсић нису ни једну прилику пропустили, да владу не нападне. Народни изрази и духовита упоређења, којима су се служили у критички владиних поступака, били су сваком разумљиви, те су

њихови говори имали силног одјека у народу.

Мада је Ристићева влада окрутносту поступала према радикалној струји и мада је завела строг полицијски режим, Кнезу Милану све то није било доста. Ристићева влада је била изразито русофилска, а Милан је све више нагињао Аустрији. Ова разлика начелне природе, удружена са Краљевим личним мотивима, његовом антипатијом према Ристићу, изазваше промену владе. Ристић је предао демисију и нову владу је 31. октобра 1880. образовао Милан Пироханац са Чедом Мијатовићем као министром финансија, Милутином Гарашанином, министром полиције и Стојаном Новаковићем, министром просвете.

Скупштина је 5. новембра распуштена, а нови избори су обављени 12. децембра. По владином извештају изабрано је 94 владина посланика, 18 радикала и 7 Ристићевих либерала. Радикали су тврдили, да њих има 40 посланика и њихова тврдња је била тачнија. Међу изабраним радикалима су се налазили алексиначки посланици Васа Стошић, посланик бањског среза Љуба Дидић, књажевачки посланик Аца Станојевић, зајечарски Никола Пашић, ужички Милан Ђурић, драгачевачки Ранко Тајсић и крајински посланик Пера Велимировић.

Скупштина је сазвана за 11. јануар 1881. Радикали су пре састанка Скупштине спровели организацију своје странке. Они изабраше Николу Пашића за председника радикалног посланичког клуба и одржаше неколико партијских зборована, на којима је утврђен програм рада и захтева. О Новој години 1881. изишао је први број "Самоуправе", службеног органа радикалне странке. У идућем броју донела је "Самоуправа" програм странке. У програму се између осталог захтева: потпуна слобода штампе и говора, уважање строге законитости у свему, уређење порезног система на прогресивном темељу, равнотежа у прорачуну, редукција чиновника у унутрашњости, редукција дипломатских и конзулских места у иностранству, уважање народне место стојаће војске, подизање пољопривреде, трговине и индустрије, а у спољној политици ослобођење свих Срба и уједињење у једну државу. Као хитни захтеви који су имали да се остваре још пре промене устава, означени су: потпуна слобода штампе, слобода скупљања и удруживања, аутономија општина, сигурност живота и иметка, штедња у руковању државним новцем. Овај програм потписало је 38 радикалних посланика.

По примеру радикала објавио је владин орган "Видело" 30. јануара 1881. организовање владине стране, која је увела назив Напредна странка, да под звучном фирмом напредњака настави у унутрашњости полицијски режим а споља Кнежеву аустрофилску политику. И Ристићева либерална стра-

нка је током ове године спровела организацију и народу.

Положај владе зависио је после обављених избора од држања радикалних посланика, јер су они могли у свако доба да онемогуће рад Скупштине полагањем својих мандата. Влада је, међутим, рачунала на дубоку мржњу, која је постојала између радикала и либерала и веровала је, да радикали неће употребити крајња средства да сруше напредњаке, јер би у том случају могли поново доћи њима мрски либерали на владу. Кнез Милан је отворено неговестио радикалима ову могућност. Он даде 9. фебруара дозвати неколико најугледнијих радикалних посланика и рече им, да је сва њихова вика узалудна. Они нису били ни са Ристићем задовољни, а рушењем Пироћанца могу само поново довести Ристића на владу, јер док на престолу седи један Обреновић, неће ни један радикал добити министарску столицу.

III

Држање радикалних посланика задавало је сталну бригу Пироћанчевој влади и она је чинила напорне покушаје да ублажи њихову акцију. Преко потпредседника Скупштине понуђено је средином марта 1881. Пашићу и Велимировићу, да ступе као инжењери у државну службу. Набрзо после тога је Пашићу из владиних кругова нуђено једно место у комисији вакуфских добара у Нишу са намером, да на тај начин раставе Пашића од Београда и "Самоуправе". Пошто ови планови не успеше, одлучи влада, да строгошћу заустави јачање радикалне странке. У редакцији "Самоуправе" одржана је почетком априла 1881. претачина и поведен је судбени поступак. Оптужене су биле две алегоријске песме: "Свршено је" и "Краљ Поњатовски".

На ове владине мере одговорили су радикали преговорима са Ристићем за радикално-либералну кооперацију. У Београду и иначе по Србији се појавише леци, у којима је прорицана насилна смрт Кнеза Милана и та је смрт приказана као спас Србије. И ако су ови леци били анонимни, веровало се, да потичу из кругова радикала, чија је агитација добивала све више антидинастички карактер. У мају су прваци радикалне странке Пашић, Велимировић и Таушановић водили преговоре и са бугарским вођама Цанковим и Славејковим у сврху заједничког рада.

Ово нагло заоштрење односа између владе и опозиције изазвано је т. зв. Бонтуовом Конвенцијом за изградњу железница у Србији. Владал је 18. фебруара 1884. поднела Скупштини као свој предлог пројекат групе Евжена Бонтуа за изградњу железница. Овај пројекат је постављао ванредно тешке услове за Србију, која је по њему имала да прими на себе дуг од 100 милиона динара. Јавно се тврдило, да је Бон-

туов покровитељ сам Кнез Милан и да је он лично заинтересован за Бонтуову понуду. Говорило се у народу и о своти, којом је Бонту купио кнежево лично заузимање. У јавности је избила бура од огорчења и протеста против ове конвенције. Узаман је опозиција износила друге пројекте, неравњено повољније од Бонтуове, владина већина је упркос свим разлозима опозиције усвојила са 97 против 57 гласова Бонтуов уговор. Неколицина посланика, њих 11 на броју, положише своје мандате као протест против ове конвенције. У недељу 25. децембра 1881. обављени су накнадни избори у овим упражњеним срезovima. Изабрано је шест радикала, један либерал, два владина посланика и двојица ван странака.

Скупштина, сазвана за 19. јануар 1882. поново је разбуктала страствену борбу око Бонтуове Конвенције "Тенерална Унија" којој је на челу стајао Бонту, банкротирала је те је 21. јануара 1882. ухапшен и њен директор Бонту. Вест о овоме изазвала је у влади и у Скупштини панику, пошто се на-

слућивало, да овим банкротством Србија трпи огромну штету. Огорчење у народу достигао је врхунац када се дознало, да министар финансија Мијатовић води у Паризу преговоре, да уговор склопљен са Бонтуом пренесе на неко ново друштво. У фебруару су по Србији ширени леци са натписом: "Отерајте до ђавола бечке плаћенике и Бонтуове компанионе! Конак је смртни непријатељ Српству!"

Влада Кнежевине Србије склопила је 28. јуна 1881. тајну конвенцију са Аустријом. Овом конвенцијом, склопљеном на 20 година, дошла је Србија у зависан однос спрам Аустрије. Србија се обавезала да неће никакав уговор с другом којом државом склапати без претходног знања и пристанка Аустрије и одрекла се аспирације на Босну и Херцеговину, а Аустрија се обавезала, да ће штитити династију Обреновића од њених унутрашњих и спољашњих непријатеља и подупираће проширење Србије у југоисточном правцу. Као последица ове конвенције био је и проглас Србије Краљевином, који је Милан спровео погла-

Кнез Милан – ортодоксни противник радикала

вито уз потпору Аустрије. Влада се надала да ће проглас краљевине подићи њен углед у народу, али се у томе преварила. Нарочито је на радикале овај проглас чинио слаб утисак. Раша Милошевић и Ранко Тајсић јавно одбише учествовање у свечаностима, приређеним поводом овог прогласа.

Радикале је много више занимала Бонтуова катастрофа него Миланов проглас за Краља. Пашић поднесе интерпелацију у питању Бонтуове Конвенције, али влада не хтеде да одговори на интерпелацију. На то цела опозиција и радикални и либерални посланици, положише 12. марта 1882. мањдате и тиме начинише Скупштину неспособном за решавање.

"Краљ расписао за 27. мај накнадне изборе у упражњеним срезovima. Да би популарисао владу и помогао јој при изборима, пође Краљ у унутрашњост Србије, да се са новом титулом и у краљевском сјају прикаже народу. Међутим, дочек Краља није био одушевљен. Радикали су посвуда информисали народ о раскалашном Краљевом животу и о његовим грешним везама са Бонтуом и са Аустријом, Бивало је места, у којима осим званичних лица тако рећи нико није ни учествовао у дочеку. Кад је Краљ хтео да пође у Ужице, јављено му је да се тамо спремио народ да га због његове аустрофилске политике и због Бонтуа инзултира. Ужичани су били подигли неколико славолука у почасти краљу и на једном славолуку је писао: "Овуда је пут у Босну". Услед свега овога Краљ је одустао од посете Ужицу.

У свим местима, која је посетио, говорио је краљ против радикала. У Чачку је јавно назвао Ранка Тајсића својим личним непријатељем и непријатељем династије Обреновић. Тако је Краљ кортешовао за изборе... Влада је са своје стране чинила већ уобичајена насиља и притисак на бираче.

Раша Милошевић – оснивач и члан Главног одбора Радикалне странке, извршена када је осуђен на смрт од Првог суда у Зајечару

Пера Тодоровић (1852–1907) најбољи српски новинар свог доба и један од оснивача Народне радикалне странке

Ипак је од 50 упражњених срезова изабрано 44 радикала, међу њима Пашић, Арса Дреновац, Раша Милошевић и Ранко Тајсић. Резултат избора је огорчио Краља и владу, а у опозиционим круговима је изазвао одушевљење.

Скупштина је сазвана за 20. јуни и отворена је уз асистенцију жандармерије, која је била размештена са пуним пушкама по улицама. Према владином плану Скупштина је имала да траје свега три недеље и да донесе ове закључке: уговор о изградњи железнице, прорачун, поштрење закона о штампи, нов закон о удруживању и скупљању, установљење 20 чета жандармерије, закон о подизању школа или црква и најзад да се донесу закони, којима ће се онемогућити агитација екстремних елемената.

Да би опозицију завао и да би је одвратио од крајњих мера, позове краљ к себи Перу Тодоровића и изјави му, да он није противан радикално-либералној влади, али под извесним околностима, које ће касније наступити. Но док радикали имају такву тактику, која онемогућује егзекутиву, не могу доћи на владу. Више слободе дати него што је Србија до сад имала, не може се, јер народ није зрео за такве слободе. Но краљево настојање није

ништа помогло. Опозиција није хтела ни да уђе у Скупштину. Актом од 6. јуна су поново поднели оставке сви опозициони (радикални) посланици. Влада расписао за 12. јуни нове накнадне изборе и донесе решење, да ће, ако изабрани посланици не уђу у Скупштину, сматрати њихове протукандидате као изабране, без обзира колико ће исти гласова добити. На новим изборима изабрани су и опет свуда радикали, који ни сада не хтедоше да уђу у Скупштину. На то влада прогласи изабранима своје пропале кандидате у срезovima, у којима су се обављали накнадни избори да они заузеле у Скупштини места радикалних посланика. То су т. зв. двогласци, јер су неки од њих добили на избору само два гласа.

Овако састављена Скупштина радила је до 4. јула 1882. и изгласала је све реакционарне законе, које је влада изнела пред њу. Усвојен је преко Бонтуовог уговора на ново француско друштво ad hoc, донесен је нов закон о штампи, по коме се штампарске кривиче подвргавају кривичном закону и који ће имати да сузбија нихилизам и комунизам (т.ј. радикалну странку), установљени су чувари јавне безбедности, нарочита трупа оружаних коњаника, који имају да хитају тамо,

где буде угрожена јавна безбедност. Ове чуваре назвао је народ "сејменима".

Док је влада поштравала реакцију у унутрашњости, краљ Милан је живо настојао, да даде што више доказа о својој оданости према Аустрији. Ово је нарочито чинио после склапања тајне конвенције с њоме. За њега није постојала, светиња, коју он не би погазио само ако то Аустрија од њега тражи. О свему, што је чинио, саветовао се са аустријским послаником, који је први сазнавао Краљеве одлуке и јављао их у Беч. Србија је у време Краља Милана била земља изненађења за цео свет осим за Аустрију, јер је она знала унапред за сва изненађења, која ће се догодити. Како је Краљ Милан далеко ишао у сервилности према Аустрији показују ови примери. Начелник министарства спољних послова Ђока Симић приредио је у марту 1882. у грађанској касини забаву у корист кривошијских устаника, а Краљ га је ради овога казнио премештајем за окружног начелника у новим, недавно ослобођеним крајевима. Истог месеца су неки Руси и Црногорци покушавали да пренесу у Босну и да разделе тамошњим Србима пушке, купљене руским новцем и Краљ је приредио формалну хајку дуж границе, да би онемогућио намеру ових Руса и Црногораца. Годину дана доцније, у јулу 1883, пренесене су кости српског песника Бранка Радичевића из Беча на Стражилово. Милан је одмах запито аустријског посланика Кевенкилера, како његова влада гледа на ту акцију и дознавши, да у Бечу ово сматрају као омладинску и панслависти

стичку демонстрацију, забранио је, да државна лађа "Делиград" вози Србијанце у Карловце на ову светковину. Службене личности из Србије, које су ипак учествовале на Бранковом преносу, казнио је, а одбор за пренос костију, који је у два маха молио аудијенцију није хтео да прими. Пред аустријским послаником Краљ се хвалио овим својим држањем и једио се јако, што је у "Пестер Лојду" изашла белешка да је и он дао 3.000 фор. прилога за пренос Бранка и уверавао је посланика, да му није ни на крај памети да тако нешто учини.

IV. Први главни скуп радикалне странке

Краљ Милан је све више увиђао да се са Уставом од 1869. године у доба радикалне струје не може реакционарни режим дуго одржати те науми да промени Устав у духу што јаче реакције. Било му је јасно, да се промена Устава путем Велике народне скупштине у оном смислу у ком је он желио, не да извести те му је остајао још последњи излаз, да промену спроведе путем државног удара. Краљ је хтео да тај удар изведе одмах, али министар полиције Гарашанин није хтео на то да пристане него је желио да се пројект Устава предложи најпре Великој народној скупштини и тек ако она не усвоји владин предлог, онда да се сила употреби.

И полиција је дознала да се у владиним круговима баве мислима о сазиву Велике народне скупштине. Прваци радикалне странке одлучише, да

још пре сазива Велике народне скупштине доврше партијско организовање, да изабере свој Главни Одбор и да предузму мере за ојачање странке. Они сазваше у Крагујевцу за 7, 8. и 9. август Главни скуп Радикалне странке и позваше све месне организације да пошљу по четири члана на тај збор. Влада је закључила да не прави сметње радикалном скупу, али је ипак послала војног министра Тешу Николића у Крагујевац, тобоже да прегледа тамошњи арсенал, а у ствари да контролише рад радикалног збора. У исти мах је појачан крагујевачки гарнизон са једним батаљоном.

Позиву својих првака одазвали су се радикали у великом броју. Осим изасланика месних организација, којих је било више стотина, окупило се народа из крагујевачке околине на 5.000 душа. За председника збора изабран је Пашић, за потпредседнике Тајсић и Катић. Два дана се расправљало о партијској организацији и о месечном прилогу сваког члана. Трећег дана је отворена политичка дискусија. Усвојен је програм и статут странке и изабран је први Главни одбор, у који су ушли Никола Пашић, Пера Годоровић, Раша Милошевић, Коста Таушановић, Гига Гершић, Светомир Николајевић, Светозар Милосављевић, Стева Стевановић и Јован Симић, а као заменици Јован Ђаја, Стојан Протић, Коста Борисављевић и Милан Банковић. Главни Одбор је изабрао себи за председника Николу Пашића.

Пошто је 9. августа прочитан и прогумачен програм радикалне странке,

Зграда Народне скупштине код Вознесенске цркве у Београду

Милан Ђурић (1844–1917)
– прота и политичар

одржао је Пера Тодоровић сакупљеном народу овај говор:

"Сви сте чули, браћо, шта радикална странка жели и тражи. Ако налазите да је то добро, ако мислите да би Србији служило за срећу и напредак, да све ово и оствари што радикална странка тражи, онда треба да знате, да се то једино може постићи с вама и уз вашу озбиљну помоћ и заузимање. Радикална странка нема друге узданице до вас, она све своје наде зида на народу. Прихвати ли моћна рука целога народа захтеве радикалне странке, онда ће они неминовно наскоро постати живо дело и верујте мени, нити имати те бити те силе, која их тада може зауставити и спречити. Но ако се народ покаже немаран и нехатан према овој ствари, ако пусти да остану инокосни и усамљени људи, који данас највише дурају и запињу, да се наша странка одржи и оснажи - онда ће се овај покрет за слободом и напретком мало по мало расплинути и учмасти те ће од њега остати голо сећање. Све од вас и од народа зависи. За нама неће стати. Десет је скоро година како ми дурамо. Десет је година како ми без смене стојимо на позицијама народних права и издржавамо унакрсну ватру противничких партија и обесних министара. Што год је злобе, пакости, подмуклости и очајне свирепости било у српске бирократије, све је то изручено на нашу главу. Нас су крштавали именима голаћа, разбојника и паликућа. Нас су називали рушиоцима брака, породице, вере и својине. Против нас су позивали власти, да нас трпају у томруке и луднице, да ударе на нас окове и ланце. Против нас је буњена простота да нас затрпа камењем и јавно је говорено да би онај учинио севап и заслужио царство небеско, ко би нас дгеод из мрака премлатио копцем. И ми смо све то издржали и ни чеперак земљишта нисмо уступили непријатељима народних слобода. Многи су од нас скупо платили ову претеш-

ку и неједнаку борбу - неко губитком свога иметка, неко губитком здравља а неко губитком и самога живота. Било их је имућних па су упропашћени. Било их је с породичном па су им разагнате. Освета је вршена и на самим женама. Има их, који су најбоље године своје младости провели или као заточеници по тамницама или као изгнаници у горској скитњи по туђини. Многима су ударци ове немилосрдне борбе убили за навек сваку срећу и радост, те су већ у тридесетој години постали старци и богаљи. Многима је живот порушен; многа је нада свирепом погажена.

Ако све ово спомињем, то није зато, да кога хвалишем већ зато што ме боли, зато, што сам и сам нешто потеглио, зато, што горак хлеб изгнанства још и сада осећам, како ми је овде у гуши запео, зато, што сам ову мучну борбу својим очима гледао, зато што знам, колико је племенитих људи пропало и колико је скупих жртава за њу понешено па би ме јако тиштило, да све то пропадне бесплодно и узалуд. Жртве су то биле велике, али их ми не проклињемо. Не. Нека је трипут срећно и благословено ово свето доба поштене борбе за начела. Ово је однело нашу младост, али је донело слатко уверење, да смо поштено вршили нашу дужност. Жртве су то биле велике, али се ми нисмо уморили да их подносимо. Ми смо дурали десет година, дураћемо докле нам год ускуца душа у котлацу, јер ми нећемо и не умемо да будемо друкчији но што смо били и него што смо сад. Шта би ми желели, то је, да не останемо сами у овој борби, да ви, да народ појми, да се ова битка бије за његова права, за његове интересе па да се листом умеша у њу и једном је реши у своју корист. Ми не тражимо ни од кога да подноси више него што ми подносимо сами: ми не тражимо ни од кога да иде даље но што идемо ми.

Стојан Новаковић (1842–1915)
– научник и државник
и један од оснивача Народне странке

Ми ћемо и даље стајати на мртвој стражи, ми ћемо се и даље борити у првим редовима, само нас не остављајте саме. Појмите, да застава, коју радикална странка носи, то је ваша застава, то је застава наших права и слобода, и окупите се око ње, уздигните је, нека буде света и виђена, пронесите је победоносно кроз све крајеве Србије. Нека наша организација прекрије целу Србију, нека наши одбори омереже свако село, сваки кутак Србије. Удружујте се, азурајте се, јер вас чека велика уставна битка, избори за Велику Уставотворну Скупштину. То је наше уставно Косово. Наша лозинка нека буде: "Победа или смрт!" До виђења, дакле, у великој уставној бици за Уставотворну Скупштину!"

V. Пред Тимочком буном

Стога радикална странка, манифестована на њеном Главном скупу, одржаном на Илијиним Водама код Крагујевца и узрујаност, која је обузела духове у целој Србији после овог скупа, одвратише краља од сазива Велике Народне Скупштине. Краљева мржња на радикале расла је упоредо са снагом њиховом а превршила је сваку меру после атентата, који је 23. октобра 1882. извршила на Краља Илка, удовица стрељаног пуковника Јеврема Марковића, радикалног првака. Илка је пуцала на Краља из револвера у Саборној цркви у Београду, али је зрно промашило. Илка и њена саучесница Јена Книћанка затворене су после неуспелог атентата у Београд граду, где је једно јутро Книћанка нађена обешена у својој ћелији. Ускоро је погинуо од непознатог убице и војник који је чувао стражу те ноћи пред Книћанкином ћелијом и гледао својим очима шта се је с њоме догађало. Илка је осуђена на смрт, али је помилована на затвор. Преведена је у пожаревачки затвор и нађена је друго јутро мртва, са салветом у устима.

Политичка ситуација постајала је с дана у дан све тежа. У чиновништву и у суд се увлачила корупција, владине лакомислене финансијске операције су теретиле земљу све јаче порезом и наметима, полиција је без милости прогањала свакога, ко није у владином табору, а поврх свега су Краљеве интриге и страсти доприносиле, да је напредњачки режим постао предмет опште одвратности и мржње. О Краљу се у народу говориле најружније ствари. Називали су га арогантним и глупим дериштем и ницали су плакати леци, у којима су краља звали пропалицом.

Аустријски посланик Кевенхилер саопштио је у извештају послатом из Београда 1882. својем министру: "Знаци револуционарног духа множе се у Србији. Административне и судбене власти наилазе посвуда на отворен отпор. Начелници Ужица и Ваљева су изнели предлог, да се у њиховим окружјама прогласи ванредно стање. Целоку-

пно становништво држи се према одредбама власти апатично, ако не и ренигентно. Једном речи, управна машина у земљи местимично застајкује. Краљ зна да је тако стање у Србији и приписује га с једне стране слабости свога министарства, а с друге стране радикалима, које Русија подупире. Његово Величанство култивише још увек, као што сам имао прилику јуче да приметим, мисао државног удара. У овом смислу Краљ с дана у дан наговара Гарашанина”.

У току даљег описа ситуације Кевенхилер вели, да ће при идућим изборима радикали сасвим сигурно добити већину и да никаква насиља неће помоћи. Краљ међутим, најодлучније одбија помисао, да са радикалима влада. Он мисли, да би у том случају морао погазити своје обавезе према Аустрији, а он то никако неће да чини. Радије ће све шансе ставити на једну карту и извршити државни удар па или успети или абдицирати. Радикално министарство би морало изазвати аустријску интервенцију, јер би га Аустрија одмах осетила у Босни. Краљ води стври директно у сусрет државном удару, али Аустрија мора бити приправна у том случају и на Краљево катастрофу.

У извештају од 24. децембра 1882. вели Кевенхилер, да је српски сељак у својим политичким и социјалним назорима радикалан, да су радикални прваци пренели тежиште борбе са парламентарног земљишта на земљиште изван парламента и да је притисак јавног незадовољства страховит. Под тим притиском се налазе не само посланици и министри него, и то у првом реду, и сам Краљ. Он се стално експонира за владу и својим владарским угледом одржава и чини могућим омражени конзервативни режим.

Влада је у децембру 1882, сазвала поново Скупштину, у којој сад није било опозиције. Скупштина је радила до 23. јануара 1883, а тог дана је закључена и распуштена. Месеци су пролазили после тога, али Краљ није могао да се одлучи, којим путем да пође. У један мах покуша да дође у додир са радикалима. Пуковник Орешковић који је руководио изградњу друма према босанској граници, дође крајем јуна 1883, у Ужице, потражи тамо попа Мил. Ђурића и донесе му потајну поруку Краљевоу, да дође у Београд. Орешковић му рече где треба да одседне у Београду и да ће таму у одређено време доћи по њега један чиновник двора и одвести га неопажено у двор, јер Краљ жели с њиме да разговара. И код куће и у Београду нека наведе као разлог свом путу посету својих синоваца, који су у Београду ишли у школу. Поп Ђурић учини како му је речено и један чиновник га уведе кроз споредна врата у двор, где га је Краљ очекивао. Прво питање Краљево је било, зашто су Ужичани против њега и зашто не желе да их Краљ посети? Затим се распитивао о расположењу на-

рода према влади и према радикалима и о расположењу радикала према Петру Карађорђевићу. Ђурић му је на сва питања отворено одговорио и напao је целу владу и посебно поједине министре, а Краљ је бранио министре и доказивао је, да радикали ометају сваки рад и да својом екстремношћу онемогућују себе да дођу на управу земље.

Од овог разговора Краљевог са Ђурићем није било никаквог практичног резултата. Краљ није могао да се одлучи за сазив Велике народне скупштине. Место њеног сазива потписан је 17. августа указ, којим се за 19. септембар расписују избори за обичну Скупштину. Још пре него што је овај указ публикован, почела је влада да врши безобзирна насиља, у намери да њима застраши бираче. Ковенхилер је 9. августа 1883, јавио у Беч, да се у апсу налази неколико хиљада угледних грађана само зато што су радикали. По извештају витеза Шисла од 7. септембра нарочитом се окртношћу истакао министар просвете Новаковић против радикалних учитеља. Глобио их је и отпуштао из службе у масама. Тих дана је затворено 50 школа због оскудице учитељских снага, пошто су учитељи из тих школа отпуштени. ”Самоуправа”, службени орган радикалне странке, конфискована је због дражења на отпор против владиних одлука и стављена је под оптузбу. Срески и окружни начелници су се наметали, ко ће више грађана заговорити, у жељи, да тиме угоде своје министру. Ове су мере међутим доносиле супротне резултате. Недужно затворене људе суд је ослобађао и ови су сада стицали у народним масама такав популаритет, да су били готови кандидати, против којих се није дало борити, отпуштени учитељи, вођени очајањем и осветом постајали су апостоли радикализма. Све мере, које је влада предузимала, само су јачале положај радикалне странке у народу и на изборима крај свог владиног притиска однесоше радикали победу. За њих је гласало 54.000 бирача и они добише 86 посланика.

Владу је изненадио и запрепастио резултат избора. Упадало је у очи, да су изабране за посланике и многе личности, које су Гарашанин и Новаковић гонили и отпустили из службе. Мада је победа радикалне странке упркос владином терору била величанствена, радикали нису постали обесни него је њихова ”Самоуправа” после избора почела да пише у концилијантном тону. Обећавала је да ће нова већина увести у земљу законитост и ред, да ће унапређивати просвету, да ће извојевана права и слободе народа брижљиво чувати и да ће бити неуморна у настојању, да та права прошири и повећа. Убудуће ништа неће зависити од самовоље и ћуди појединих владиних чиновника. Завешће се политика штедне и о свакој пари, која се изда, положиће се рачун. Извр-

шиће се реформа у духу напретка, брижљиво ће се чувати народна независност и неговаће се братски односи спрам балканских народа, водиће се српска народна политика, која ће настојати, да се Србија приправи на све евентуалности.

Узаман је ”Самоуправа” излазила у јавност са овим умереним програмом. Краљ Милан није хтео компромиса. Кабинет Пироћанчев даде 2. октобра оставку, и Краљ повери идућег дана састав нове владе Николи Христићу, негдашњем аустријском граничарском нареднику, познатом са своје гвоздене руке. Ново министарство је преузело управу земље 4. октобра, а тог истога дана се састала Скупштина, на којој су прочитана три Краљева указа. Једним је Краљ именовао за председника Скупштине Несторовића и Дреновца другим је Скупштина проглашена отвореном, а трећим је закључено ово изванредно заседање Скупштине.

Председницима Скупштине и неколицини посланика, који дођоше у двор, изјавио је краљ отворено, да са радикалном већином неће да ради, јер је сматра неспособном за управу над земљом. Пребацио им је деструктивне тенденције и антидинастичност њихове странке и претио је, да ће од понашања радикала зависити, које ће се мере против њих употребити.

Посланици су се мирно и ћутке разишли кућама, а Главни Одбор радикалне странке је издао налог народу, да мирно чека. Организација странке била је у то доба ванредно чврста и функционисала је невиђеном брзином. Сваки налог Главног Одбора пренесен је без употребе поште и телеграфа лу року од три дана кроз целу Србију. Радикали су погнули главу и ћутали, али они нису били слаб противник, склон на попуштање и готов на бегство и на предају. Они су били навикли на борбу и на савлађивање препона и тешкоћа, па и по цену највећих жртава. После одлагања Скупштине, радикални прваци нису били на чисто, шта им ваља чинити. Ван сваке сумње, да су помисљали и на оружани отпор. Радикални прваци су на својим поверљивим састанима дебатовали о евентуалности, да народ са оружјем у руци устане у одбрану устава. Било је међу првацима људи, који су сматрали, да је револуција једини излаз, да је она неизбежна и да народ не треба одвраћати од револуције, него јој се чак треба ставити на чело.

Петра Тодоровић је боравио у другој половини октобра у Бечу да конзултира професоре Битрота и Бамбергера у питању његове болести. Професори му рекоше, да се његова болест оперативним путем не да излечити, али да он и без операције покрај те болести може још дуго живети, на што је Тодоровић 26. октобра отпутовао из Беча. За време његовог боравка у Бечу полицијски конфиденти су пратили сваки

његов корак и бележили су његове разговоре, које су могли докучити.

Једном новинару причао је Тодоровић о свом разговору са Краљем Миланом приликом једне аудијенције. Краљ га је питао, какав он устав жели за Србију, тек ваљда не мисли озбиљно енглеску карту? Тодоровић му одговори, да је Краљ додуше далеко од тога, да узме белгијски устав, али би по његовом мишљењу то најбоље било. Несумњиво је најидеалнија форма владавине - република. Пошто код нас већ није та форма, Краљ треба или сам да влада или да буде збиља уставни владар. Лажна уставност је гора него отворени деспотизам.

Много је занимљивија друга изјава Тодоровићева, коју је учинио пред једним бечким пријатељем. Овоме је Тодоровић рекао, да после одлагања Скупштине радикалима не преостаје друго, него да дигну устанак у Србији и да ће се ово за сигурно догодити само се још не зна моменат, кад ће буна планути и није решено, да ли да се Краљ Милан протера или да се убије. Он и Пашић су за ово последње.

Радикални прваци су, дакле, сматрали револуцију као излаз из ситуације, створене одлагањем Скупштине. Прилике у земљи су биле дозреле за револуцију. Народ је био наоружан, огорчење народа је било на врхунцу, дисциплина међу присталицама радикалне странке била је беспримерна. Сви су услови за револуцију били ту и радикали су разговарали о евентуалном подизању револуције, али ни су никакву одлуку доносили. Хтели су најпре да сачекају, хоће ли Краљ учи-

нити државни удар и ставити устав ван снаге па тек онда да донесу одлуку о крајњој мери, оружаном отпору. Да је радикални Главни одбор донео одлуку о буни, он би тој буни поставио одређени циљ и буна би букнула у исти мах и по целој Србији.

По свему изгледа, да је и влада Краља Милана желела револуцију као излаз из ситуације, створене одлагањем Скупштине. И њој је било јасно, да су прилике дозреле за револуцију, само је њој требала револуција, којом неће дириговати радикални Главни одбор и која неће захватити целу земљу те која се неће свршити катастрофом за Краља и његову владу него катастрофом за бунтовнике и за радикалну странку.

И док су радикали били неодлучни, влада је дочекала што је желела и спровела је у свима свирепим појединостима своје планове.

VI. Зајечарска, односно Тимочка Буна

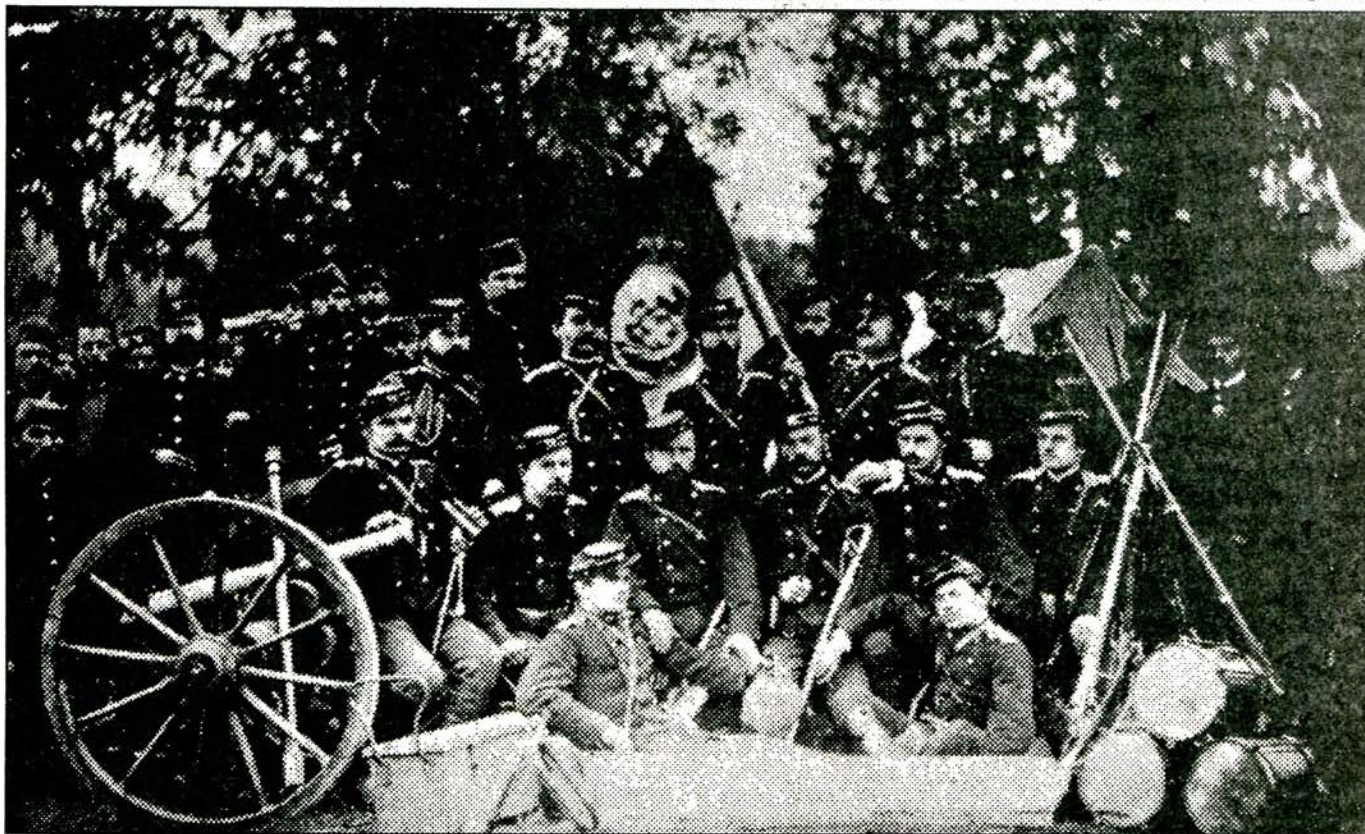
Пуне две године бавио се Краљ Милан мислима, да путем државног удара изврши промену устава и да уништи законску могућност опозиционог агитовања у Србији. Многобројни извештаји аустријских посланика из оног доба говоре о овим Краљевим плановима. Гарашанин је стално саветовао Краљу, да промену устава покуша најпре уставним путем, т.ј. преко Велике народне скупштине и тек ако овим путем не буде ишло онда да се изврши државни удар. После избора извршених 19. септембра 1883. Краљ је напустио идеју

о сазиву Велике Народне Скупштине, али није напустио план о укидању оних закона, који омогућују кретање слободних странака. Извршење овог задатка поверио је Николи Христићу, који је за послове ове врсте био подеснија особа него Пироћанац и Гарашанин.

Могуће је да ће остати вечитом тајном, да ли је зајечарска буна спонтано дело огорченог народа или је влада Краља Милана предухитрила радикални Главни Одбор и с планом провонирала локалну револуцију, коју ће онда употребити као повод и изговор за укидање уставних гаранција и прогон радикалне опозиције. Многе карактеристичне околности говоре у прилог овој другој претпоставци.

Аустријски посланик гроф Кевенхилер био је посвећен у планове Краља Милана и он је свакојако морао имати јаких разлога, кад је 21. октобра 1883., дакле пуних десет дана пре буне, јавио у Беч своме министру: "Имам основа да се прибојавам неке врсте устанка у неготинском, зајечарском и књажевачком округу. Изгледа ми, да је само у питању време, али не и сам покрет".

После угушене буне публиковао је Никола Христић у службеним "Српским новинама" (бр. 284 за 1883) извештај о узроцима и о току буне. По том извештају војни министар је издао 19. јула 1883. налог властима, да у смислу реорганизације војске покупе пушке од народа и да их сместе у војни магацин. "Самоуправа" је у својим ступцима напала ову наредбу војног министра. У свом 39. броју (од 11. августа) публиковала је чланак, да ова наредба

У служби краља Милана – војска је упућена у зајечарски крај да се обрачуна са учесницима буне

хоће Србе, војнике и јунаке, поново да начини турском рајом, која мора дати све што се од ње тражи. Ни једна кућа не сме остати без оружја, јер се народ мора сам бранити, кад неће да га бране они, којима је поверено чување народа. Пушке се одузимају зато, да влада може народ тиранисати и да народ мора ћутати, кад влада буде продала Србију Аустрији.

Комисија је почела 9. октобра 1883. одузимање оружја у зајечарском округу, у коме је рођен вођа радикала Никола Пашић и у коме је радикализам имао најјачег корена. У неколико села је комисија у реду обавила посао. Кад је приспела у Криви Вир, одузела је неколицини оружје, али једна гомила људи упадне у дворану, где је било смештено оружје, пограби пушке и однесе их собом. Покушаји среског начелника, да Кривовирце склопи на предају оружја, нису успели. О овом догађају је извештена влада, али она за пуне две недеље никакве мере није предузела против ренитентних Кривовираца. Комисија остави Кривовирце на миру и 20. октобра започне посао у Лукову. Ни Луковчани се не хтедоше покорити војном налогу и предати оружје. Срески начелник затвори у бољевачки затвор четворицу луковачких коловођа, али једна чета оружаних Луковчана дојури 25. октобра у Бољевац и силом ослободи своје сељаке. И о отпору Луковчана је јављено влади, али она ништа не предузима против криваца. Општина Валаковска предавала је оружје 1. новембра у бољевачкој школи. После предаје оружја разиђоше се људи да ручају. Добросав Петровић трговац. Неша Мандић и Тихомир Маринковић учитељи, сви из Бољевца, стадоше ружити Валаковце, што су оружје предали, назваше их женама и стринама и позваше их да узму натраг своје пушке. На то сав народ пође натраг у школу, савлада жандармерију и отме од ње своје већ предано оружје као и друге пушке, које су тамо биле нагомилане. Жандармерија није ни једног метка избацила него је мирно гледала, како гомила ненаоружаних сељака врши јавно насиље и у сред дана отима државно добро, које је тој жандармерији поверено на чување.

Тако су, према приказу самог Христића, текли догађаји, који су претходили зајечарској буни. Немамо директних доказа да је ово млако поступање владиних органа било последица виших налога, али је ван сваке сумње, да је ово некажњавање криваца изазвало буну. Наивни сељаци су владину благодотумачили као њезин страх те су осокотени дотадашњим успесима прецењивали своју снагу и отказали сваку послушност властима.

По извештајима грофа Кевенхилера Краљ Милан је, кад је избила зајечарска буна, био необично расположен и весео, а нарочито је био задовољан, кад је видео да војска не прелази на страну бунтовника, од чега се у

Краљ Милан
– суспендовао слободоумне законе и установио Преки суд

први мах прибојавао. Краљ није ни мало крио, да му ова буна добро долази, јер га спасава мучне ситуације, у којој се нашао после одлагања Скупштине.

Већ 2. новембра знало се у Београду, да се пет општина побунило те је у зајечарском округу проглашено ванредно стање и упућена су у тај крај два батаљона пешака, један ескадрон коњице и једна батерија са задатком, да од народа силом одузму оружје. Једном батаљону је наређено да из Крагујевца преко Св. Петке и Честобродице пође у Криви Вир, у исто доба је наређено потпуковнику Срећковићу, да са својим батаљоном и ескадром пође из Зајечара у Криви Вир.

Кад је војска приспела у Криви Вир, нашла је тамо једну оружану гомилу народа из Лукова и Јабланице, на броју 700-800, под вођством Добросав Петровића из Бољевца и нар. посланика Живојина Николића из Јабланице. Пошто војска, која је приспела у Криви Вир, није била довољна да са успехом оперише против устаника, наредио је Краљ 3. новембра потпуковнику Срећковићу, да се са својим батаљоном и ескадром повуче у Честобродицу и Свету Петку. Истог дана су службене новине објавиле три указа: прокламовано је ванредно стање, именован је генерал Теша Николић за изванредног комесара и команданта оперативне војске и установљен је Преки Суд.

Врење се осетило по целој Србији. У ваљевском, топличком, нишком и ћупријском округу нашли су одјека тимочки догађаји и свугде су се указивали знаци ренитенције. У црноморском срезу су побуњеници посели неколико важних позиција, оставили су предстраже, на све стране, покварили су телеграфске апарате и отворили су 3. новембра борбу против војске. Вође устаничке су биле поп Маринко Ивковић из Бољеваца и Нико Миленковић из Планинице, оба радикални посланици, а

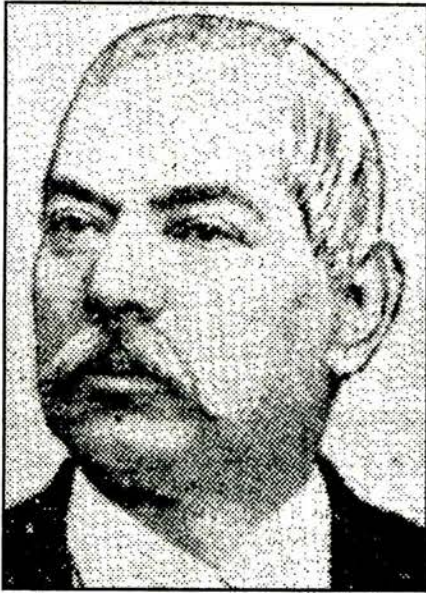
њихови главни помагачи су били Добросав Петровић син попа Милије из Бољевца, затим учитељ Ступаревић Потпуковник Срећковић се према добивеном налогу повукао у Честобродицу и у вече 3. новембра телеграфисао је, да су устаници угрозили његово лево крило и да је он одвише слаб према броју побуњеника.

У први мах се побуна простирала само на црноморски срез и центрум јој је био у Бољевцу, а вођа јој је био споменути поп Маринко. Под његовим вођством приспеше у зору 4. новембра устаници у Стражу и поседоше позиције на Честобродици. Број устаника нарастао је на 2-3000 људи. Једно одељење бољевачких и зајечарских побуњеника под командом Добросав Петровића и Петра Антића доведе у логор Честобродицу све похватне чиновнике црноморског среза, које су до тле држали у Бољевцу. У Честобродицу послаше побуњеници и начелника зајечарског среза, кога су ухватили у Белој Реци као и тимочног среског начелника.

Одмах у почетку побуне послао је поп Маринко свог шурака Добросав Петровића у Бању Љуби Дидићу, да и њега крене на устанак. Дидић похита најпре у Књажевац те се тако спаразуме најпре са Ацом Стојановићем и другим једномишљеницима, затим се 6. новембра врати у Бању, побуни уз пут сељаке из Сесалца, а у Бањи даде одмах по повратку звонити на узбуну и преко трубаца трубити, да се народ дигне на оружје. Главни су му помоћници били кафеџија Васа Ђорђевић, кројач Лука Златановић, столар Станко Игњатовић и кројач Пера Поповић. На челу оружаних Бањана уђе Дидић у среску канцеларију и са револвером у руци објави чиновницима, да је њихова власт престала и да се власт предаје народу у руке. Начелника и секретара среза и бањског поштара ставио је у затвор, а среску касу је предао Радосаву Милићу из Бање. После тога је образован извршни одбор са Љубом Дидићем као председником. Под његовом командом је било 2000 људи. Вест о побуни у Бањи стигла је у Београд већ 6. новембра те је Краљ одмах тог дана проширио Преки суд и на бањски срез.

Једна чета оружаних сељака упаде 7. новембра у Књажевац. Помоћу ове чете докопаше се Михаило Веселиновић, Љубомир Божиновић, Никола Павловић и Аца Станојевић среског звања и окружне команде. И овде се одмах образовао егзекутивни комитет под председништвом Гавре Аниччића и са члановима Ацом Станојевићем и Николом Павловићем. У Дервену се образовао револуционарни пододбор под председништвом Ристе Ђурића на Мерулата, радикалног посланика. Једно устаничко одељење, под командом Петра Милошевића послано је преко Грамаде, да у нишком округу буни народ.

Пошто је побуном Љубе Дидића угрожено било десно крило генерала

Никола Христић — председник владе за време Тимочке буне.

Николића, управи он војну акцију најпре против Бање. По једном извештају Николић је покушао најпре да поведе преговоре са побуњеницима и био је на најбољем путу да склони народ на полагање оружја, али му је Краљ телеграфски наложио да употреби најоштрије мере. Његова је војска кренула из Параћина 7. новембра. Предње чете под заповедништвом потпуковника Срећковића износиле су два батаљона, пола ескадрона и осам топова. Центрум се састојао од четири батаљона, пола ескадрона и осам топова. Као резерва остале су у Параћину четири пољске батерије. Под бојством попа Маринка, стајало је 2000 побуњеника у чврстом и доминантном положају на Калфату, на друму према Зајечару. Војска је оперисала поглавито топовима те је разбила устанике, који напустише Калфат и оставише у њему неколико мртвих и рањених.

Зајечар није хтео да пристане уз побуну те се 2000 побуњеника под вођством Жике Милановића, трговца Петра Антића, Доброслава Петровића и поп Луке Ђуровића - Црногорца, кренуше на Зајечар, да га заузму и да се састану са побуњеницима из Књажевца и Бање. Артиљеријски потпуковник Блаж Јурковић се налазио на брежуљку Краљевици и пред надмоћним побуњеницима био је принуђен, да баца муницију у ваздух и да напусти топове те се са својим војницима повуче у Зајечар. Одавде је уз помоћ грађана сузбио устанике, освоји поново своју батерију и заробио 110 побуњеника. На обе стране било је по неколико мртвих и рањених. За време ове борбе командант тимочке дивизије пуковник Александар Николић побеже заједно са начелником из Зајечара, тобоже да спасе новац и архиву те је касније био стављен пред Војни суд и осуђен на 3 године робије и на губитак чина.

Књажевчани под вођством Љубе Божиновића пођоше такође на Заје-

чар. Кад су дошли у Вратарницу, дознаше да се у Зајечару налазе владине чете те послаше парламентарне да позову Зајечар на предају, али овај одби позив. Дознавши, да су њихови другови разбијени на Честобродици, вратише се Књажевчани од Зајечара у Вратарницу, да се ту на отпор спреме.

Против Бање су марширали пуковник Хаџић, потпуковник Протић и Гајиновић са два батаљона нишке војске. Они нападну 7. новембра код Мозгова Дидићеву чету, која после неколико мртвих понуди условну предају, али Хаџић затражи предају без услова. На ово побуњеници не хтедоше пристасти него се повукоше у Бању да онде наставе отпор, а чете пуковника Хаџића сиђоше преко брда у Бољевац за леђа оним устаницима, који су се налазили на Честобродици. Сада је и главна колона генерала Николића крене преко Честобродице те је 8. новембра допрла до побуњених места Криви Вир и Луково и ставила је устаницима до знања да ће, ако се не предаду до 9. новембра на јутра, оба ова места бити спаљена. Устаници се предадоше. Истог дана 9. новембра, сјединише се у Бољевцу чете потпуковника Срећковића са четама пуковника Хаџића.

Из Ниша је кренула 9. новембра једна колона према Књажевцу. Књажевчани су већ 10. новембра понудили зајечарском команданту Јурковићу предају, али тога дана, пре него што је од Јурковића приспео одговор, преда капетан Ковачевић побуњеницима у Књажевцу једну батерију и барутану те их тиме осоколи на даљу борбу. Услед тогао је 11. новембра наређен концентрични нападај на Књажевац са три стране, од Бољевца, Зајечара и Ниша. У акцији је било осам батаљона, дванаест брдских топова и два ескадрона.

Међу устаницима у Бањи изби 10. новембра неслога и свађа, те они идућег јутра побацише оружје и разбегоше се. Мајору Атанацковићу је 12. новембра наређено, да из Лукова пође са једним батаљоном и два топа у Бању и да запоседне ово од устаника напуштено место. Снег, који је почео 12. новембра да веје, отежавао је операције.

Генерал Николић пошље 12. новембра против оне чете у Вратарници пола батаљона војника са четири топа под заповедништвом потпуковника Протића. У сукобу претрпеше побуњеници велике губитке и разбегоше се. Нишке чете, које су марширале на Књажевац, логоровале су 12. новембра у Грамади и после подне тог дана освојише слабо брањени Дервен те су идућег дана, 13. новембра, без отпора ушле у Књажевац, сјединивши се пред Књажевцем са колоном, која је долазила од Зајечара. У Књажевцу су одмах ухапшене три коловође, док су остали побегли у планине или су пребегли у Бугарску. Аца Станојевић и Михаило Веселиновић успели су да се склоне из Књажевца и прешли су у Бугарску ноћу између 11. и 12. новембра. Вође кња-

жевачких устаника, потучених код Вратарнице, не знајући да је Књажевац у владиним рукама, дођоше у Књажевац и ту бише похватани. У исто време су ухваћени поп Маринко Ивковић и његов шурак Доброслав Петровић.

Кад је устанак у тимочком округу био већ на издисају, изби неочекивано побуна у моравском округу. Из свих општина овог округа искупило се 12. новембра у Прчиловцу код цркве Свете Петке око 600 људи. Њихов вођа је био поп Лазар Јовановић, радикални посланик. Они пођу на Алексинац и узму варош под своју власт. Ту их је очекивао трафикант из Алексинца Коле Кнежевић. Под командом Кола пође једно одељење према Ражњу и Делиграду, а друго одељење на броју 500 душа под командом попа Лазара пође против Рујевца с намером да нападну Ниш.

Чим су стигле о овој побуни вести у главни стан војске, одмах су послана на Алексинац два батаљона и једна батерија, који у ноћи 13. новембра уђоше без отпора у Алексинац. Побуњеници под командом попа Лазара Јовановића сукобише се 13. новембра са одредом од два батаљона којима је био на челу мајор Илија Живковић. Побуњеници претрпеше пораз и разбегоше се. Овим сукобом је угушен и последњи оружани отпор побуњеника.

VII. Зајечарски Преки суд

Зајечарска буна није имала унапред постављени програм и циљ нити је имала јединства у акцији, али побуњеници ипак за то нису били елементарни неред и рушења, јер су за кратког трајања буне дали доказа, да је држава за њих била светиња и да је њихов покрет изазван у племенитој жељи, да извојују њиме народу и отаџбини боље стање него што је дотле било. У сваком месту, из кога су устаници протерали дотадање власти, образован је извршни одбор од 20 лица и на челу одбора су поставили радикалног посланика. Тако је учињено у Књажевцу, Бањи, Бољевцу и Алексинцу. У целом устанку није ни једна државна благајна оробљена него су бунтовници све благајне које су им пале у руке, запечатали службеним печатом и не такнуте их сачували. Од свих побуњеника једино су они у Алексинцу поставили неку врсту програма. Они су ушли у Алексинац под барјаком, на коме је био извесен натпис: за слободу, за народна права, за Велику народну скупштину. Ову девизу ставио је алексиначки Извршни одбор као свој захтев и у телеграму, управљеном Краљу Милану.

Бунтовници нису имали одређене и тачно формулисане циљеве за случај успеха, али Краљ Милан је имао готов програм, који је желео да оствари помоћу ове буне. Већ 4. новембра донеле су званичне новине две наред-

С лева на десно: Љубо Дидић, трговац из Соко-Бање, стрељан на Краљевици 7. новембра; Доброслав Петровић трговац из Бољеваца, на смрт осуђен од Преког суда 1883; поп Милија Петровић, намесник у Бољевцу, отац Доброслава стрељан 6. новембра на Краљевици; Љубомир Бржиновић, трговац из Књажевца, стрељан 16. новембра на Краљевици

С лева на десно: Лазар Јовановић свештеник из Трњана, стрељан код моста на Морави у Алексинцу; Гавра Аничкић, трговац из Књажевца, председник Народног одбора, стрељан 16. новембра на Краљевици; Живко Никодијевић, стрељан на Краљевици 6. новембра; Димитрије Ристић, осуђен на 15 година робије од Преког суда у Зајечару

бе, једном се ставља ван снаге закон о зборовима и удружењима, а другом се обустављају најважнији делови закона о штампи те се тиме угушује слобода штампе. Већ тог дана је престала да излази "Самоуправа", а либерална "Српска независност" излазила је још недељу дана, до 11. новембра, па је онда и она престала. Овај програм, да онемогући кретање опозиције у Србији, био је омиљена мисао Краљева. Са размишљањем, како да спроведе овај програм, Краљ је пуне две године и легао и устајао. Сада му се остварила жеља и сасвим је разумљиво оно што је гроф Кевенхилер јављао у Беч, да је Краљ Милан за трајање буне био необично радостан и расположен. Забринут и потиштен био је Краљ само 12 новембра, кад је приспела вест, да се устанак шири према Ражњу, јер се бојао, да ће се побунити сељаци око Крагујевца, а с њима би се по Краљевом мишљењу, тешко изашло на крај.

Краљ је настојао да и пред најширом јавношћу оправда обуставу слободоумних закона. Да би ово постигао требало је приказати ову буну као дело радикалне странке и кривину са бунтовника пренети и на шефове странке. Требало је кривце драконски назнати, да би изгледало што вероватније, да је по среди била опасна завера. Требало је радикале драконски

казнити као одмазду за све оне тешке тренутке, које су током година нанели Краљу и његовој влади. У исти мах, кад је војска на побуњеном терену почела операције, издат је налог, да се у Београду похapse сви чланови Главног одбора радикалне странке. Уочи Митровдана, 6. новембра, ухапшени су Пера Тодоровић, Раша Милошевић, Коста Таушановић, Паја Михајловић, Јован Ваја, Гига Гершић, Стева Стевановић, Јован Симић и Андра Николић. Председника Главног одбора Николау Пашића не моглоше ухапсити. Он је 6. новембра после подне, непосредно пред хапшење чланова Главног одбора у друштву са Велимиром Милојевићем уредником "Госе" прешао у Земун преко железничког моста, који се баш тада градио и још недовршен био.

Тек што је буна угушена отпочео је свој крвави посао Преки суд у Зајечару. Најпре је осуђено онима, који су похватани на подручју побуне и који су активно, с оружјем у руци, суделовали у побуни. Под председништвом Драгомира Рајовића, члана Касационог суда, почело је 16. новембра суђење. Већ 18. новембра стрељани су на темељу пресуде Преког суда: поп Милија Петровић, Миленко Првуловић, учитељ и Жика Николајевић столар из Бољеваца, 19. новембра је стрељан

Љуба Дидић, 20. новембра поп маринко Ивковић, Живко Никодијевић, Милан Гојковић и Живан, кмет општинне планиничке, Владимир Зебић учитељ из Подгорца, требао је такође 20. новембра бити стрељан, али се он у зору тог дана, непосредно пред стрељање, обесио у својој хелији. Даље су стрељани Риста Ђусић и Станоје Динић, народни посланици и Петар Милошевић командир народне војске. Сва ова стрељања су извршена на Краљевици, једном брежуљку, недалеко од Зајечара. Осим њих стрељани су на Краљевици Коста Јанковић, ратар из Житковца, Мика Гилкић, ратар из Алексинца и Баца, кочијаш из Зајечара. Кола Кнежевића су у Зајечару осудили на смрт па су 3. децембра стрељали пред Рујевицом на путу у Делиград, а поп Лазу Јовановића су стрељали истог дана код моста на Морави у Алексинцу. Последњи је стрељан 18. децембра трговац из Крушевца Серафим Неготинац.

Исказ бољевачког учитеља Тихомира Маринковића и Неше Маглића послужио је Преком суду као изговор, да оптужбу протегну и на радикални Главни одбор. Маринковић и Маглић су били 19. новембра осуђени на смрт, али су идућег дана дали изјаве, које су од њих захтеване и у којима је Никола Пашић означен као духовни

Никола Пашић у време Тимочке bune

зачетник побуне те их је Краљ обојицу помиловао и смртна казна им је претворена у робију. Сличном изјавом је успео и трећи младић, Добросав, јединац син стрељаног попа Милије, да спасе своју главу те је осуђен само на 15 година робије. На захтев Преког суда отпремљени су 20. новембра београдски чланови Главног Одбора у Зајечар, где је 9. децембра одржан претрес. Мада није било стварних доказа против њих, суд је ипак осудио Николу Пашића, Перу Тодоровића и Рашу Милошевића на смрт. Таушановића на осам, а Михајловића на пет година робије. Остала петорица су ослобођени. Путем Краљеве милости претворена је смртна казна Тодоровића и Милошевића у десетогодишњу робију, а Пашић се налазио у бегству.

Председник Преког суда Рајовић поднео је 20. децембра 1883 министру правде извештај о раду Преког суда. Од 17. новембра до 19. децембра, дакле за 33 дана, одржао је Преки суд 84 пре-

треса са 819 оптужених. Осуђено је на смрт 94. Од ових се налазило у бегству њих 10, један се у затвору обесио, а 63 је Краљ помиловао на робију. Према томе је стрељано њих 20. На робију је осуђено 567, од којих су 11 били у бегству, на заточење је осуђено 5, од којих је један био у бегству, на затвор је осуђено 68, а ослобођено је 65 лица.

Ово је службени извештај. У Беч је међутим 19. јануара 1884. јављено, да је број поубијаних далеко већи, само су ови други убијани без суда, премлаћени у затвору или на путу. Уз то су многобројна имања конфискована и читава села разорена и уништена.

VIII. Никола Пашић и другови у Бугарској

Удар који је Краљ Милан у вези са зајечарском буном извео против радикалне странке, био је страховит. Један део радикалних првака био је стрељан или утамничен, други део, да би избегао такву судбину, емигрирао је из земље, а остали су се у страху за свој живот притајили. Странка, која је до сад показивала толико борбености и отпорне снаге, била је такоређи смрвљена овим страшним ударцем.

Шеф радикалне странке Никола Пашић успео је да се склони у иностранство. За њега је то био једини начин да избегне сигурној смрти. Други су се и могли надати помиловању, али се он томе није могао ни у ком случају надати. Буна је избила у његовом родном крају, на челу буне нашли су се његови лични познаници и пријатељи с којима је он био у сталној вези, а противници радикалне странке желели су, у првом реду, њега да осумњиче и његову главу да узму а тиме обезглаве и читава радикалну странку. Постоји једна верзија, да су се радикални прваци договорили да пође сваки у свој крај у коме је рођен или биран за посланика и да ступи на

чело ускомешаном народу, те да је Пашић прешао у Земун у намери, да преко Аустрије доспе што брже у Крајину и одатле у Зајечар. Могуће је, да су београдски радикални прваци, који су и после службене објаве, да је избила буна, боравили у Београду и били у сталном контакту међу собом, долазили и на ту идеју да преузму вођство над побуњеним једномишљеницима, али је тешко веровати да је Пашића ова идеја водила при прелазу у Земун. Много је природније да је он схватио ситуацију и осетио да му је живот у опасности а с њим и читав народни покрет те да је с тога прешао у Земун, користећи се познанством са инжењерима, који су градили мост на Сави.

Из Земуна је Пашић кренуо железницом за Оршаву а одатле је дошао у Крајову, затим се колима довезао до Калфата и 12. новембра прешао је лађом у Видин у Бугарској, где је нашао уточиште код регента, руског конзулата Павлова. Становао је код свог зета (сестриног супруга) Ристе Иванова, видинског окружног начелника. После дводневног боравка у Видину, Пашић пође са Ивановим на српску границу, где су се у Кули састали са познатим русофилом Константиновском, тамошњим подначелником. Набрзо после тога отпуштен је Иванов из бугарске државне службе и место њега је именован Рајанов, начелник из Силистрије за начелника видинског округа. Сви су знаци да је Иванов баш с тога и био лишен звања, што се као службено лице и сувише ангажовао за свог шурака Пашића.

Чим је Пашић приспео у Видин управо је молбу бугарској влади да му дозволи сталан боравак у Видину. У молби је обећао да својим држањем неће дати повода никаквим тужбама. Бугарска влада одлуком од 17. новембра дозволи Пашићу да може становати у Видину, до даље наредбе.

Зајечар, улица Николе Пашића (снимак из 1919. године)

Митрополит Михаило
– смењен 1881. године

Осим Пашића је у Бугарској било још српских емиграната. Дуж целе бугарске границе стизали су у масама бегунци из Србије, учесници у побуни и истакнути чланови радикалне странке. И у Аустрију су побегли многи радикали те се српских бегунаца налазило и у Панчеву, Вршцу, Новом Саду, Великом Бечкереку, Вуковару и другим местима. У Бугарској је Видин био центрум емиграната, јер је Пашићева личност привлачила и остале; радикални емигранти су волели да буду у близини свога вође. Међу видинским емигрантима налазила се неколицина које је Преки суд осудио на смрт. Бугарска влада је издала налог, да се ови бегунци ставе под полицијски надзор, да им се забрани изазивање, помагање немира и у опште ангажовање у Србији и да се одмах затворе они који се овом налогу не би покорили.

Тако је радикална странка сада на две стране живела. У отаџбини, прогоњена од полицијских и других органа, без вође и најистакнутијих чланова и без икакве слободе агитовања и кретања и у емиграцији, где су се чланови странке потуцали од немира до недрага. У Видину се Пашић дружио са зајечарским попом Филиповим, затим са видинским русофилским учитељима. Уз њега се стално налазио и уредник Ђосе Белимир Милојевић, који је с њим и пребегло из Србије. Аустријски видински конзул Загорски указивао је у извештајима својој влади да је Пашићев боравак у Видину опасан за мир у Србији, јер је Видин близу српске границе и стоји у живахном трговачком и путничком промету са Зајечаром, Неготином, Бреговом и Радујевцем. Аустријска влада наложи свом дипломатском агенту у Софији барону Бигелбену, да затражи од бугарске владе одстрањење Пашића са границе. То је исто тражила и српска влада, али бугарска влада под утицајем руског дипломатског пред-

ставника Јонина одбијала је под разним изговорима овај захтев.

Пашић је дознао шта му се спрема те пође у друштву са Милојевићем у Софију, камо је приспео 20. новембра. Одмах се састао са Јонином и преко њега замоли бугарске министра Балабанова и Цанкова, да га не крећу из Видина. Цанков изјави 3. децембра барону Бигелбену да не може Пашића одстранити из Видина све док он не злоупотреби свој боравак на агитовање против српске државе. Ако он то учини, интернираће га у Шумљу, но док не скриви, не сме га дирати, јер би такав поступак изазвао огорчење и узбуну у целој Бугарској. Ни поновљена акција аустријске владе од 13. децембра 1883. којој се и Јонин из колегијалности придружио, није донела успеха.

Пашић је међутим сам одлучио да се не враћа у Видин него да остане у Софији. Уз њега се стално налазио Милојевић те су заједнички посетили и руског дипломатског агента Јонина, коме је Пашић саопштио да се стање у Србији може само помоћу револуције побољшати и изложио му начин, на који би се револуција могла успешно извести. Јонин одговори да Русија неће ништа да зна о револуцији. Четвртог дана после ове посете поручи Јонин преко Сукнарова Пашићу и Милојевићу, да поћу у Рушчук, да онде посете митрополита Михаила и да се с њиме договоре.

Митрополит Михаило је свргнут 30. октобра 1881. са митрополитског достојанства без права на пензију, пошто је већ раније као прононсирани русофил навукао на себе Миланову мржњу. У ово време бавио се као изгнанник у Бугарској. Пашић и Милојевић се кренуше 2. децембра у Рушчук, где се у тај мах налазио митрополит Михаило, коме Пашић предложи да заједнички пораве на насилном уклањању краља Милана са престола и да доведу за краља или кнеза Николу

или његовог зета Петра Карађорђевића. Михаило је пристао да Милана од стране жива или мртва са престола, али није пристао да се династија Обреновића лиши круне, него је тражио да се за краља прогласи Александар, син Миланов и да се до његовог пунолетства изабере намесништво које ће управљати земљом. Пашић најзад попусти под условом, да у случају, ако се намесништво покаже неопортуним, доведу Петра или Николу за краља. Митрополит Михаило и Пашић поверише Милојевићу задатак да се састане са Ристићем и да и њега придобије за овај план. Милојевић оде у Земун а Пашић се врати у Софију, камо је приспео 5. јануара 1884.

Милојевић је дошао средином јануара у Земун, али ту се одлучи на издајство. Уместо да потражи везу са Ристићем, он напише једно писмо ађутанту Краља Милана, Франасовићу, и позове га у Земун на састанак, пошто има важних ствари да му саопшти. Франасовић пређе у Земун и нађе се са Милојевићем, који му тобоже у покајању и из патриотизма исприча цео споразум који је начињен између Пашића и митрополита Михаила и замоли да му се дозволи боравак у Београду обећавајући да ће у свему овоме, ако буде потребно, објавити и писмене документе.

Франасовић саопшти Краљу Милану Милојевићево откриће, а Краљ позове у аудијенцију потпуковника Пинтера, који је заступао оболелог грофа Кевенхилера и исприча му Франасовићев разговор са Милојевићем. Са своје стране долао је Краљ, да се још није решио да ли да дозволи повратак Милојевићу, јер му много не верује и не зна шта се управо хоће овим открићем да постигне, те замоли Пинтера да аустријска полиција припази с ким се Милојевић у Земуно састаје. Набрзо после тога уверила се српска влада о истинитости Милојевићевог отк-

Софија, главни град тек ослобођене кнежевине – испред репресије краља тиранина, Пашић је емигрирао у Бугарску

Београд из времена Пашићевог боравка у Бугарској

рића те му је дозволила повратак. Милојевић је постао сада поверљива особа српске владе и добио је намештење у српском пресбируу.

После Милојевићеве издаје Пашићевих планова, настанио се Пашић у Софији код свог пријатеља Сукнарова и живео је врло повучено, дружећи се једино са емигрантом из Књажевца Ацом Станојевићем. У то доба је у Новом Саду у штампарији Николе Димитријевића публикована брошура, у којој емигранти Никола Пашић, Аца Станојевић, Жика Миленковић, Ђорђе Лончаревић, поп Лука Ђуровић и Михаило Веселиновић под датумом Софија, 1. децембра 1883. износе тврдњу да зајечарска буна није била припремљена и није била у вези са страном агитацијом нити са којим год претендентом на српски престо, него су буну изазвали Краљ и српска влада у намери да униште своје политичке противнике, да осујете сазив Велике Народне Скупштине и да одложе ревизију устава. Краљ Милан је своје народу зарио нож у срце, он је посланике, учитеље, попове, трговце и друге угледне људе без икакве кривице убијао, тамнице је напунио својим поданицима и многе је прогнао из отаџбине. С тога народ мора настојати да одстрани са престола Милана, који је Србију понизио и осрамотио и да место њега постави другу личност за владаоца. У овом смислу је новосадска Застава донела 6. јануара 1884. изјаву Пашића и споменутих другова и то на француском, енглеском, руском, бугарском, румунском, српском и немачком језику. На енглески је њихову изјаву превео др Лаза Костић, а на француски др Михаило Полит.

IX. Акција емиграната током 1884. и 1885. године

Мада је Пашић после Милојевићевог издајства живео мирно и повучено код свог пријатеља Сукнарова у Софији, у Беч су стизали извештаји аустријских органа из разних места Бугарске, да су Пашића сад овде сад онде препознали. Нарочито се у томе одликовао видински вицеконзул барон Швајгер, који је непрестано јављао нове и сензационалне вести о раду и плановима Пашићевим. У тим вестима било је нетачности и претеривања, али је истина, да су емигранти с пролећа 1884. започели живљу акцију.

Према Швајгеревом извештају од 2. маја 1884. српски емигранти су најпре слали Краљу Милану анонимна писма, у којима су претили, а кад то

није помогло, они науме да наместе динамитне патроне на месту, куда Милан обично пролази и да те патроне даду запаљити од каквог младића од 12 до 14 година, кога због младости не би могли смрћу казнити. Надали су се, вели исти извештај, да ће моћи тако удезити, да се сумња ради тога атентата баши на Гарашанина. По истом извештају видинског вицеконзула, у Софији се стекло много емиграната, који створише један одбор са Пантићем на челу. Тај је одбор подржавао тајну везу са једномишљеницима у Србији. Пошто је у Софији било лако пратити рад емиграната, они се поделише у четири групе; Пашић са неколицином пође у априлу 1884. у Силистрију, где је Пашићев зет Иванов постао окружним начелником. Друга група емиграната настанила се у Белграци-

Рајко Тајсић са Црногорцима – аустријски дипломати су јављали Бечу да Петар Карађорђевић припрема оружану акцију против краљ Милана

ку, трећа у Лом-Паланци, а четврта у Видину. Тежиште је било у Белгици, јер су намеравали да одавде преко Гајтан планине пређу у Србију. Швајгер је јавио у Беч и цео план ове акције: код Чинић млина под Гајтан планином биће место скупљања емиграната. Одатле ће прећи у Србију и код Величког Извора се састати са српским једномисљеницима, који ће се дићи на оружје и револуционирати целу Србију. У Бугарској је врбована једна чета добровољаца, коју је снабдевао храном и оделом софијски трговац Хали Манов. Неки Божин из Корита у Србији био је шеф оних емиграната, који су потајно прелазили у Србију и преносили кореспонденцију Зајечара и Књажевца са Белградиком.

Крајем маја 1884. налазио се Пашић поново у Софији и становао је код Сукнарова. У то доба дошло је до запетих односа између српске и бугарске владе. По налогу своје владе српски дипломатски агент Симић демонстративно је напустио крајем маја Софију те су прекинута односи између две суседне земље. Разлози овом сукобу су били, што Бугарска није хтела да протера митрополита Михаила, што није хтела да одстрани са српске границе српске политичке емигранте, међу којима је било десетак од српских судова на смрт осуђених и што није дозволила, да српски погранични стражари окупирају неко погранично земљиште код Брегова на Тимоку. По извештају аустријског дипломате, агента у Софији барона Бигелебена, Симић није делио гледишта своје владе, него је играо дволичну улогу. Управо онага дана, кад је српска влада затражила од Бугара да протерају митрополита Михаила, био је митрополит код госта на ручку код Симића, а пред свој демонстративни одлазак из Софије начинио је Симић опроштајну посету Сукнарову, код кога је Пашић становао.

Запажен је био, нарочито у Аустрији, један чланак, који је Пашић написао 1. јуна 1884. у трновском листу "Трновска конституција" под насловом "Днежног положење на Србија". У овом чланку је Пашић развио свој програм о потреби уједињења свих Срба у једну самосталну државу и да се тај програм мора у интересу народа по сваку цену спровести.

У јесени 1884. добио је Пашић неко намештење као инжењер на бугарским железницама. Аустријски вицеконзул Перијера из Варне извести 11. октобра у Беч, да Пашић путује преко Варна-Рушчук, да по налогу бугарске владе као инжењер констатује, да ли профил ове железнице одговара ономе профилу, који је енглеско друштво у своје време подастрло турској влади. По налогу свога министра протествовао је барон Бигебен код бугарских министара Занова и Каравелова, и ови су се изговарали, да се Пашић не налази у бугарској државној служби него је нега запослио на своју одгово-

рност железнички комесар кнежевске владе. Притиску Аустрије бугарска влада је допустила те је Пашић морао да напусти започети посао. У исто време је Краљ Милан својеручним писмом, упућеним бугарском Кнезу Александру Батенбергу и датираним 9. новембра 1884. захтевао, да бугарска влада држи у извесној даљини од границе српске емигранте, али Бугари не хтедоше изаћи на сусрет овој Краљевој жељи.

Разрешен од службе Пашић је отпутовао из Рушчука путничком лађом и 15. новембра је приспео у Видин, где га дочека на станици неколико емиграната, који га одвезоше пивару Лазаревићу. Идућег дана оде Пашић у Калафат, да посети емигранта Лазара Антића, који се у то време бавио сапунџијским занатом. Из Калафата се кренуо Пашић 17. новембра у Лом Паланку, да пре повратка у Софију обиђе и тамошње емигранте и да се договори с њима о акцији, коју је намеравао да поведе идуће године.

После овога вратио се Пашић у Софију. Ту га је затекла и 1885. година. С њиме се у Софији налазило још неколико емиграната, док су остали њихови другови боравили у Видину и у бугарским местима уз реку Тимок. Живели су кубурно, добијали су потпору од бугарске владе, али малену и нередовно, добијали су с времена на време помоћ и од славјанског добротворног комитета у Петрограду. Вођа бугарских радикала Сукнаров ишао је емигрантима на руку. Кад је Сукнаров постао бугарски министар полиције, одмах је именовано Пашићевог зета Ристу Иванова шефом полиције у Софији. Пошто су емигранти одлучили, да подигну револуцију у Србији, а за ту акцију им је требало новаца, узајмио је тих дана Пашић од Иванова 1200 наполеона и употребио је ту своту на куповање оружја и плаћање најамника, већином Црногораца, које је на позив Пашића довео у Бугарску Пеко Павловић и који су имали задатак, да упадну у Србију и да започну борбу.

У априлу 1885. демисионирао је Сукнаров и одмах се кренуо у Ниш, где је у то време боравио Краљ Милан, а с њим и неколико чланова краљевске владе. Сукнаров је првих дана маја посећивао српске ministre и политичаре и безуспешно је покушавао да буде примљен код краља у аудијенцију, затим је допутовао у Београд те је са Гарашанином конферисао о разним питањима. Према извештају аустријског посланика Кевенхилера министру грофу Калнокију, Гарашанин је с почетка озбиљно схватио предлоге и разговоре Сукнарова, али га је Кевенхилер упозорио, да је Сукнаров као пријатељ српских радикала ван сваке сумње дошао у Србију у искључивој намери, да неосетно испита, шта се у владиним круговима мисли о емигрантској акцији.

Средином 1885. ушао је рад српских емиграната у Бугарској у озбиљну фазу. Аустријски балкански извештачи јављали су са свих страна у Беч, да Црногорци у масама одлазе у Бугарску. Из Скопља је 1. јуна 1885. јавио аустријски конзул, да су недавно почели Црногорци из племена Пилера да пролазе кроз Скопље на путу за Бугарску и да их је до сада прошло око 500 људи. Аустријски дипломати су у својим извештајима наслућивали, да емигранти спремају, уз помоћ Црногораца и Петра Карађорђевића, оружану акцију против Краља Милана.

Х. Акције емиграната пред почетак српско-бугарског рата

Вођа ваљевских радикала Коста Мартиновић, по занимању каменорезац, отишао је у лето 1885. тобже трговачким послом у Бугарску и тамо се дуже времена дружио са емигрантима Пашићем, Ацом Станојевићем и другима. Они га посветише у своје планове. Мартиновић се средином августа врати у Србију и затражи преко једне поверљиве личности аудијенцију код Краља Милана, који се у тај мах налазио у Нишу, пошто жели да му саопшти неке врло важне ствари. Краљ га не хтеде примити него га упути на Гарашанина, који је у то време био у Београду, те нека њему каже шта има. Мартиновић оде у Београд и исприча Гарашанину да Пашић намерава, потпомогнут од славјанског комитета у Русији да упадне преко Тимока у Србију са 3000 наоружаних људи, подељених у три чете и да поново побуни зајечарски округ а у исто доба ће и Пеко Павловић продрети преко Јавора са 1000 Црногораца и побуниће рудничку и ужичку околину. Са Пеком Павловићем ће доћи у Србију и Петар Карађорђевић. Истодобно са овим упадајем у Србију намеравају емигранти да изврше атентат на Краља Милана. Мартиновић се побојао за сво-

Успешна политичка каријера
– Милутин Гарашанин (1843–1898)

Припајање источне Румелије Бугарској
дало је повода краљу Милану да зарати са суседном земљом

ју главу, ако би немири захватили и ваљевски округ и овим страхом је тумачио пред Гарашанином издајство, које врши према својим друговима. Да би унапред спрао са себе сваку кривицу, одлучио је, да ода планове својих једномишљеника. Гарашанин дозволе к себи аустријског посланика грофа Кевенхилера и саопшти му Мартиновићево откриће, а Кевенхилер извести о овоме 26. августа свог министра грофа Калнокија.

На овај начин добила је српска влада аутентичне податке о намери емиграната. Разуме се да је одмах учинила сходне мере на граници, и уједно је послала своје поверљиве људе, да се увуку међу емигранте, да их подстичу на што скорију оружану акцију и да у исти мах потајно јављају српској влади о одлукама и намерама емиграната.

Аустријски дипломатски представници на Балкану јављали су почетком септембра са свих страна, да српски емигранти у Бугарској опремају оружани упадај у Србију. По извештају ау-

стријског видинског конзула барона Швајгера од 6. септ. 1885. приспела су при крају августа у Видин четвора кола, на сваким по четири сандука, пуна нових пушака. Швајгер је сазнао из поузданог извора, да су у сандуцима биле пушке и да су одвежене код пивара Ђорђа Лазаревића, трговца из Зајечара који је у емиграцији подигао у Видину пиварску радњу. Полиција се правила да о свему овоме не зна ништа, а кад јој је поднесена пријава, наложила је тек након три дана да се обави преметачина код српских емиграната. Разуме се, преметачина није могла ништа да установи. Оружје је дотле већ однесено и сакривено у Бараћевцу, а један део је пребачен био у књажевачки округ. Већ су биле и све улоге подељене, одређено је место за прелазак преко границе, послати су емигранти и други поверљиви људи у књажевачки округ да растуре Пашићев проглас и позив народу да се диже на оружје. Припремљена је и ломача на врху Ртња, која ће дати сигнал за почетак устанка.

Већина емиграната се у то доба налазила у Белградику и у Видину. Пашић је у августу 1885. отишао из Софије и Рушчук, а одатле у Силистрију своје зету Ристи Иванову, који је поново премештен за тамошњег начелника. Заједно са Ристом пође Папић у Лом Паланку, камо је приспео ноћу, у највећој тајности. У Лом Паланци се бавио недељу дана и почетком септембра отпутује, опет у друштву са Ристом, у Видин. Овде се бавио свега два дана, становао је са Ацом Станојевићем код Ђорђа Лазаревића и није за цело то време ни један пут напуштао кућу.

Средином септембра дошао је Пашић у друштву са Пеком Павловићем поново у Видин и одсео је код Лазаревића, у чијем се стану налазио главни штаб емиграната који су требали да пређу границу и подигну устанак у Србији. У Видину се и сада налазио и Риста Иванов. Према унапред створеном плану концентрисано је било у то доба у Видину толико емиграната, колико их никад пре тога није било, а међу њима се налазило и мноштво наоружаних Црногораца. Пашић није излазио на улицу, место њега је његов зет Риста био у сталној вези са емигрантима који су своје састанке држали код видинског гостионичара Филка. По извештајима барона Швајгера од 30. септембра и 6. октобра цео Видин је врио од српских емиграната и од Црногораца, наоружаних и добро одевених. Кореспонденција емиграната са њиховим једномишљеницима у Србији била је врло жива, а вођена је преко Лазара Антића, сапунџије у Калафату, такође емигранта из Србије. Иначе се споразумевало преко Зајечара и Књажевца са источном, а преко Земуна и Новог Сада са западним Србијом.

Проглас о присаједињењу Источне Румелије Бугарској, извршен 18. септембра 1885. дошао је за емигранте као гром из ведра неба и пореметио је до темеља њихове планове. Они дознаше, да је наређена и мобилизација српске војске те су рачунали, да ће Србија заратити са Турском. Пошто би изазивање буне и стварање немира у Србији у овом моменту било непатриотично, одлучише емигранти 29. септембра, на предлог Аце Станојевића, да се разиђу. Пре тога су, на захтев Пеке Павловића, дали и последње паре за исплату најмљених Црногораца. По тврдњи Ђорђа Лончаревића у чијој кући је донесен горњи закључак, међу емигрантима се налазио и неки Јанко Пилетић, који се натурао за секретара Николи Пашићу, а у ствари био је поверљива особа Краља Милана. Пилетић се љутио, што су емигранти решили, да напусте идеју о подизању буне и тражио је да се чим пре пређе у Србију. То је била жеља и српске владе, која је на граници привукла мноштво жандармерије и војске те би емигранти одмах, на првом кораку, били искасапљени. Лазаревић је раскринкао и ућуткао Пилетића.

Стојан Новаковић
– министар полиције 1884. године

Припојење Источне Румелије Бугарској изазвало је и Краља Милана на акцију. Он је тражио да се за успоставу поремећене равнотеже на Балкану даде Србији одштета на рачун Бугарске, претећи да ће ту одштету узети с оружјем у руци, ако друкчије не иде. Аустрија је настојала да отклони оружани сукоб и да доведе Краља Милана и Кнеза Батенберга у лични додир, надајући се да ће састанак оба владара ублажити заоштреност између њихових држава. Батенберг је радо пристао на предлог Аустрије и његова влада, да би изашла српској влади на сусрет, донесе 28. септембра, дакле истодобно кад су емигранти решавали о напуштању оружане акције, одлуку, да растури емигранте са границе, да ухапси у Видину Пашића и Пеку Павловића и да првога пошље у Рушчук, а другога у Трново у интернацију. Из Софије је тог дана аустријски дипломатски агент Штајнбах јавио у Беч, да су Пашић и Павловић у Видину већ ухапшени и да му је то саопштио лично бугарски министар полиције. Видински извештаји не потврдише ову вест. Изгледа да је Пашић по налогу полиције сам отишао у Рушчук и тамо је приспео 7. октобра. Бугарска полиција је растерала и остале емигранте из Видина и са српске границе. Средином октобра је протеран чак и пивар Лазаревић, мада је он имао своју радњу у Видину. И из Лом Паланке су једне ноћи сви емигранти подигнути из постеле и одведени у унутрашњост. Између осталих интернирани су у разна места по Бугарској Пера Цинцаровић, Сушић, Аца Маћић и хотелијер Стефан Вилотијевић.

У Рушчку се Пашић дружио са познатим панславистом Аксентијем Аксентијевићем, који је живео са удовицом бугарског родољуба Лубена Каравелова, Српкињом из Велике Кикинде. Али ни овде се није Пашић дуго задржао. Бугарска се налазила не-

престано у запетим односима са Србијом те да би се ослободила вечитих прекора, који су јој чинени због Пашића и других емиграната, донела је одлуку, да Пашићу откаже гостопримство. Пашићу је саопштена ова одлука бугарске владе те се он крене у суботу 17. октобра после подне из Рушчука и у понедељак, 19. октобра приспе у Букурешт.

Набрзо после тога, 14. новембра 1885. избио је српско-бугарски рат.

XI

Катастрофом, коју је доживила радикална странка услед зајечарске буне, пренесено је тежиште странкине акције у Бугарску, где се налазио председник странке и где се могло несравњено слободније кретати него у Србији. Влада Николе Христића укинула је, позивајући се на буну, политичке слободе, које су давале маха дотадањем јачању радикалне странке. Треба ло је сада ово укидање политичких слобода и озаконити, а то је сада био лак посао. Краљ расписе за 6. фебруар 1884. нове изборе, који су, сасвим природно, дали огромну већину напредњацима. Изабрано је 6 либерала, 14 радикала и 108 напредњака. Међу изабраним радикалима налазили су се Димитрије Катић из Ресаве и Новак Милошевић из Ужица. Да би иронија била већа, Скупштина је оспорила неколико радикалских мандата, тобоже као неправилне.

За све ове услуге, које је учинио краљу Милану, Христић је лоше награђен. Пошто је обавио изборе, он је завршио мисију, која му је била намењена те није био више потребан. По краљевој жељи морао је већ 16. фебруара да демисионира. Нову владуоставио је 19. фебруара Милутин Гарашанин са Стојаном Новаковићем као министром полиције. Скупштина се састала 18. маја 1884. у Нишу, а отворена је 21. маја престоном беседом. Већ 24. маја поднела је влада Скупштину измене и допуне у закону о штампи, затим закон о зборовима и о јандармерији, све у духу реакције, а 26.

Андра Николић (1853–1918) – члан Главног одбора Радикалне странке (фотографија из каснијег периода)

маја су поднесене измене и допуне закона о општинама у истом духу. Скупштина је завршила рад 25. јуна.

Политичке и друштвене прилике тога доба биле су врло немиле. Цензура и црни кабинет били су у пуној, дотад неслућеној делатности, тако да

Рајко Тајић
у летњем народном оделу

су у иностранство могле доћи само вести, инспирисане од пресбирова. Никад није у Србији противност између народа и владара била тако велика као у ово доба. Краљ Милан се осећао снажан као никад пре тога и отворено је говорио, да он тражи од сваког само послушност и то безусловну послушност од целе Србије. Драконска строгост разгранатог полицијског апарата, стрељање и затварање људи највећег слободоумља и поштења, прогонство најугледнијих људи унели су у земљу немоћно, тупо очајање, појачано новим, случајевима самовоље и денунцијације. Становништво се сагибало да излази. На молбу присталица из унутрашњости оснују београдски радикали, у октобру 1884. нов лист "Одјек" под уредништвом младог професора Стојана Протића, који је неко време уређивао "Самоуправу" и услед штампарске кривице је лежао у Пожаревцу девет месеци у затвору. Већ други број овог листа дао је влади повода, да судбено поступи против уредника, јер је у једном чланку рекао, да

Скоро пуну годину дана нису радикали имали свога органа, пошто је о зајечарској буни "Самоуправа" престала да излази. На молбу присталица из унутрашњости оснују београдски радикали, у октобру 1884. нов лист "Одјек" под уредништвом младог професора Стојана Протића, који је неко време уређивао "Самоуправу" и услед штампарске кривице је лежао у Пожаревцу девет месеци у затвору. Већ други број овог листа дао је влади повода, да судбено поступи против уредника, јер је у једном чланку рекао, да

Двор ("Конак") је годинама протекцијом унапређивао лоше а запостављао добре официре

је влада ненормалним путем дошла на управу земље Почетком 1885. налазио се Протић поново у затвору и влада је настојала да угуши "Одјек" који је улио нову снагу присталицама радикалне странке те је странка упркос недавне зајечарске катастрофе била у ово добао ипак јака и једнодушна. Издавање "Одјека" било је скопчано са великим материјалним жртвама, нарочито услед полицијског и судбеног прогона, коме је лист био изложен. Да би осигурали издавање "Одјека", упутише првих дана јуна чланови Главног одбора радикалне странке Јован Ђаја, Пера Велимировић, Андра Николић, Светомир Николајевић и Светозар Милосављевић циркулар на своје једномишљенике. У циркулару се предлаже оснивање фонда, из кога ће се субвенционирати "Одјек" и помагати емигранти и затворени радикали. Осим тога се скреће пажња једномишљеницима на устанак у Босни и Херцеговини и наглашава се потреба, да се одржава стална веза са једномишљеницима у Бугарској и у Аустрији. Препис овог циркулара, о коме је аустријски посланик послао 5. јуна 1885. извештај своме министру у Беч, упућен је лозничком професору Димитрију Дукићу, ваљевском трговцу Кости Мартиновићу, редакцији "Златибора" у Ужице, редакцији "Развитка" у Крагујевац, голубачком трговцу Р. Поповићу, обреновачком књијару Љ. Локсиминовићу, Раденковићу у Јагодину, Д. Божиновићу у Књажевац, зајечарском професору Берићу и Н. Сукнарову у Софију. Аустријски посланик у свом извештају нарочито истиче, да је преко адресе Сукнарова послат овај циркулар Пашићу и осталим емигрантима у Бугарској.

"Одјек" је имао све теже дане. Власти су га немилосрдно гониле те је услед осуда 14. априла 1885. изменио наслов у "Други Одјек", а 9. јула 1885. у "Трећи одјек". Крај свих прогона и стеге "одјек" је писао одлучно и одва-

жно. У сваком броју је наглашавао, да је смер радикалне странке стварање новог слободоумног устава и рушење законитим путем ове реакционарне владе, затим праведно распоређивање пореза, јер садањи неправедни распоред изазива незадовољство у народу.

Аустријски посланик је придобио једног члана радикалне странке, неког Хаџића, да шпијунира своје другове за рачун Аустрије и послао је овог шпијуна у ужички округ и околину, да испита расположење народа. Радикали су према Хаџићу били искрени, јер су га знали као свог једномишљеника. За овај пут у Ужице платио је аустријски посланик Хаџићу 520 франака, а покрај тога му је плаћао месечно 15 дуката. Хаџић је разговарао у јулу 1885. са поп Миланом Ђурићем, послаником из Ужица, Симом Милошевићем из Рогачића, поп Михаилом Смиланићем из Пониква, Пером Васићем из Буковице, Ранком Тајсићем из Драгачева и Сретенком Анђелковићем из Крагујевца. Сви су ови изјављивали, да између радикала и краља не може бити компромиса и да је легална борба немогућа под оваквим приликама. Радикалима не преостаје друго него буна, само ће сад паметније радити него 1883. године.

Крајем августа 1885. убијен је посланик напредњачке странке Вељко Јаковљевић. Влада је одмах башила кривицу на радикале и разгласила је, да је по среди политичко убиство. Прокламован је Преки суд за Ужице и Чачак и затворен је поп Милан Ђурић, тобоже као духовни зачетник овог убиства. Затворилише и Максима Сретенковића па хтедоше и Ранка Тајсића да затворе, али је он запретио да ће побећи у гору и поручио је среском начелнику нека га онда из горе доведе. Влада је услед вести о намераваној оружаном акцији емиграната завела такав терор, да су везе Главног одбора са унутрашњошћу биле прекинуте, пошто се нико није усуђивао да пише

о страначким питањима. У унутрашњости се ни један радикал није усуђивао да остави свој стан из страха, да не буде затворен. Устав у Србији је постојао само по форми, у ствари га није било. Краљ није могао да се уживи у улогу уставног владара ни кад је тај устав реакционаран.

Краљеве расипничке склоности, његове жеље за честим путовањем у иностранство, његов раздор са краљем Наталијом допуњавали су жалосну слику политичких прилика у Србији.

XII. Рат са Бугарском и његове последице у унутрашњој политици Србије

Пловдивски преврат, којим је 18. септембра 1885. проглашено сједињење Источне Румелије са Бугарском, затекао је краља Милана у иностранству. Већ 21. септембра допутовао је краљ засебним возом у Београд и одмах тог дана је стављена војска у ванредно стање, сазвана је Скупштина за 1. октобар и заведена је цензура. Одмах после извршене мобилизације концентрисана је војска у Нишу, а тамо је и Скупштина у року од три дана аklamацијом, усвојила читав низ законских предлога, који су се односили на вођење рата као хитни захтеви отаџбине. Читав месец дана после тога вођени су дипломатски преговори, али ови преговори не донесоше повољне резултате те Србија 14. новембра објави рат Бугарској.

Народ српски на челу са најнепопуларнијим владаром поведен је у рат против једнокрвне браће Бугара, да спречава њихово ослобођење од Турака. Међу српским официрима владало је незадовољство, јер је Конак годинама протекцијом унапређивао лоше и запостављао добре официре. А међу војницима било је огорчење на врхунцу и они су вођени у овај рат као на кланицу. Одмах после првих сукоба са Бугарима јављено је краљу поверљиво, да се инфантерија нерало и без одушевљења туче и да рђаво пуца. Десно крило српске војске је напредовало те је дошло под Видин и опсело га. Центар српски је такође напредовао у правцу према Сливници, где су Бугари концентрисали своју главну војску. Пошто српска војска 17. новембра није могла да потисне Бугаре са Сливнице, наредио је краљ Милан одступање те се српски центар 23. новембра налазио већ код Цариграда. За њим су наступали Бугари те су 27. новембра ушли у Пирот. Интервенцијом Аустро-Угарске обустављена су непријатељства и 21. децембра 1885. потписано је примирје, а средином марта 1886. закључен је мир и демобилисана је српска војска.

Држање краља Милана за време рата с Бугарском било је бедно. Он је први побегао са позиције и повукао собом врховну команду, а затим и целу војску. Он је издао својој војсци налог

Држање краља Милана за време рата са Бугарском било је бедно

одступање у моменту, кад је и бугарски кнез Батенберг наредио Бугарима да одступају према Софији те је ову наредбу онда повукао и издао нову за наступање према Пироту Аустријски посланик Хенгелмилер приказао је краља Милана у својим извештајима из децембра 1885, као душевно оболелог човека. Поглед његов је био унезверен, а говор без веза. После моралног бродолома, а под тежином почињених грехова краљ се налазио у стању прострације. Краљеве личне недаће, финансијска мизерија, у коју је земљу довео, и породични раздор гонили су краљеву природу, жељну уживања сваке врсте, да абдицира. Краљ није имао више ни труни самопоуздања и сам је себе био прегорео. Абдикацију је сматрао јединим излазом, да спасе престо своме сину и да се сачува од последица, које ће с временом неминуно доћи до изражаја против његове особе. Хенгелмилера је са сузама у очима молио да поради, да његовом сину не буде ускраћена заштита аустријског цара. Гарашанин је муке имао да краља одврати од абдикације.

Под притиском ратног неуспеха краљ се одлучи да промени политику према радикалима. Трећи дан Божића 1885. посетио је краљ у београдском граду, у т. зв. пашином конаку, Перу Тодоровића, који је тамо доведен из затвора. У дугом разговору дошло је између Тодоровића и краља до споразума, да краљ помилује затворене радикале и ако му они помогну, да се отаџбина спасе из опасног положаја, у који је запала, последица тога ће бити, да се прегледа, шта је остварљиво од радикалних захтева па то да се покуша и остварити. И збиља, 13. јануара 1886. краљ је помиловао све радикале, који су били за дело побуне 1883. осуђени и налазили се у београдском и пожаревачком казненом заводу. Неколико стотина угледних грађана изашло је тога дана из затвора у слободу. Од помиловања били су искључени само емигранти са Пашићем на

челу, пошто су они поново и у новије време кројили планове за оружани упадај у Србију, ради обарања тираније.

Са амнестијом радикалних првака настао је за странку нов живот. У Крагујевцу је образован нарочити одбор, који је имао задатак, да изврши прибирање странке. Са дозволом владе сазвана је за 18. и 19. фебруар 1886. скупштина радикала у Нишу, где је у то доба и краљ боравио.

На овом радикалном састанку решено је, да радикали остају при захтеву општинске самоуправе и политичких слобода и, као прве мере, износе распуст садашње Скупштине и нове изборе, а затим сазив Велике народне скупштине ради промене устава. По жељи краљевој решавала је странка и о питању склапања споразума с другом којом странком поради заједничког рада у управи земље. Пера Тодоровић и Раша Милошевић су заступали мишљење, да би требало ступити у споразум са Напредном странком, али

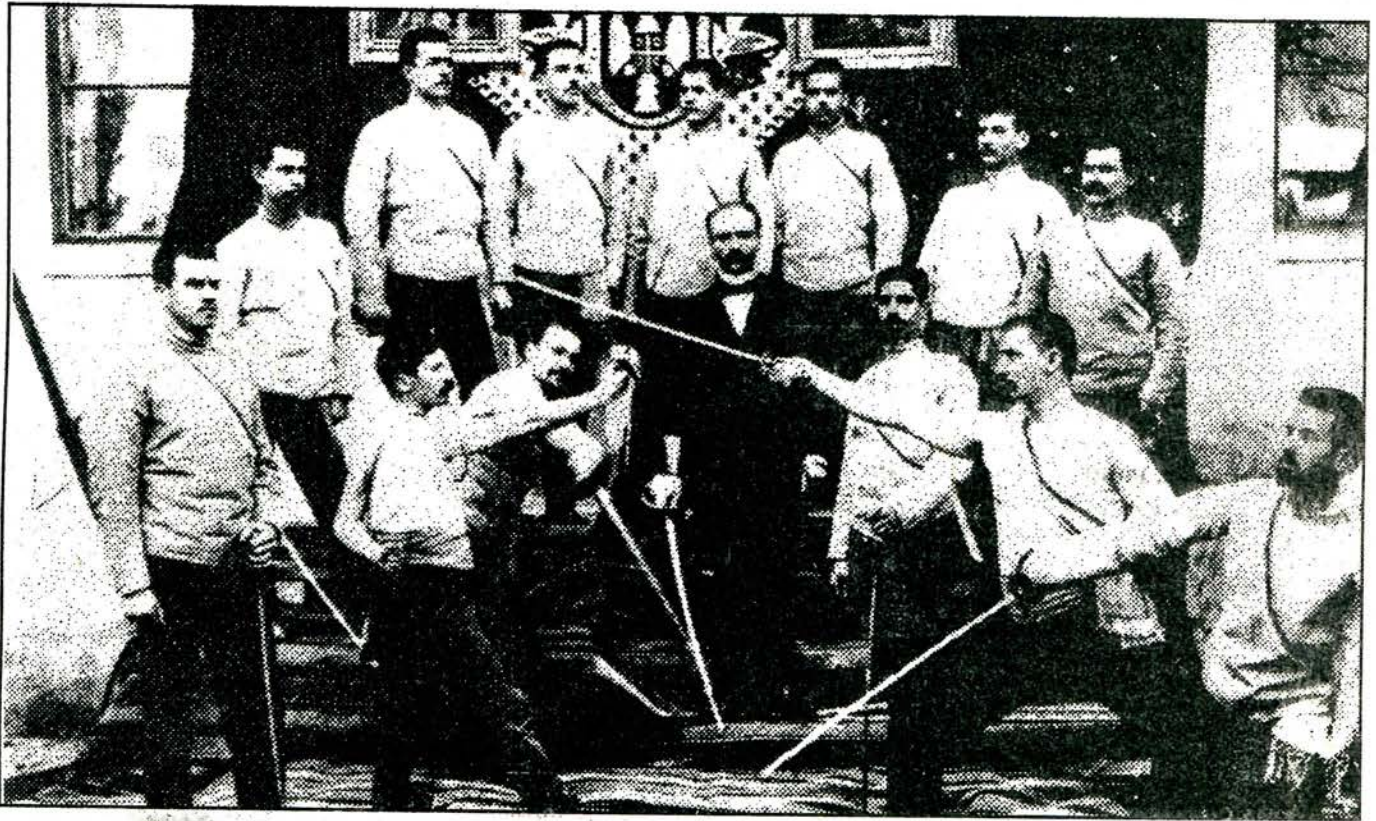
су сви остали били противни том споразуму и одлучили су са већином од 42 против 2 гласа "да Радикална странка не може ни с којом од других двеју странака у земљи ступити у везу и заједнички рад, пошто би сасвим вероватна последица заједнице једног дела странке могла бити, да се у страни начини расцеп".

Ову одлуку је потписао 41 радикал, међу којима се налазио Паја Вуковић, Димитрије Катић, Ранко Тајсић, Пера Велимировић, Јован Ђаја, Андра Николић, Коста Таушановић и Раша Милошевић. Пера Тодоровић је одвојио мишљење, да је он за споразум са напредњацима прво с тога, што краљ неће дати управу земље самој радикалној странци и друго с тога, што предвиђа судбоносне догађаје, у којима радикална странка по сваку цену треба да добије удела.

После овог састанка настао је јаз између Пера Тодоровића, с којим се солидарисао и Раша Милошевић и бивао све већи те су њих двојица ускоро по-

Оснивачи Народне радикалне странке: Лазар Пачу, Пера Тодоровић и Никола Пашић – Пера Тодоровић се 1886. године дефинитивно разишао са радикалима

Европеизација Србије – крајем XIX века оснивана су разна спортска друштва

стали и отворени противници својих дотадањих радикалних другова.

Министарство Гарашаниново дало је оставку 1. априла и краљ позове Јована Ристића да образује нову владу. Изгледало је, да су преговори с краљем приведени крају те је била утврђена и листа нове владе, али краљ у последњем моменту напусти комбинацију о либералном министарству и 4. априла повери поново Гарашанину састав кабинета. Као одговор на ново министарство Гарашаниново начинише либерали споразум са радикалима у сврху заједничке акције против напредњака. Протокол о споразуму потписали су 18. априла на Цвети 1886. између других од стране либерала Јован Ристић, Радивој Милојковић, Владимир Јовановић, Стојан Бошковић, Јаков Туцаковић, Јован Авакумовић и Јован Бошковић, а од стране радикала Пера Велимировић, Коста Таушановић, Јован Баја, Светозар Милосављевић, Андра Николић, др. Лаза Пачу и Стојан М. Протић.

Сутрадан по образовању Гарашаниновог кабинета расписани су нови избори за Скупштину, који су имали да се изврше 8. маја 1886. Влада је и сад имала све погодности ванредног по-ратног стања. Закон о оборовима и удружењима био је ван снаге, а економски деруга, која је притискивала земљу, потиснула је у позадину интересовање народа за јавне ствари. Власти су употребиле необично јак притисак на бираче, али су се избори крај свега тога свршили победом опозиције. Из избора је изнело мандате око 80 опозиционалаца и у четири изборна среза је избор обустављен као плод рев-

ности појединих средских начелника, који видећи пораз владиних кандидата радије су прекинули бирање. Опозиција је имала апсолутну већину од укупног броја, рачунајући у тај број и оне посланике, које краљ именује.

Ипак је влада осигурала себи већину, али на један беспримеран начин. Народна скупштина је била сазвана за 11. јули у Нишу и у заказани дан искупили су се народни посланици у порти нишке Саборне цркве, уз коју се налазила скупштинска зграда. Неколицину угледнијих посланика од опозиције позове краљ тог дана у аудијенцију и док је та аудијенција трајала, полиција уђе у порту међу посланике и прозове њих шесторицу, те их са пуном, оружаним пратњом отерају у начелство, тамо их претресу и одузму пуномоћја те их опет стражарно упуте свакога у свој крај. Сада је влада имала већину те је у верификациони одбор изабрала само своје људе, а ови опорисише 25 опозиционих мандата, осим оне шесторице отеране жандармима. После овога је 19. јула краљ отворио Скупштину престоном беседом. Пошто је Скупштина одобрила све предрат и за време рата донесене ванредне мере, одложена је указом од 6. августа с тим да се 17. октобра поново састане у Нишу.

Ново заседање Скупштине трајало је од 17. октобра до 14. новембра 1886. и баш за време тог заседања публиковао је службени лист именовање Пера Тодоровића за владиног комесара код Народне Банке, а Раше Милошевића за секретара у министарству финансија. Ово именовање било је награда за држање Тодоровића и Мило-

шевића при решавању о фузији Радикалне са Народном странком. Мада су радикали већ раније били у главном раскрстили са овом двојицом, ипак је њихово именовање изазвало констернацију и болно је дирнуло њихове негдање радикалне другове. Коначан губитак ове двојице првака, чије су дотадање заслуге за странку биле неспорне, био је тим тежи, што је странка у то време била без јединственог вођства и без акционог плана. Председник и глава странке Пашић налазио се још увек у емиграцији, док двојица талентованих и заслужних првака прилазе влади. И међу осталим првацима отпочела је борба: једни су били за споразум са либералима, а други против споразума.

Тада је сасвим неочекивано, дошло до пада напредњачке владе. Она је и догле била без икаквог корена у народу. Њу је довела на управу земље ћуд краља Милана, њу је држао и омогућавао краљ Милан па јој је он дошао и главе. Колебљив и несталан у свима својим акцијама, Краљ је у једном на-ступу живчаног раздражења на пречац раскинуо везу са својим дотадањим љубимцима напредњацима и довео је на владу њихове противнике. Између краља и његове супруге краљице Наталије постојали су односи све заоштренији па пошто су напредњаци и нарочито министар председник Гарашанин били више на страни краљице, затражи краљ 12. јуна 1887. демисију Гарашаниновог кабинета и идући дан је потписао именовање новог министарства, образованог од удружене опозиције либерално-радикалне на челу са Јованом Ристићем.

ХIII. Устав од 1888. године

Чим је образована коалициона влада, у којој су први пут и радикали добили министарске столице, једна депутација радикалних првака оде средином јула 1887. Краљу Милану и замоли га, да даде амнестију и оним радикалима, који се налазе у емиграцији. Краљ им одбије молбу уз мотивацију, да је он њима још пре 15 месеци рекао, да их не сматра способним за владу и тек ако они у Скупштини покажу својим држањем да су се променули, промениће и он своје мишљење о њима.

Коалиција либерала и радикала дошла је на владу са утврђеним програмом. У први мах није међу њима било никаквих противности, али интригантска природа Краљева настојања је одмах, од почетка, да створи јаз између фузионираних странака. Већ почетком августа, причао је Краљ сав радостан аустријском дипломатском представнику Шварцу, да му је пошло за руком да посвађа радикале и либерале. Ово је бесумње било у вези са образовањем одбора за ревизију Устава. Међутим, та је свађа остала без последица. Под Краљевим председништвом је одржана 30. јула седница Министарског савета у коме је установљен уставотворни одбор од шеснаест лица, четири радикала, четири либерала, четири напредњака и четворице које је Краљ именовоао.

Указом од 25. августа расписани су за 29. септембар избори за Скупштину. Напредна странка није имала бирача и није се усудила као опозициона странка ни да уђе међу народ. На изборима су се борили само радикали и либерали. Иако су обе странке биле у влади, министарство полиције налазило се у рукама либерала Радивоја Милојковића, Ристићевог шурака и полицијски чиновници су вршили притисак на бираче у корист либералних кандидата. Изабрано је 80 радикала, 57 либерала, а у десет срезова су избори прекинати због нереди. Краљ је имао права да именује 52 посланика те је 2. новембра именовоао 36 либерала и 16 радикала за посланике.

Скупштина се састала 27. новембра и радикални посланици су поднели многобројне оптужбе против полицијског насиља за време избора. Министар Милојковић је обећао, да ће путем комисија испитати све наведене случајеве те се радикали овим обећањем задовољше. Наскоро после тога, 23. децембра, обављени су накнадни избори. Милојковић начини ванредно јак притисак на бираче те на свих десет места буду изабрани либерални кандидати. Стојан Протић нападне у Одјеску најоштрије министра Милојковића због почињеног изборног насиља, а радикални клуб донесе одлуку да од либералног клуба затражи демисију овог министра. Ристић је наговарао Милојковића да у интересу опстанка коалиције даде оставку, али с

Коста Протић
— један од тројце намесника

једне стране устезање Милојковића да то учини, а с друге стране изјава Краља Милана Ристићу, да он има у коалицију само са Милојковићем као министром полиције поверења, определише либерални клуб да одбије захтев радикала. И пошто су и радикали упорно остали код свог захтева, избила је 29. децембра министарска криза.

Краљ поведе са радикалним клубом преговоре ради образовања чисто радикалног кабинета, коме би стојао на челу Сава Грујић. Захтевао је од радикала да му препусте вођење спољне политике, да не смањују војни буџет испод 11 милиона и да вотирају зајам и пореске законе. Радикали су препустили Краљу спољну политику и пристали су на војни буџет и на вотирање зајма. У ствари повишења пореза обећали су да ће још расправљати. Радикали су од Краља захтевали проширење општинске самоуправе, слободу штампе и гаранцију за заштиту личне слободе, затим штедњу у руковању државним новцем, ревизију устава, промене у судском стаљежу и амнестију за емигранте. Краљ је радикалима дао пристанак на проширење аутономије општина и на закон за заштиту личне слободе. У погледу штампе је пристао да у њој учињене кривице буду кажњене по обичном казненом закону. Пристао је на увођење штедње, али је противан био да се укидају посланства. У ствари ревизије устава изјавио начелно споразуман, а у погледу амнестије није хтео да се веже, пошто је то право Круне. Обе стране, су се задовољиле овим уступцима те је 31. децембра образована влада Саве Грујића, у којој су спољашњи послови били поверени генералу Франасовићу, а сви остали министри су били радикали. Краљ је покушавао да натура радикалима Перу Годоровића као министра полиције, али радикали не хтедоше ни по цену киднања споразума да на то пристану. Они су опет хтели да и Тауша-

новића поставе за министра, али Краљ није ово усвојио, окривљујући Таушановића да стоји у вези са руским послаником Перзијанијем.

Пошто је нова влада преузела вођење државних послова, дао је Краљ Милан 3. јануара 1888. амнестију за све емигранте, осуђенике из 1883. године осим за Николу Пашића, кога је као највећег кривца исклучио од амнестије. Останком Пашића и даље у емиграцији остала је била и надаље Радикална странка без свог председника. Али како је сада странка дошла на управу земље, то је претегло мишљење да "не би и даље странка остала неорганизована маса" да се избере на место одсутног Пашића пред Главног одбора те је тако изабран Сава Грујић за председника Главног одбора.

Радикално министарство је 23. јануара распустило Скупштину и нови избори су одређени за 5. март. По аустријским извештајима из Београда сами либерали су признавали, да се у ове изборе власти нису мешале. То су, дакле, били први слободни избори у Србији. Изабрано је 143 радикала и 13 либерала.

Тек што су обављени избори почео је Краљ Милан у поверљивим разговорима са аустријским послаником Хенгелмилером да оптужује радикално министарство да оно ствара заверу против њега и хоће да изазове револуцију. Те оптужбе против радикала бивале су све чешће и све жешће. Једном приликом је Краљ рекао Хенгелмилеру, да он иде у шетњу по Београду са једним револвером у џепу, а кад пође у Министарски савет, он понесе два револвера. По краљевој изјави Хенгелмилеру радикално министарство се показало слабо и неспособно, поткопавало је Краљев углед и дезорганизовало је државну власт. Хенгелмилер је саопштавајући ове Краљеве речи своје министру Калнокију до-

Сава Грујић
— члан Уставотворног одбора

давао са своје стране, да Краљ са овим министарством уистину није никад поштено ни мислио.

Скупштина је отворена 2. априла 1888, а већ 12. априла јавио је аустријски дипломатски представник гроф Брандис министру Калнокију, да му је Краљ рекао, да ће оборити радикално министарство и да само тражи повод за обарање, а тај ће ускоро наћи пошто радикални клуб неће да гласа за закон о општинама онако, како је влада предложила. Пред Брандисом Краљ је замерао радикалима, што не убирају енергичније државни порез и што не вотирају нове законе о повећаном порезу. Радикали чувају своју популарност, с тога ће он поново довести Христића, распустиће Скупштину и увести цензуру.

Међутим и влада и Скупштина су вредно радили. Влада је спремила читав низ законских предлога, од којих је Скупштина неколико претресла и усвојила између осталих закон о таксама, којим су таксене тарифе знатно повишене и закон о откупу монопола дувана. Баш кад је дошао пред Скупштину, предлог закона о аутономији општина, јавио је Хенгелмилер 22. априла Калнокију, да је криза на прагу, а 24. априла, да му је Краљ саопштио, да се одлучио на промену министарства.

Идућег дана, 25. априла, позвао је Краљ министре и на њихово највеће изненађење рекао им је, да ни они ни Скупштина нису ништа радили, да он нема ни према њима ни према Скупштини поверења те сматра, да је пакт с њима њиховом кривоцом покварен. Министри понудише Краљу, да ће Скупштина у најкраћем року изгласати све још неизгласане законе, али Краљ одговори, да је све већ касно. Од изгласаних закона да ће санкцију закону о таксама и о откупу монопола, а осталима неће, јер имају опасан карактер по државну власт и по Краљев ауторитет!

И тако Сава Грујић даде 26. априла демисију свог кабинета, на што је тог истог дана именовано министарство Николе Христића, које је 28. априла најурило Народну скупштину. Изгледало је да ће се сада поновити прогон радикала из 1883. Већ 4. маја пензионисан је генерал Сава Грујић, што је дао новинарима изјаву, да је Хенгелмилер утицао на изазивање кризе. Почетком августа бавила се влада мислима, да прогласи ванредно стање. Средином тог месеца попуњена су нека места у ужичкој општини не путем избора него је ужички начелник именовао сам нове функционере. Тамошњи посланик поп Новак Милошевић са 50-60 својих присталица подигоше тужбу против овог поступка, на што их полиција све похапси.

С јесени 1888, пробавио је Краљ Милан дуже времена у иностранству. Као у октобру 1883, тако је и у октобру 1888. дошао у Београд из иностранства са једним новим планом само је

овога пута план био противан ономе из 1883. године. Код Духовног суда у Београду водио се дуже времена брачни спор између Краља и Краљице, који се завршио разводом брака. У среду 24. октобра публикован је развод брака у службеном листу, а тог дана је приспео Краљ из иностранства и одмах саопштио министрима, да се одлучио на ревизију устава у либералном духу т.ј. да ће сазвати Велику народну Скупштину, која ће ту ревизију спровести. Заман га је Христић преклињао да то не чини, зама је претио демисијом, Краљ је остао одлучно при својој одлуци и већ је био десигнирао ново лице за министра председника, на што Христић попусти. На дан Св. Параскеве, 26. октобра, издао је Краљ манифест српском народу о сазиву Велике народне скупштине и о ревизији устава, а идућег дана саопштио је Краљ Хенгелмилеру у највећем поверењу, да све ово припрема за његову абдикацију, да је та абдикација његова чврста одлука и да Велика народна скупштина има циљ, да спроведе његову абдикацију.

За 1. новембар 1888. сазван је у Београду Уставотворни одбор, који се састојао из 82 члана, 3 потпредседника и 12 секретара са Краљем као председником. Одрама је изабран Ужи уставотворни одбор од 12 чланова са председницима Јованом Ристићем, Милутином Гарашанином и Савом Грујићем са задатком, да изради нацрт устава, који ће се подастрти најпре Ширем уставотворном одбору на коначно редиговање и затим Великој народној скупштини, у којој се неће дебатовати него ће имати једноставно да се огласи, да ли се усваја или не предложени елаборат устава у целини.

Избори за Велику народну скупштину су одржани 16. децембра, а 22. децембра је завршио свој рад Уставотворни Одбор, усвојивши са малим изменама нацрт устава, израђен од Ужег уставотворног одбора. Велика народна скупштина имала је 628 чланова, од којих је било 532 радикала, 95 либерала и свега 1 напредњак. Скупштина се састала 23. децембра и изабрала је Косту Таушановића за председника и Ристу Поповића за потпредседника. Уставотворни одбор је 2. јануара 1889. поднео Скупштини свој нацрт, који је идућег дана 3. јануара 1889. или по старом 22. децембра 1888. са 494 гласова примљен у целини. Истога дана је Краљ санкционисао нови устав.

Приликом прославе проглашења Краљевине 6. марта (22. фебруара по старом) 1889. донео је ванредни број службеног листа "Српских новина" прокламацију Краља Милана, којом се одриче престола у корист свог малолетног сина Александра, а за краљевске намеснике, који ће у име малолетног Краља до његовог пунолетства владати, именује Јована Ристића, генерала Косту Протића и генерала Јована Белимарковића. Јован Ристић и

Јован Белимарковић били су до тада присталице либералне странке, а Коста Протић је по својим симпатијама нагињао напредњацима. У својој прокламацији од 7. марта изјавила су сва три намесника да ни један од њих неће више припадати ни једној политичкој странци. Истога дана састављена је нова влада са Савом Грујићем као председником. Сви министри су били радикали, само је војни министар пуковник Димитрије Ђурић био са својим симпатијама на страни либерала.

XIV. Повратак Николе Пашића из емиграције и други кабинет Саве Грујића

Четврти дан по силаску са престола, 10. марта 1889. упутио је краљ Милан писмо краљевским намесницима, у коме их моли, да даду амнестију и последњем емигранту из 1883. године Николи Пашићу. По пресељењу из Рушчука у Букурешт 19. октобра 1885. живео је Пашић у престоници Румуније мирно и повучено. Током 1886. састајао се са српским послаником на румунском двору Каљевићем, али се у Београду дознало за ове везе те је Каљевић септембра 1886. премештен у Атину. Емигранти су се после свршеног српско-бугарског рата поново враћали у Бугарску. Тако се у децембру 1886. налазио у Софији Аца Станојевић, а тих дана је и Пашић молио бугарску владу за дозволу, да може доћи у Видин ради својих приватних ствари.

Много више агилности показивао је Пашић у 1887. години. Јануара те године налазио се у Рушчуку, а при крају тог месеца се вратио у Букурешт, где се састајао и договарао са руским дипломатом Хитровом. Последница овог договора је пут Пашића у Петроград, где је боравио у априлу 1887. и где је посетио српског посланика на петроградском двору Саву Грујића, једнога од радикалних првака. Од руских политичких особа највише је конферисао са Влангаљом, а разговор се водио око прилика у Србији и око руске потпоре за српске емигранте. Средином идућег месеца налазио се Пашић у Срему, где се је у Земуну састао са новинаром Грабовачким, а у Бешки са Јашом Томићем. У августу се налазио у Ђурђеву и становао је у хотелу "Дација". Овде у Ђурђеву настанише се стално Пашићеви другови Аца Станојевић, поп Лука Ђуровић, Ђура Контић, Жива Миленковић и Радован Контић, док се Пашић 19. августа вратио, у Букурешт и само је с времена на време долазио у Ђурђево да се састане и договори са својим пријатељима. Пошто је почетком 1888. дата амнестија свима емигрантима осим Пашићу напустио је Пашић у лето те године Букурешт и отишао у Русију, где се је настанио у Одеси. Кад је услед сазива Велике народне скупштине настао преокрет у Србији, вратио се Пашић поново у Румунију и ту је до-

Никола Пашић на савском пристаништу (фотографија из 1913. године)

био вест, да га је кр. намесништво 11. марта 1889. помиловало.

Чим је примио телеграм о амнестији, кренуо се Пашић на лађи Делиград из Румуније за Београд. Његов пут Дунавом био је прави тријумф. У свима местима је дочекиван и поздрављан од масе света. Нарочито је био величанствен дочек у Смедереву и у Београду, камо је пристао 22. марта. У Београду је сав простор око места, где Делиград обично стоји па све до Калемегдана прекрила огромна маса народа. Поштоваоци и једномишљеници одушевљено су клицали своме вођи.

Одмах по Пашићевом повратку предано му је вођство странке. Дотадањи кораци новог министарства дали су већ доказа, да је радикална влада унела дух свежине и полета у државне послове. Железнице су до тада биле у рукама спекуланата странаца. Министарски савет донесе решење, да се експлоатација државних железница одузме од страног друштва што је 2. јуна 1889. и извршено, а друштву је дата накнада. Исто тако је раскинут уговор и начињено поравнање са закупаца монопола соли и дувана. Осим тога је влада 20. априла донела закључак, да се о Видовдану 1889. на свечан начин прослави петстогодишњица косовске битке и да се том приликом млади Краљ Александар у манастиру Жичи по прописима цркве миропомаже.

Али тек са доласком Пашића унесен је нов живот у радикалну странку. За 9. јуни сазван је велики радикални збор у Нишу. Позвани су пододбори, да пошаљу по два изасланика на тај збор. У целој Србији било је у то време 180 радикалних пододбора, а изасланика у Нишу било је 340, што значи, да само 10 пододбора нису били заступљени. За председника збора изабран је Пашић, а за потпредседника Катић. Идућег дана је завршен рад странке пошто је претходно донесено пет резолуција 1. у погледу националне милиције, чији ће саставни део бити стајаћа војска, 2. о општинској самоуправи, 3. о народном благостању, 4. о уважању катастра и 5. да радикалну странку само Главни одбор у свом раду и одлукама репрезентује.

Пошто је 8. маја потписан закон о привременом изворном реду расписани су 18. маја избори за 26. септембар, а Скупштина се имала за ванредни сазив састати 13. октобра 1889. Прослава косовске битке је изведена по програму и подигла је јако углед Србије у иностранству. Наскоро после тога сазвао је Пашић за 16. и 17. август у Београд нову партијску скупштину, на којој је констатована једнодушност у питању идућих избора.

На две недеље пред изборе посетио је Пашић 10. септембра Софију, да се са бугарским министром председником Стамболовим договори о заједничком раду и држању Србије и Бугарске. На

састанку је Пашић износио Стамболову разне предлоге, уперене против Аустрије, а Стамболов је све то одао аустријском дипломатском представнику Буријану.

На изборима су радикали добили 102, а либерали 15 посланика. Напредњаци су били пасивни. Саставши се 13. октобра у Београду, ова ванредна Народна Скупштина је изабрала 20. октобра Николу Пашића за председника а Димитрија Катића и Пају Вуковића као подпредседнике. Рад Скупштине био је обилан и трајао је све до 30. априла 1890. Читав низ закона од највеће важности за развитак политичке и економске снаге народа донесен је у року од ових седам месеци.

Посред најживљег рада и консолидовања прилика у Србији долази 16. маја 1890. њен зао дух краљ Милан из иностранства у Београд. Као разлог наведено је да је Милан дошао да види сина и да присуствује његовом испиту, али Милан је набрзо почео да даје изјаве политичке природе и да се меша у послове управе иступајући свугде као отворени противник Радикалне странке. По свему се видело, да је Милану било жао што се одрекао престола и да је настојао, да се поново докопа власти у Србији. Тражио је команду над војском, захтевао је демисију министра Ђаје, сејао је у гарни-

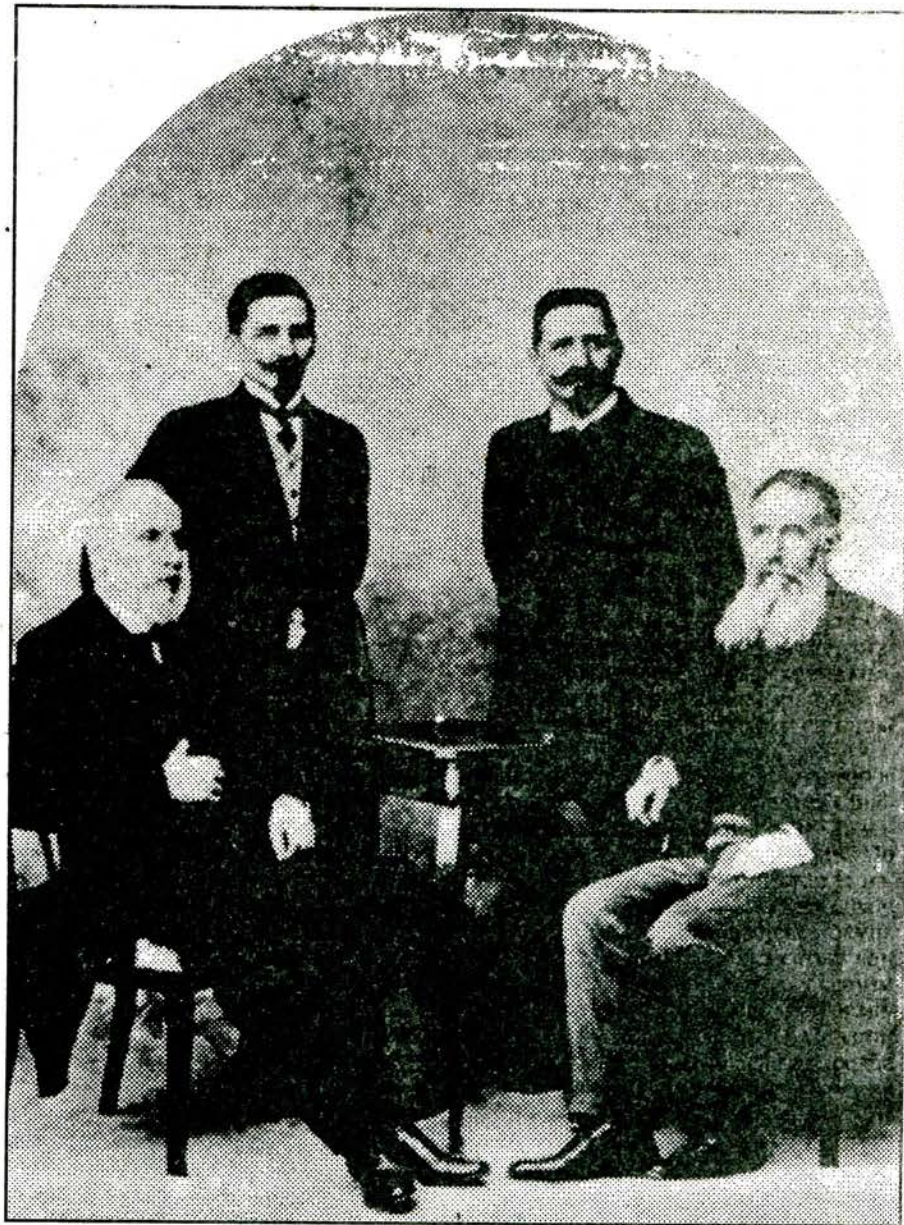
зонама, у којима се бавио незадовољство против радикалне владе и пажљиво је мотрио, хоће ли радикали начинити какав испад против њега.

Радикали нису одржали 20. јула у Јагодини своју страначку скупштину. Овим поводом објавио је Пашић у Народном дневнику проглас радикалима, позивајући их да дођу на скупштину. У прогласу вели, да је Србија изложена опасности, да се у њој промени парламентарна влада или бар да се ослаби и да се доведе стара непарламентарна ера и то сада, кад је земља на најбољем путу, да ојача и да залечи ране, нанесене јој непарламентарном владавином. Забрану извоза свиња у Аустрију је аустријска влада предузела као политичку меру, да њоме народ поколеба и да га принуди, да напусти самосталну националну политику. Позива странку да буде сложна и јака и да осујети све покушаје поткопавања. У Јагодини је Пашић држао говор у коме је изнео, да политички противници радикалне странке, заслепљени од страначке страсти, прелазе границе сваке умерености и доводе у опасност рођену земљу и рођену отаџбину. Намера владе је, да терете народа олакша, да среди финансијско стање, да подигне економску продуктивну снагу народа, да изнађе нове путеве српског извоза, да појача дух Српства и слободе, да идеју ослобођења и уједињења подигне, једном речи да српску моћ обнови и да је излечи од тешких рана.

И у радикалним круговима се знало, да Краљ Милан оштро пази, шта ће се у Јагодини закључити те је стога дошао у Јагодину за време скупштине и министар полиције Јован Ђаја, да странку одржи у умерености. У предконференцији се много и оштро говорило против краља Милана и договарали су се, како да га одстрани из земље, али под Ђајиним утицајем није на јавној скупштини ово питање додиривано. Донесене су четири резолуције. Једна се односи на забрану извоза свиња у Аустрију, друга на догађај у Приштини, где је погинуо српски вицеkonzул Лука Маринковић, а трећа и четврта на економске аспирације Србије.

Краља Милана је, по извештају аустријског посланика грофа Палавичинија разочарао миран ток скупштине у Јагодини, јер се надао, да ће радикали на њој енергично устати против њега и вређати га, што би он онда искористио. Сачекавши у Београду резултат јагодинске скупштине отпутовао је 23. јула заједно са краљем Александром у Ниш на летовање.

Ванредна народна скупштина, изабрана 1889, имала је задатак, да уведе нови устав у живот и пошто је та Скупштина у априлу 1890. завршила мисију расписани су 18. јуна те године избори за прву редовну Скупштину. Избори су одређени за 26. септембар, а састанак Скупштине за 13. новембар. Краљ Милан је живо желео, да ради-

Сава Грујић и Никола Пашић, седе (снимак из каснијег периода)

кали што лошије прођу на изборима те је молио грофа Палавичинија, да Аустрија одржи на снази и преко избора забрану извоза свиња, јер је та забрана тешко погађала српске произвођаче те су радикални противници имали успешну паролу против радикалне владе. У овом смислу молио је Палавичинија и вођа либерала Авакумовић.

Пашић је узео најживље учешће у изборној агитацији по унутрашњости и специјално по зајечарској околини. На изборима, обављеним 26. септембра, гласало је свега 181.000 бирача, од тих су 150.000 дали глас на радикале, 22.000 на либерале, 8000 на напредњаке, 1000 на радикалне дисиденте. Радикали су добили око стотину посланика, либерали 17. а напредњаци 2 мандата.

Непосредно пред изборе вратили су се Милан и Александар у Београд. Милан је причао Палавичинију, да је Александар по његовом савету преба- цио у Нишу приликом једне аудијен-

ције неку ситницу министру правде Ђорђевићу. Овај се изговарао на Ђају. На то је Александар по повратку у Београд кад су министри дошли да поздраве свога Краља, по очевом упутству, пред целим кабинетом напао Ђају, јер да се Ђорђевић пред њим тужио на Ђају. Палавичини извести у Беч свога министра Калнокија о овом случају и у извештају се згража на поквареност краља Милана, који поучава рођеног сина да буде интригант.

Пошто су сви покушаји краља Милана да добије активног учешћа у државним пословима, остали без успеха, напустио је Милан крајем октобра 1890. Србију и отишао у Париз, у своје стално боравиште. Уз пут је свратио у Беч, где је провео неколико дана.

Скупштина се састала 13. новембра и у њој је поново изабран Никола Пашић за председника, а Катигић и Вуковић за потпредседнике. И ово скупштинско заседање је дуго трајало, све до 12. априла 1891. године. Многобројни закони, сви у духу радикалног прог-

рама, између осталих закона о штампани, о зборовима и удружењима, били су резултат овог значајног скупштинског заседања.

XV. Кабинет Николе Пашића и сукоб са краљевским намесницима

Још док су трајале седнице оне прве редовне Народне скупштине, изабране на темељу устава од 1888. године, догодила се промена владе. Кабинет Саве Грујића је одступио и нову владу је образовао Никола Пашић. Ново министарство није значило промену система него појачање радикализма, пошто је на чело владе дошао прави шеф радикалне странке. Промена владе се догодила 23. фебруара и Пашић је већ 26. фебруара одржао у Скупштини свој програмни говор.

Први посао нове владе био је, да изведе на чисто односе Краља Милана и Краљице Наталије родитеља младога Краља Александра, спрам државе. Краљу Милану је средином априла

1891. исплаћен један милион динара, и он се обавезао, да неће долазити у Србију до пунолетства Краља Александра. Почетком новембра 1890. дошла је у Београд Краљица Наталија. Пошто се и она мешала у политичке послове и својим присуством у Београду изазивала суревњивост и зловољу Краља Милана, донела је Скупштина, 11. априла 1891. одлуку, да и Краљица Наталија мора напустити Србију до пунолетства њенога сина. Пошто Наталија није хтела добровољно да напусти Београд одлучи влада да је силом одстрани. По њеном налогу је полиција 18. маја 1891. ушла у стан Краљице, да је одведе на лађу Делиград, али пријатељи и поштоваоци Краљичини зауставише кола, у којима је полиција возила Краљицу и вратише је њеној кући. Полиција и жандармерија били су немоћни да се одупру разјареној светини.

Идуће јутро 19. маја извршила је полиција добивени налог. Ушла је са стране у краљичину кућу и у обичним колима превезла је Краљицу на же-

Последњи Обреновић
– малолетни краљ Александар

лезничку станицу и одатле одмах у Земун.

Крајем јула кренуо се млади Краљ Александар у пратњи краљевског намесника Ристића и министра председника Пашића у Петроград у госте руском цару и у повратку из Петрограда у Ишл, да посети и аустријског цара. Краљ се вратио са својом пратњом 16. августа. Одмах после повратка сазвао је Пашић велики радикални збор за 17. септембар у Зајечару, свом родном месту. На збор је дошло око 700 делегата. Да би дебата лакше текла предложио је Пашић, да се из сваког округа изабере по тројица, што значи за шеснаест округа њих 48 те да ови у друштву са Главним одбором расправе цео дневни ред. Расправе су трајале три дана, од 17. до 19. септембра. Било је бурних момената. Отприлике једна четвртина учесника нападала је управу странке и изјављивала незадовољство са радикалном владом. Главне жалбе су биле: повећање буџета, одржање стајаће војске, мада она има само један задатак, да чува интересе оних, који су против народа, претерани утицај намесника на државне послове, превелики обзир владе према бившем Краљу Милану и изгон Краљице Наталије, слаба спољна политика, која за погличену браћу изван Србије, нарочито ону у Старој Србији ништа није учинила, оскудица иницијативе на економском побољшању и најзад општа несигурност. Пашић, Гершић и Николић су све могуће учинили, да ослабе оптужбе, да истакну успехе и да увере једномишљенике, да је будућност српског народа осигурана, јер ће у убудуће Русија бити уз њега. Ово се све догађало на предконференцији, а у пленарној скупштини текла је дебата глатко.

После завршеног дневног реда послала је, 20. октобра, цела радикална скупштина на брег Краљевицу, где су по пресуди Преког суда били стрељани учесници зајечарске буне. На гробу радикалних мученика држао је Пашић

Протерана из Београда – краљица Наталија

дуг говор, у коме је слушаоцима предочио, да Србија мора бити сложна, одлучна и јака у интересу своје и целог Српства. Само тако може рачунати на успехе и на тријумф српске идеје, на лепу и сјајну будућност. Затим је предложио, да се подигне споменик за стрељане на Краљевици. Пашићев предлог је од присутних једногласно усвојен и одмах је отворено окупљање прилога, које је већ тамо, на лицу места, донело 4000 динара. Донесене су резолуције, од којих је четврта о споменику на Краљевици и оснивању фонда за потпору породица оних радикала, који су изгинули у зајечарској буни.

С јесени 1891. дошло је до заоштрениости између два радикална министра: Михаила Вујића и Косте Таушановића. Свађа њихова имала је за последицу демисију обојице. Вујићево министарство финансија преузе министар председник Пашић, а Таушановићево министарство привреде преузе министар грађевина Велимировић. Скупштина се састала 9. јануара 1892, а закључена је 12. априла те године. Између многих ванредно корисних закона донела је ова Скупштина и закон о члану српског Краљевског Дома, бившем Краљу Милану. У овом закону је озакоњена изјава Краља Милана, потписана септембра 1891, којом се добровољно одриче за свагда чланства српског краљевског Дома, одриче се сваког потраживања било од српске државе било од Краљевског Дома, одриче се српског држављанства и свих права, која то држављанство даје.

Међутим 19. јуна 1892. умро је други намесник, генерал Коста Протић. По уставу требало је сада Народна Скупштина да изабере трећег намесника. Пошто су у Народној Скупштини у огромној већини били радикали, било је јасно, да ће трећи намесник бити изабран из радикалних кругова. Ово су међутим дотадањи намесници Ристић и Белимарковић хтели по сваку цену да спрече. Пошто су се уверили, да радикали у овом питању никако неће попустити, одлуче намесници, да изазову кризу да нову владу повере либералима, који ће распусти Скупштину и не бирајући средства настојати, да на новим изборима добију већину. Тако је дошло 21. августа 1892. да оставке Пашићевог кабинета и тог истог дана до састава нове, либералне владе на челу са Јованом Вакумовићем.

XVI. Радикална странка о новим искушењима и први државни удар Краља Александра

Радикали су у време демисије Пашићевог кабинета стајали пред великим партијским збором, на који је Пашић 8. августа позвао своје једномишљенике. Збор је сазван за 2. септембар у Алексинцу и сврха му је била да изглади диференције, које су избиле

у странци. Три дана је трајао овај збор и на њему је узело учешћа око 8000 душа. У странци је било незадовољства и подвајања, али су на збор дошли и сви дисиденти, међу којима прота Милоје Барјактаревић из Крагујевца, Пера Максимовић из Смедерева, Ранко Тајсић из Драгачева и Димитрије Катић из Ресаве. У предконференцији су узели учешћа 153 делегата радикалних пододбора посланици и чланови Главних Одбора, у свему 230 особа. Незадовољници су нападали управу странке, али се управа уз потпору попа Милана Ђурића бранила и одбранила од прекора. Резултат дебате је био, да су дисиденти поново пришли странци. На јавном збору је ишло све глатко, у највећем реду и миру. Пашић је био предмет свеопште љубави и поштовања. Донесена је резолуција, која је осуђивала избор кабинета из мањине као један непарламентаран чин. На завршетку је збор изабрао Пашића поново за председника и вођу странке.

Задатак, који је имала да обави либерална влада, био је ванредно тежак. На прошлим слободним изборима добила је либерална странка 17 посланика. Од ових 17 посланика имала је сада либерална влада да на новим изборима створи већину. Средства се при томе нису бирала, а гажење закона и вршење притиска на бираче подсећало је на седмогодишњу праксу напредне странке. Крајем октобра разрешено је у 11 вароши радикално општинско заступство и предана је управа либералима. Подметнут је Пашићу и друговима неки меморандум, кога су они тобоже послали у Петроград руској влади те су либерали отворено говорили и писали, да ће овај меморандум узети као темељ за покретање велеиздајничке парнице против радикалних министара. Нарочито је био загрејан за покретање ове парнице министар полиције Рибарац, док је министар правде Величковић био одлучно против тога. Радикали су енергично демантовали, да постоји такав меморандум. Влада је поверила пожаре-

Државним ударом постао пунолетан – краљ Александар Обреновић

Милован Миловановић (1863–1912) државник, правник и дипломата, истакнути члан Нароне радикалне странке

вачком суду, да прикупи материјал за парницу против радикалних првака. Београдском суду није смела ову мисију да повери, пошто је у њему већина радикалних судија.

Почетком јануара 1893. било је у Краљеву немира, а у Чачку и Смедереву је народ показао организован отпор, који је сломљен по цену једног живота у свакој вароши. Др Милован Миловановић је сазвао за 27. јануар радикални збор у хотелу Булевар у Београду. На збору је требало Пашић да говори о узроцима одступа његовог министарства. По налогу министра полиције увукли су се међу слушаоце многобројни полицијски детективи те кад Пашић поче да говори, настаде гучнава, којој је жандармерија учинила крај. Радикална штампа је идућег дана изнела доказе, да је овај скандал инсценирао министар полиције.

Избори су расписани за 9. март 1893. а сазив Скупштине је одређен за 6. април. Влада је при изборима чинила нечувена насиља и безакоња. У Београду је место 8000 унесено у листу само 1200 бирача, од ових само 30 радикала, а сви остали радикали су испуштени из листе. Заведене су "бирачке карте", које су издавали полицијски чиновници. Гласати се могло само са тим картама. С њима је могао да гласа и онај, који није имао право гласа.

У јануару 1893. обављени су под најјачим притиском општински избори и по извештају владе либерали су добили 799, а радикали 457 општина. У Горачићу, драгачевском срезу изабрана је радикална општинска управа, али је влада, као и на многим другим местима, смени и именује другу, либералну управу. Пошто је Државни Савет поништио смену радикалне општинске управе, не хтеде ова да уступи судницу либералној управи, сматра-

јући себе за пуноважну. По налогу чачанског начелника приспела је у Горачић 9. марта једна чета војника на челу са капетаном Миланом Јовиним и у пратњи драгачевског среског начелника.

Пред судницом се искупило горачићко становништво, манифестујући солидарност са радикалном општинском управом. Влада је касније тврдила, да је неко из народа пуцао на војску, која је одговорила плотуном са своје стране. Од Горачићана пало је на месту 18 мртвих и два пут толико рањених, а 72 сељака су похватани и отерани у затвор.

И покрај највећег терора влада није могла да извојује на изборима апсолутну већину. По аустријском извештају изабрано је 65 либерала, 65 радикала и 4 напредњака, али је додано да влада приказује резултат избора овако: 68 либерала, 62 радикала и 4 напредњака. Аустријски посланик истиче у свом извештају, да су сви општински кметови, који су по доласку либералне владе дали изјаву, да приступају либералној странци, гласали 9. марта за радикале и да су у драгачевском срезу и покрај крвавог сукоба у Горачићу радикали добили 2500, а либерали само 150 гласова. Фанатизам и дисциплину радикалних присталица није могла влада да победи ни свим покушајима застрашивања, ни неиздавањем бирачких карата, ни незаконитим одбијањима радикалних изборних председника, ни фалсификовањем изборних протокола.

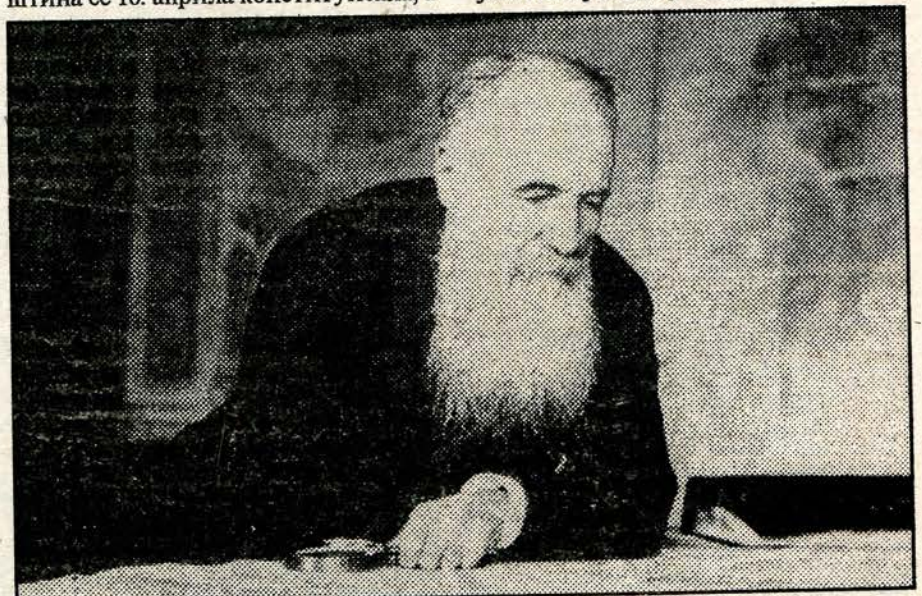
Скупштина се састала 6. априла и одмах првог дана дођоше радикали са либералима у сукоб и изађоше из Скупштине. Сад затражи Гарашанин, да се изброје гласови, пошто у Скупштини нема половина више један, тј. 68 посланика, а по уставу је толико потребно да би Скупштина могла радити. Пошто су либерали одбили Гарашанинов предлог, напустише Скупштину и напредњаци. Ова крња Скупштина се 10. априла конституисала, а

12. априла је отворена указом краљевских намесника те је 13. априла одржана прва редовна седница.

У ноћи између 13. и 14. априла извршио је млади Краљ Александар свој први државни удар прогласивши се за пунолетног пре времена. Краљ је позвао у Двор на вечеру краљевске намеснике и све ministre и за време вечере дао је увести у Двор једну чету војника, којом је опколио собу, где се вечерало и у здравици изјавио намесницима, да од тог момента преузима у своје руке краљевску власт. Док је војска чувала собу, намеснике и ministre, састављено је још те ноћи министарство са др Лазаром Докићем, председником Државног Савета, на челу. Докић је био по начелу радикал, а такође и сви остали ministre, осим војнога, Франасовића, који је био напредњак. Исте ноћи потписан је указ, којим се распустила Скупштина, а нови избори се одређују за 30. мај.

На новим изборима били су либерали у пасивитету. Од 134 посланика изабрано је 121 радикал и 10 напредњака. У три среза требало је избор накондно обавити. Скупштина се састала 13. јуна и 15. јуна је изабрала Пашића за председника, а Катиха и Вуковића за потпредседнике. Идућег дана је Скупштина отворена престоном беседом и Краљ је пред Скупштином положио заклетву на устав. Скупштинске седнице трајале су до 21. августа. Донесено је много важних закона. Почетком јула поднело је 26 посланика Скупштини оптужбу против Авакумовићевог либералног министарства због почињених насиља и безакоња нарочито у вези са изборима од 9. марта. Скупштина је 16. августа прогласила либералног министра кривим, те су акта у овом предмету упућена суду.

Средином октобра именован је Пашић за посланика у Петрограду, а 6. децембра 1893. демисионирао је Докић и нову владу је саставио Сава Грујић. Новој влади је набрзо пало у очи,

Никола Пашић у свом кабинету (снимак из каснијег периода)

У супротности са законом – Александар је донео указ о враћању свих права краљу Милану и краљици Наталији, као члановима краљевског дома

да Краљ Александар много конферише са напредњацима. На то је влада опуномоћила министра просвете Веснића, средином јануара 1894, да пита Краља, да ли кабинет Саве Грујића још увек ужива његово поверење, пошто се Круна стално саветује са вођама опозиције. Краљ одговори, да је његово право да прими кога хоће.

По извештају аустријског посланика од 15. јануара у Србији су биле на прагу велике промене. Краљ Милан ће ускоро стићи у Београд те ће се одузети влада од радикала и предаће се напредњацима. Радикална влада се збиља налазила пред предапоном. Краљ је 20. јануара 1894. позвао себи министра председника Грујића и министра полиције Милосављевића и саопштио им је, да је позвао у Београд Краља Милана, свога оца да му саветима помогне у владању. На то је кабинет Грујићев дао оставку.

Нову владу саставио је 24. јануара 1894. Борђе Симић, дотадашњи српски посланик у Бечу. Њега је Краљ Милан повео собом долазећи преко Беча у Београд, камо је стигао 21. јануара после подне 24. јануара састала се била Скупштина и влада је дошла да се представи Скупштини и да преда указ о њеном затварању. Чим се је влада представила, закључи Скупштина неповерење. Клуб радикалних посланика донесе 26. јануара изјаву, којом се протестовало против доласка Краља Милана, јер је тиме повређен закон и јер је тиме Милан погазио свечано задану реч и због свега тога клуб чини одговорном владу, која је дошла на управу непарламентарним путем.

Либерали су решили да помажу нову владу и у вези са њиховом одлуком је амнестија либералног министа-

рства Авакумовићевог, публикована 28. јануара.

Међутим Симић није био подесна личност за извођење планова Краља Милана и Краља Александра. По аустријском извештају од 10. марта Симић је био противан отпуштању радикалних чиновника. Нарочито није одобравао отпуст Стојана Протића из министарства финансија. Место Симића све више се истицао у ревности министар полиције Светомир Николајевић, негдашњи радикал. Он је средином марта позвао к себи Саву Грујића, Милосављевића, Андру Николајића, Вујића и Велимировића и наговарао их је, да радикали сазову страначку скупштину и да на њој даду изјаву лојалности, а екстремне људе, Ранка Тајсића и другове, да искључе из странке. Радикали су одговорили, да на искључивање не могу пристати, а њихова династична верност је позната.

XVII. Чебинчева афера

Кабинет Борђа Симића дао је 3. априла 1894. оставку и одмах тог дана је именовано министарство Светомира Николајевића. Нова влада имала је задатак да по сваку цену уништи радикалну странку. Пуна три дана конферишао је Николајевић иза закључаних врата са војним министром Милованом Павловићем о мерама против радикала.

Настало је доба титрања са уставом и законима, доба полицијског притиска и експериментисања. Правни односи Милана и Наталије према Краљу Александру и Краљици Наталији били су регулисани законом, али Краљ Александар публикује 29. априла указ, којим се Милану и Наталији враћају сва права као члановима Краљевског Дома. Овај указ је био у противности са јасним одредбама споменутог закона. Првостепени судови донесоше одлуку, да за њих овај краљев указ не важи пошто се законске одредбе не могу менјати Краљевим указом него само закључком Скупштине. О овом је 17. маја расправљао и Касациони суд те је са 9 против 4 гласа оснажио одлуку првостепених судова.

Краљ Александар по саветима свога оца није био вољан да попусти, него је одлучио, да енергичним мерама скрши народни отпор. Радикали закашше многобројне јавне зборове, да подигну протест против повреде основних закона. Право скупљања је било загарантовано уставом, али је влада ипак забранила све ове зборове. Устав је постојао, али се почело владати мимо њега. Искрсла је и т. зв. Чебинчева афера, која је имала да обезглави и застраши радикале, а 21. маја је извршен нов државни удар. Краљ Александар је путем прокламације укинуо устав од 1888. и довео је поново на снагу устав од 1869. Идућег дана је именован за председника Државног савета

та Никола Христић, поништена је аутономија општина, закон о изборном праву, закон о скупљању и удружењу и закон о штампи. Тих дана је отпуштено из службе девет судија, затворено је око 40 радикала и радикалне вође су стављене под полицијски надзор. Указом су збачени многобројни чланови Државног савета, Касационог суда и Главне контроле. Све су то били или радикали или иначе људи познати са свог чврстог карактера те су место њих постављене разне креатуре.

У Горњем Милановцу, Неготину и још у неким местима одагнати су општински председници војном силом и место њих су наименовани комесари. За београдског председника општине дошао је Михаило Богичевић, а за председника Касације његов брат Милан, обојица Краљеви рођаци. Свуда од највиших до најнижих звања замењени су радикали напредњацима или либералима.

Михаило Чебинац је био каменорезац или како су га владини органи титулисали, индустријалац из Краљева, човек задужен, превртљив и непоуздан, који је од сваке партије хтео да има користи. У ово доба имао је око 50 година, био је у околини Краљева познат као радикал, а имао је веза и састајао се и са принцем Петром Карађорђевићем. Он је често и остентативно потезао на радикалним састанцима питање промене династије, али му предлози нису налазили одзива. На дан доношења касационе одлуке у питању Краља Милана, 17. маја, дошао је Чебинац на београдску железничку станицу у намери да пређе у Земун. Из Краљева је неколико дана пре тога послато једно анонимно писмо министру председнику Николајевићу, да ће Чебинац преко Београда поћи у Земун и у Нови Сад, да се састане тамо са агентима Карађорђевића и да се договори у ствари завере против Обреновића. На станици су Чебинца ухапсили и претресли те нађоше код њега један дневник ушивен у капуту и неколико писама. У дневнику су забележена имена Таушановића, Новаквића, Ненадовића, Аце Станојевића, Ранка Тајсића и Ратарца.

Начин, на који је Чебинац ухапшен, одавао је, да се овде радило о једном тајном агенту владе. Чебинац је дошао на станицу два сата пред полазак воза, пробудио је полицијског чиновника ради визирања пасоша и кад му је овај дао визу, он га је зачуђено питао, па зар он збиља сме да отпутује и упозоравао је чиновника, нека још једном погледа ко је он. Чиновник прегледа поново пасош и одговори, да нема никакве запреке његовом пролазу у Аустрију, а кад га Чебинац поново стаде опомињати да добро размисли шта ради, чиновник га је истерао из канцеларије. На перону се разјасни неспоразум. Ту су чекали полицијски агенти на Чебинца и он се без противљења предаде да га ухапсе.

Код полиције је Чебинац изјавио, да је он Карађорђевићевац, а такође и многи радикали, с којима се он договорио о промени династије. Теретио је у првом реду Симу Ђаковића, нешколованог, али природно интелигентног секретара окружног одбора крагујевачког, Ранка Тајсића, народног посланика и Алексу Жујевића, данашњег нар. посланика а тадањег младића од 26 година, који је био учитељ, затим порезник и најзад председник општине. Ову тројицу одмах затворилише. Затворени су били и остали: Таушановић, Новаковић, Ненадовић и Станојевић и код њих је обављена претеча. Али пошто ни код једног не нађоше ништа, што би их компромитовало, пустише их на слободу.

Главни одбор је као одговор на владине мере разаслао циркуларе свима пододборима радикалне странке, да се ограниче на пасивну опозицију. Пашић је још у априлу 1894. као посланик у Петрограду дао демисију, која је уважена 16. априла. Из Петрограда се не хтеде враћати у Србију него пође преко Беча у Трст, одакле је била његова супруга. Аустријски посланик Темел саопштио је 14. јуна своме министру, да га је Краљ Милан звао у аудијенцију и у разговору с њиме квалификовао је Пашића као опасну личност те је умолио, да аустријска полиција посматра, с киме се Пашић састаје у Бечу, Опатији и Дубровнику. Почетком августа вратио се Пашић у Београд и изразио је у Главном Одбору незадовољство због пасивне политике. На то је затим одлучено, да се опет ступи у акцију.

Међутим, испитивање Чебинчево је настављено. Паковање кривица се проширило те је 8. септембра издата наредба, да се затворе у вези са овом афером Коста Таушановић, професор Велике Школе др Јаша Ненадовић, штампар Аца Станојевић, лекар Коста Динић, професор Добра Ружић и пензионисани касациони судија Ђорђе Новаковић. Таушановић и Ненадовић су се налазили у ово доба у Купатилу Мерану те их не моглоше затворити. Позивали су их, да се у року од 15 дана пријаве суду иначе ће се истрага и расправа спровести без њих.

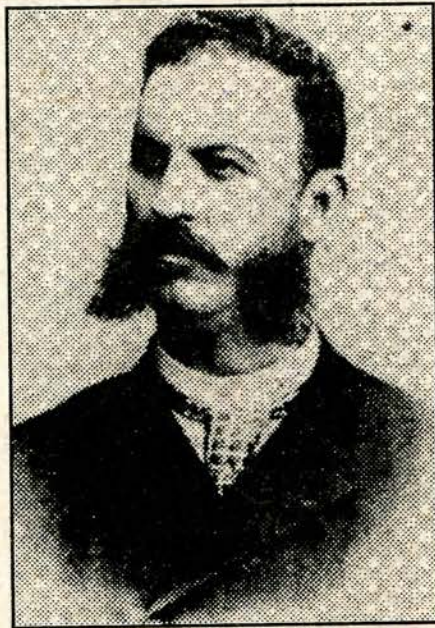
Осећајући, да су докази о кривници похапшених радикала исувише слаби за суд, настојали су полицијски органи да наведу окривљенике на тајно дописивање са Чебинцем. Овога су затворили у ћелију, која је била више Ђаковићеве ћелије и дали су му копча и хартије те је Чебинац спуштао цедуљице пред прозор Ђаковићев. Покушали су ово дописивање и са Ранком Тајсићем али су и Ђаковић и Тајсић јасно видели, да је овде по среди замка те су били опрезни и полиција је осим једне Шаковићеве цедуљице безначајног садржаја похватила само Чебинчево писма.

Претрес окривљенима отпочео је у понедељак 10. децембра 1894. У то доба већ није био на влади Светомир Ни-

колајевић. Његов кабинет је дао оставку и нову владу је 28. октобра саставио Никола Христић. У време суђења Таушановић се налазио у Загребу, а Ненадовић у Швајцарској. Обојица су суду послали лекарска уверења, да су болесни и да с тога не могу доћи у Београд.

Оптужница се базирала на Чебинчевом дневнику, да једном политичком састанку, одржаном у стану Аце Станојевића, на коме су учествовали скоро сви оптужени и који је по причању Чебинца, био револуционарног карактера и најзад нахвањеној тајној кореспонденцији оптужених за време истражног затвора. Председник суда је био Милан Радивојевић, судије су били Пиперин и Угричић, државни тужилац Милан Поповић. Од бранилаца оптужених радикала истакоше се Љуба Живковић, Никола Николић, др Милован Миловановић, Веља Тодоровић, Коста Томић, Сима Костић, Бранимир Рајић, Ђока Ненадовић и Милутин Марковић. Претрес је трајао од 10. до 15. затим 17, 19-22, 24-31. децембра.

Цео претрес је пружао необично јасну слику бедног политичког и правног стања, у коме се тадашња Србија налазила. Одмах, првог дана је чињеницама утврђено, да се истражни судија Васа Симић за време истраге стално састајао и договарао са Чебинцем. Осим тога је утврђено, признањем самог државног тужиоца, да су нестали многи истражни списи и то баш они, који су говорили у корист оптужених. Сам Чебинац је на претресу ожигосан као денунцијант и агент најгоре врсте. Своју улогу вршио је на ванредно неспретан начин. Сваки час су га хватали у лажи. Збуњен и расејан заплитао се у противречју. Његови искази су збрка појмова. Сваки факат је сваки пут дружије приказивао.

Коста Таушановић (1854-1902)
– у Чебинчевој афери осуђен
на три године затвора

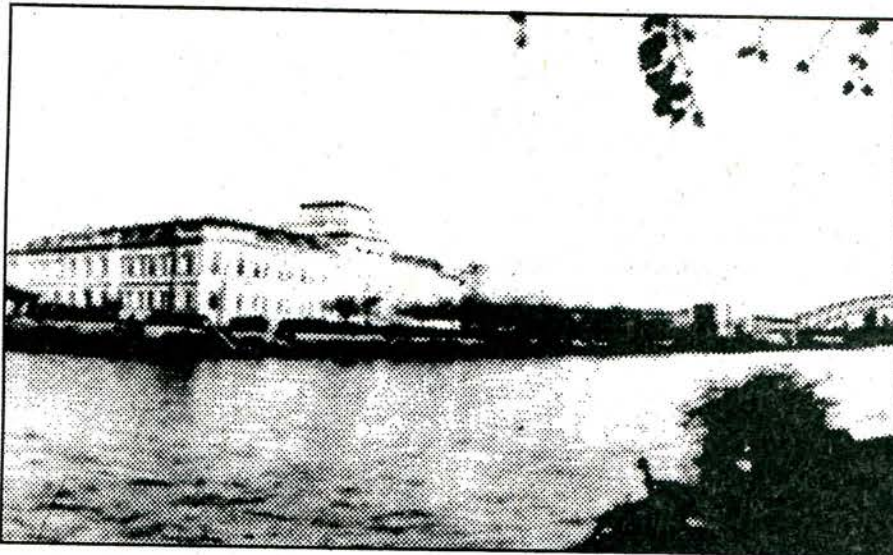
Оптужени радикали и њихови браниоци су били на висини. Челичним доказима су и оптужени и њихови браниоци утврдили, да је Чебинац владино оружје, да су оптужени потпуно невини и да би у овом процесу требало осудити само оне, који су процес инсценирали. Нарочито су се истакли јаком логиком оптужени Ђаковић, Тајсић, Станојевић, Жујевић, др Динић и Новаковић, а браниоци Љуба Живковић и Веља Тодоровић.

Пресуда је изречена у суботу 12. јануара 1895. Чебинац је осуђен на две године затвора. Ранко Тајсић, Алекса Жујевић, Коста Таушановић, Добра Ружић, др Коста Динић, Аца Станојевић и Сима Ђаковић на три године. Др Јаша Ненадовић и Ђока Ненадовић пуштени су испод суђења из недостатка доказа, али су осуђени да буду годину дана под полицијским надзором.

XVIII. Пасивно држање радикалне странке

После пада радикалне владе у сва три даља кабинета био је војни министар Милован Павловић. Председници министарства Светомир Николајевић и Никола Христић често су се саветовали у својим акцијама са војним министром. По извештају аустријског посланика од 9. фебруара 1894, разговарао је министар Павловић са једним аустријским дипломатом о ситуацији и његова изјава је карактеристична за људе, који су у ово доба управљали Србијом. Министар је тим поводом рекао између осталог: "Ништа не би било пријатније за Краља и за земљу корисније него кад би радикали своје претње о револуцији покушали да остваре. Ми ћемо брзо радити, побуњенике ћемо одмах поубијати, интелектуалне зачетнике ћемо од Баје до Ранка Тајсића преким судом осудити и стрељати и без милости ћемо одсећи главу револуционарној странци. Ми ћемо прва гнезда, где побуна развије барјак, спалити и узећемо при томе за пример поступак Николе Првог године 1831. за време пољског устанка. Кад сељаци виде, где ватра прождире њихова села, кад се стотине глава народних трибуна скотрљају код њихових ногу, онда ће сви да одбаце оружје и да моле за милост. Главна је, да нам Краљ даде дозволу, да смемо пар дана или ако је потребно пар недеља газити по крви па ће онда Србија бити за 50 па и за 100 година умирена".

Овакав дух је провејавао кроз владу Србије током 1894. и почетком 1895. Са оваквим појмовима је Христићева влада приступила изборима, који су 17. марта 1895. расписани за 19. април. У први мах ушле су у изборну борбу и обе опозиционе странке, радикална и либерална. Лево крило радикално под вођством Ратарца захтевало је на седници радикалног Главног одбора, одржаној 22. марта, да се у изборе уђе са протестом против укидања устава

Скупштина је заседала у Нишу

од 1888. године. На предлог Вујића и Андре Николића закључено је, да се не улаже протест при улазу у изборе него при уласку у Скупштину.

Што се више ближили избори постојао је све јачи притисак власти на бираче. Влада је избрисала рачунање личног пореза у бирачко право, услед чега је 60 000 до 80 000 бирача, од којих је три четвртине било радикала изгубило право гласа. Крајем марта постављен је Ђока Стефановић за министра правде са задатком, да уништи опозицију међу чиновништвом свога ресора. У току неколико дана отпустио је Стефановић из службе 9 судија. Притисак, стега и безаконје од стране власти и кажњавање недужних људи опозиционог правца достигло врхунац. Предузете жалбе доносиле су обратан резултат, не само да нису имале успеха него су власти жалитеље оптуживале, кажњавале и предавале суду.

Услед оваквог стања одлучише либерали 9. априла, да се повуку од избора у пасивитет, а 12. априла донесоше овакву одлуку и радикали. Главни Одбор радикалне странке издао је тог дана налог свим члановима странке, да се не јављају ни као бирачи ни као повереници ни као посланици. Пошто није било опозиције, добили су огромну већину напредњаци, али је изабрано и око 20 умерених либерала и један умерени радикал. Међу посланицима, које је Краљ именовао налазио се и један радикал као и неколико либерала. Оба радикала, и изабрани и именовани, дадоше оставку на мандат. Скупштина се састала у Нишу 22. априла и при конституисању изабран је за председника Светомир Николајевић. Главни задатак Скупштине је био, да узме на знање и да одобри све привремене законе од 21. маја 1894. до 22. априла 1895. Овај посао је обављен већ 4. маја. Усред рада Скупштине дође Краљ Милан у сукоб са Краљем Александром и озлојеђен напусти 2. маја Ниш те отпутује у иностранство. Убр-

зо затим, 8. маја, закључена је Скупштина указом.

Ново заседање Скупштине одређено је за 6. јули. Уочи тога дана дао је Христић, на захтев Краља, демисију, а одмах идућег дана, 6. јула, именован је нови кабинет на челу са Стојаном Новаковићем. За председника Скупштине изабран је Милутин Гарашанин. И ово заседање Скупштине трајало је само кратко време, од 6. до 21. јула.

Новаковићева влада је захтевала блажи режим. Једновремено са њеним именовањем изашао је и указ о амнестији осуђених у Чебинчевој афери. Средином августа се вратио из емиграције и Таушановић, пошто је амнестија и њега обухватила. Идућег месеца, 18. септембра, вратио се и Пашић из иностранства.

Народна Скупштина, сазвана за 24. новембар 1895, радила је све до 20. фебруара 1896. За време њеног рада догодило се преокрет у држању радикала. После повратка Николе Пашића у

Београд настало је међу радикалима живље кретање. Резултат договарања и саветовања са појединим првацима у престоници и у унутрашњости била је изјава Главног одбора радикалне странке, штампана у Одјеку 30. јануара 1896. У изјави се вели, да је Главни одбор решио 21. јануара, да радикална странка поново ступи у политичку акцију. Уз изјаву се налази опширно образложење шта је навело странку на пасивитет при прошлим изборима и шта је повод напуштању тог пасивитета.

Током пролећа и лета 1896. радикали су били забављени реорганизацијом своје странке, а кад су спровели реорганизацију, сазваше митинг за 6. јули, да на њему манифестују своју снагу. Међутим су власти баш тих дана позвале људе на кулук при прављењу друмова, на војничку смотру и на војне вежбе, железничка управа је ускратила радикалима засебне возове и вршене су друге шикане те је митинг одгођен за 9. август. Тога дана је одржан митинг, каквог Србија дотле никад није видела. На митингу, који је одржан на Топчидерском Брду, узело је учешћа преко 30.000 људи из свих закутака Србије. Председавао је Пашић. Он је у свом говору напао владу на свима линијама и порекао јој је право на опстанак. Осим њега су говорили Велимировић и Андра Николић.

Краљ је 7. јула отпутовао био у Смедерево, у друштву своје мајке Краљице Наталије. Митинг је краљу послао телеграфску изјаву лојалности молећи га, да прими у аудијенцију депутацију од 30 чланова, који ће му предати резолуцију. Депутација је 10. августа ујутро отпутовала у Смедерево, али је Краљ одбио да је прими са образложењем, да он принципијелно не прима депутацију у маси, него препушта појединцима, да сваки поједини од њих затражи аудијенцију. Ово

Цео век прогањан од власти
– прота Милан Ђурић са синовима и кћерком (снимак из каснијег периода)

је јако озловољило радикалне кругове. Ипак су Пашић и Катић затражили аудијенцију и били примљени код Краља.

С јесени 1896. одржан је главни годишњи скуп радикалне странке. Скуп је сазван за 26 октобар у Крушевцу и на њему је примењено оштрије расположење против владе. У Крушевцу су заглађене размирице, у самој странци и незадовољници, на челу са Таушановићем и Ђајом, вратили су се поново у странку, од које су се последњих месеци били одцепили.

Да би сузбила акцију радикала и застрашила њихове присталице, инсценирала је влада прогон одличног члана радикалне странке Ранка Тајсића. У октобру 1896. убијен је у рудничком округу учитељ Бацковић, члан напредне странке. Ово убиство је одмах уписано у терет радикалима. Почетком новембра ухваћен је и затворен убица неки Бркић. Власти су тврдиле да је убица у затвору одао своје помагаче и подстрекаче, те је између других именовано и Ранка Тајсића, који је одмах затворен. Чињени су покушаји да се доведе у везу са овим убиством и поп Милан Ђурић, како би цела југозападна Србија остала без својих вођа.

XIX. Кабинети Ђоке Симића и др Владана Ђорђевића

Краљ Александар је исто као и Краљ Милан често мењао и режиме и личности. При томе је био подложен утицајима и дошаптавању, превртљив до неурачунљивости и неосетљив за појмове части и морала. У ово време имао је на њега јак утицај Краљ Милан. По Милановој жељи је 1894. отпустио радикалну владу и почео прогањати радикале. Да би уништио радикалну странку, извршио је 21. маја 1894. државни удар, укинуо је прокламацијом устав од 1888. и довео је у крепост устав из 1869. године. Да би онемогућио изборни успех радикала, довео је на управу земље Христића. И сад, кад је Христић створио Скупштину од самих покорних напредњака, Краљ сасвим изненада, по наговору свога оца, с којим се тих дана састао био у Бечу, затражи демисију напредњачког кабинета. Новаковић поднесе 26. децембра 1896. оставку, а Краљ повери састав нове владе дотадањем српском посланику у Бечу Ђоки Симићу. Симић је узео четири министра из редова радикалне странке и двојицу из прошлогодишњег Христићевог кабинета. Тек што је влада образована, издао је 1. јануара 1897. Гарашанин проглас напредњацима, којим је распустио напредну странку и обуставио њен орган "Видело".

Први корак нове владе био је, да издаде амнестију за кривце путем вгамне и све увреде Краља и Краљевског Дома као и све друге политичке кривце. Указ о овом помиловању изашао је 13. јануара 1897. И једну спољ-

Споменик Доситеју Обрадовићу

ну националну мисију обавила је Симићева влада. У априлу ове године одвела је младога Краља на Цетиње у посету кнезу Николи. Након повратка са овог пута потписао је Краљ 31. маја указ, којим се за 4. јули расписују избори. Пошто напредна странка није више постојала, а Главни одбор либералне странке је 8. јуна донео одлуку, да либерали не узму учешћа у изборима, изабрани су посвуда радикални кандидати осим три либерала у крагујевачком и једног социјалисте у пожаревачком округу. Скупштина је сазвана за 11. јули. Краљ је именовao 61 посланика, међу којима 26 радикала, 18 либерала, 9 напредњака, а остали су били неутрални. Пошто није било живахне партијске борбе, било је учешћа на изборима ванредно слабо. У Београду је од 6.700 бирача

гласало само 980, у Нишу од 1543 бирача само 139.

За председника Скупштине именован је Никола Пашић, за потпредседника Димитрије Катић. Али ово није било подесно доба за извођење радикалног програма. Све што се у оним скученим приликама могло учинити састојало се у заштитивању народа, да га не прогоне због његовог радикализма. Скупштина је радила свега 14 дана и донела је неколико закључака већином финансијске природе.

Још пре избора одата је почаст једном одличном српском књижевнику: откривен је 23. маја 1897. споменик др Јосифу Панчићу. С јесени ове године, 27. септембра, положене су у нови гроб кости Доситеја Обрадовића, а 12. октобра су пренесене из Беча у Београд кости Вука Караџића и сахрањене су пред Саборном црквом у Београду.

Увредио краља
— Никола Пашић је 1898. године
осуђен на девет месеци затвора

Првих дана децембра примио је Краљ Милан једну депутацију из нишког округа и у одговору на поздрав те депутације оштро је напао радикалну странку. Назвао ју је рак раном на телу народа, коју треба жеженим гвожђем уништити. Утисак ових речи био је страشان. Већина чланова те депутације били су радикали те је огорчење народа на Двор било неописано. Пошто се јасно видело, каква времена долазе, побегне Ранко Тајсић крајем децембра из Србије. У парници, због убиства Бацковића, Тајсића је суд ослободио као невиног, али је он осећао, да ће при новим прогонима бити прва жртва те се стога уклонио у Црну Гору и почетком јануара 1898. налазио се већ на Цетињу. Кнез Никола му је дао уточиште и дао му је пензију од 100 форинти месечно. Кнез га је примио и у аудијенцију на сав јед српског посланика на Цетињу, Александра Дра Машина, а у јулу 1898. позвао је Тајсића принц Данило, да га посети у Бару, где ће бити гост у његовом двору.

Одмах по образовању Ђорђевићевог кабинета дао је Пашић оставку као председник београдске општине. Набрзо по том наступили отпуштања радикала на државне службе у маси. Кад су 30. априла 1898. расписани избори за 5. јуни, видело се јасно, да ће се на овим изборима поновити доба Николе Христића. Притисак и насиља сваке врсте учинише, да је резултат избора испало потпуно у корист владе. Изабрано је 112 либерала, 62 напредњака, 19 неутралаца и свега један радикал.

Ови избори су били не израз воље народа него израз воље Краља Александра и његовог оца, кога је Краљ о Божићу 1897. именовано командантом активне војске. Оба краља и отац и син отворено су се у свакој прилици изјављивали као противници радикалне странке. Александар је на једном месту изјавио, да ће употребити најжешће мере против радикала и да ће их избацити из свих звања, јер су они опасна антидинастичка странка. Разуме се, да су радикали враћали једнаком мером. У новинама су нападали најоштрије владу и завијено Краља и његовог оца. Што нису могли да штампају у Србији, преносили су у иностранство. У Народним листима штампали су једно писмо Краља Милана, које га је у највећој мери компромитовало. Набрзо после тога штампали су једно писмо Краљице Наталије, у коме она вели, да је син (Краљ Александар) гори од оца (Краља Милана).

Општина је сазвана за 29. јуни у Ниш. Оба краља су на сваком кораку хвалили нове посланике и остентивно показивали своју радост, што су радикали пропали. Али мада радикала није било у Скупштини, осећало се ипак да су они још увек важан фактор у народу. По жељи Краља Милана и његовог сина радикале је требало потпуно онемогућити и заувек их ућу-

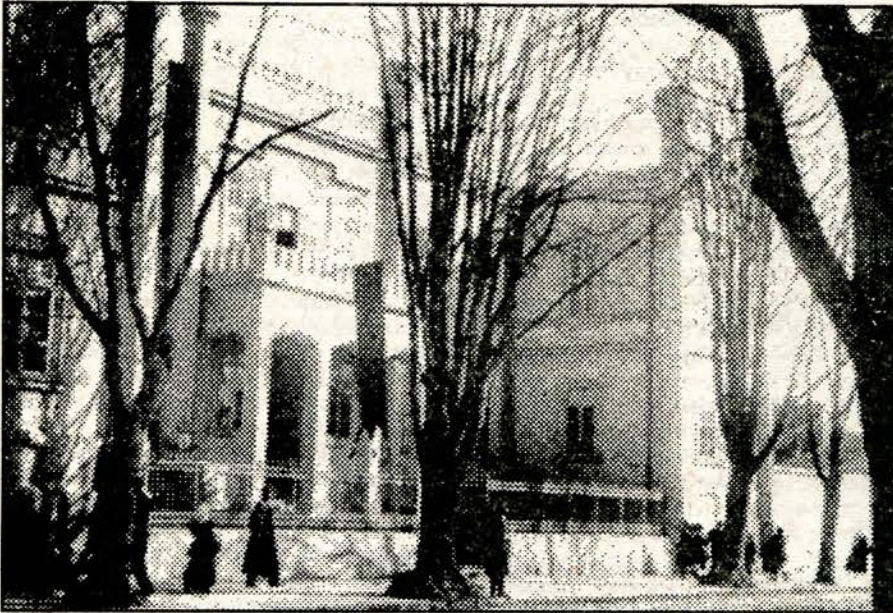
ткати и тај задатак је био намењен новој Скупштини. Закон о штампи донесен је међу првима пред Скупштину на претрес. Нови закон, санкционисан већ 22. јула, стегао је слободу штампе да никад, од како је устава у Србији, није било тако строгог закона. Забрањивање листова постала је свакидашња појава те је "Одјек" од 25. августа излазио под насловом "Народни Одјек", а од 22. октобра "Српски Одјек". Пошто је 19. новембра и "Српски Одјек" забрањен, покренут је 30. децембра 1898. односно 2. фебруара 1899. под власништвом Љубе Живковића и уредништвом Стојана Протића "Нови Одјек".

Народна Скупштина, која је била 16. августа 1898. одређена 25. новембра те године поново се састала, изменила је закон о зборовима и удружењима. Новим законом, санкционисаним 30. новембра, распуштена су сва политичка удружења. Према том закону су престале да постоје ове политичке странке па дакле и радикална странка. Полиција је сада забрањивала чак и приређивање радикалних забава. Тако су радикали 11. фебруара 1899. заказали у Београду своју забаву. Полиција није дозволила да се одржи под тим насловом него да се назове пријатељско вече. На ту забаву дошло је и неколико активних чиновника, услед чега их је влада идућег дана све пензионисала. Управа радикалне странке је одлучила, да приреди по целој земљи "пријатељске вечери" и да на њима купи прилоге за помагање жртава режима. Ово прво вече донело је странци 6000 динара.

Сви радикални прваци су морали да осете мржњу оба краља. Најгоре је прошао Никола Пашић. Њега осуђише с јесени 1898. због увреде Краља на 9 месеци затвора. Путујући лађом у Пожаревац да издржи досуђени затвор, сусрео се на лађи са пуковником Влајком Николићем те су се уз пут разговарали. Због овог разговора с Пашићем ставише пуковника у пензију. Набрзо по том пензионисаше Симића, Вају, Рашу Милошевића, Пачуа, Гершића, а пензионисаним и отпуштеним из службе незнатнијим радикалима није се ни броја знало.

XX. Ивањдански атентат

На Ивањдан 7. јула после подне пуцао је неки Ђура Кнежевић, родом из Босне, на Краља Милана, који се возио у колима кроз Кнез Михаилову улицу у Београду. У априлу 1901. саопштио је бивши министар Вукашин Петровић аустријском дипломати дворском саветнику Милеру, да је зачетник и подстрекач ивањданског атентата на Милана био његов рођени син Александар. Ово исто је касније тврдио и др Владан Ђорђевић, који је у време атентата био министар председник. Краљ Александар је водио љубав са Драгом Машином, удовицом једног инжењера и бившом дворском

Министарство спољних послова
– велике силе су узеле у заштиту радикалске прваке

госпођом Краљице Наталије и намеравао је да се њоме ожени.

Пошто је знао да ће се отац противити овој неприличној женидби, одлучио је Александар по тврдњи Петровића и Ђорђевића, да путем најмлањег атентатора смакне са света свога оца и да тиме отклони највећу препону његовом женидбеном плану.

Атентатор је пуцао неколико пута и ранио је Милановог ађуганта, али Милану није нанео озбиљније повреде. Краљ Александар, с једне стране да би заметнуо прави траг атентату, и с друге стране да би ову прилику искористио на истребљење радикалних првака, бадио је одмах кривицу за атентат на радикалне прваке. И Милану је годило да се у том правцу развије истрага и суђење. Он је, не знајући право зачетника можда и веровао да су радикали умешани у атентат, а свакојак је сматрао ово подесном приликом, да се радикални прваци учине за свагда нешкодљивим.

Атентатор Кнежевић је после извршенога атентата почео да бежи, али је ухваћен и затворен. У ноћи између 7. и 8. јула похватани су и стављени у притвор, а набрзо и у окове сви прваци радикалне странке. Пашић се налазио у време атентата у Пожаревцу, камо се склонио после издржаног деветомесечног затвора те га отуд дотераше у Београд и затворише са осталим радикалима. У исти мах је проглашено ванредно стање и Преки суд у Београду и у подунавском округу. Краљ Александар је у својим многобројним говорима, које држао народу у вези са овим атентатом, бедио радикале да су напуњени анархистичким и нихилистичким духом, да за њих не треба имати милосрђа него их треба предати праведној и заслуженој казни, да су се они понашали као последњи зликовци па за то нека неумитна правда изрече свој суд над њима. Његов отац је 1883. био великодушан

према радикалима бунтовницима, али он неће бити мека срца...

Цела Европа је са ужасом погледала на Београд где је највећа опасност претила животу политичких првака једнога народа. Велике силе покренуше акцију да се спасу животи недужних људи. Већ крајем јула учинио је руски посланик у Бечу гроф Капнист апел на аустријску владу, да Пашићу и Таушановићу на сваки начин треба живот сачувати. Апел грофа Капниста носи датум 29. јула 1899. а истог дана је у истом смислу интервенисала руска влада код аустријског посланика у Петрограду грофа Сечени. По међусобном споразуму великих сила учињен је колективан притисак на српску владу 12. септембра 1899. да ни један од радикалних првака не сме бити осуђен на смрт. Руским циркуларом од 18. септембра покренуте су ве-

Стојан Протић – осуђен на двадесет година затвора због наводне умешаности у Ивандањски атентат

лике силе, да обнове општи демарш код београдске владе у корист оптужених радикала.

Енергичном притиску великих сила мораде попустити Краљ Александар те је српска влада дала обећање, да ни један од политичких првака неће бити осуђен на смрт. Бламажа Краља Александра и Краља Милана била је утолико већа, што истрага није била у стању никакву везу да установи између атентата и радикала. Да би се извукли из неугодне ситуације и да би пред великим силама оправдали затварање и суђење радикалних вођа, прибеглоше Краљеви лукавству. У хелију Николе Пашића изаслана је пред претрес једна поверљива личност, која му је саопштила, да ће сви оптужени радикали бити осуђени на смрт и стрељани. Једино Пашић може и себе и другове спасти од сигурне смрти, ако на Преком Суду изјави, да су и у радикалној странци чинене грешке и да се излазило изван граница лојалности и оданости.

Претрес пред Преком Судом трајао је од 7. до 24. септембра. Држање оптужених радикала на претресу било је управо херојско. Нарочито се истакло смелим говорима Љуба Живковић, Стојан Протић и Иван Павићевић. Одлучност радикалних вођа, којом су одбијали од себе сваку кривицу и подвргли оштрој критици држање владе ублажила је изјава Николе Пашића, коју је дао у доброј и мудрој намери, да спасе животе својих невиних другова и у којој је признао да се и на радикалној страни предалеко ишло.

Пресуда Преког Суда је објављена 26. септембра. На смрт су осуђени Ђура Кнежевић над којим је истог дана извршена пресуда и Рањко Тајсић (који се налазио у Црној Гори у емиграцији). На 20 година робије су осуђени: Стојан Протић, Љуба Живковић, Влајко Николић, Петар Ковачевић, Михаило Димић, прота Милан Ђурић, Иван Павићевић, Димитрије Крезовић, Атанасије Урошевић, Радомир Миленковић - Алавантић и Ђока Новоковић. На 9 година затвора осуђен је Коста Таушановић. На 5 година су осуђени Никола Пашић, Анђелија Јовановић, Гаја Милорадовић, Јован Стефановић и Тома Рајковић. Шесторица су ослобођени као недужни међу њима Аца Станојевић. Један оптуженик Живко Анђелић, бивши окружни начелник у Шапцу, који је једини осим Кнежевића могао дати поближе информације о пореклу атентата, нађен је уочи претреса обешен о један ексер у својој хелији.

Пашић је одмах по изреченој пресуди помилован и пуштен кући. Он је после тога пошао у Ниш где је 30. септембра био примљен у аудијенцију од оба Краља, којима се захвалио на помиловању. Средином новембра отпутовао је Пашић са својом породицом у Трст.

XXI. Крај династије Обреновића

С јесени 1899. дочекали су два последња Обреновића да виде остварену своју давнашњу жељу. Радикална странка није више постојала. Негдашњи њезин шеф се повукао од политике и присиљен био живети у иностранству, а многи прваци странке трунули су по тамници. Али баш тада, када су Обреновићи веровали, да су извојевали коначну победу над људима радикалног правца, наступили су у брзом темпу догађаји, који су победу династије Обреновића над радикалима претворили у победу радикала и потпуно уништење династије Обреновића.

Годину дана након ивањданског атентата појоше краљ Милан и министар председник Ђорђевић у иностранство, да летују у чешким купатилима. Њихово одсуство употреби краљ Александар за остварење свог плана о женидби са Драгом Машин. Прокламација о веридби краљевој са госпођом Драгом публикована је 22. јула 1900. Кабинет др. Ђорђевића дао је одмах оставку не хотећи понети одговорности за овај неурачунљиви корак младога краља. И краљ Милан не одобравајући овај брак дао је оставку на положај команданта активне војске. Састављено је ново министарство 25. јула 1900. из мање истакнутих чланова негдашње напредне странке под председништвом дотадањег председника Апелационог суда Алексе Јовановића. Под овом новом владом обављено је 5. августа венчање краља Александра и Краљице Драге.

Женидба краља Александра отворила је тамничка врата радикалним првацима. Краљ је осећао, да има незадо-

вољства у народу ради његове неприличне женидбе те је покушао да незадовољство паралише актом милосрђа. Последњи су амнестирани Протић и Таушановић, али су и они почетком августа били већ на слободи. Средином августа вратио се у Београд Никола Пашић и одмах је примљен од краља у аудијенцију. Примљен је у аудијенцију и Стојан Протић, који је већ почетком септембра удешавао са Ацом Станојевићем покретање "Одјека".

Краљ Милан је једва пола године надживео женидбу свога јединца сина. Умро је 12. фебруара 1901. у 4 сата после подне, а сахрањен је по налогу аустријског цара Франца Јосифа Првог у сремском манастиру Крушедолу 16. фебруара. Краљ Александар није посетио ни једанпут свога оца за време његове тронедељне тешке болести, а није присуствовао ни његовом погребу.

Други дан после сахране краља Милана 18. фебруара, извршена је реконструкција кабинета Алексе Јовановића, у који уђоше и два радикала, Михаило Вујић и Милован Миловановић. У Скупштину је већ пре тога ушло путем указа десетак радикалских посланика. Наскоро после тога, 3. априла 1901, одступио је кабинет Алексе Јовановића, да начини места влади др Михаила Вујића. У новој влади је било четири радикала и три напредњака.

Први задатак новог министарства био је, да спроведе промену устава. Створен је један одбор од радикала и напредњака, који је под краљевим председништвом израдио пројект новог устава. Пошто је саслушано о пројекту и мишљење угледних првака либералне странке, извршено је 19. априла 1901. свечано проглашење новог

устава. Са новом владом и новим уставом створена је фузија радикала и напредњака и на новим изборима, одржаним 4. августа, изабрано је 83 фузионаша, 5 самосталних радикала и 6 либерала. Међу фузионашима је било 18 напредњака. Избори за сенат (горњи дом, установљен новим уставом), обављени су 18. августа и у њега су избрани скоро све сами радикали.

Народно представништво (Скупштина и Сенат) састало се 14. октобра 1901. у Београду. Приликом свечаног отварања оба дома положио је краљ 20. октобра заклетву на нови октроисани устав. Скупштина је донела читав низ нових закона, од којих се истичу закон о штампи (санкционисан 31. децембра) и закон о уређењу Државног Савета (санкционисан 4. јануара 1902). Рад народног представништва је трајао све до 24. маја 1902.

Мада је радом народног представништва почело да се сређује стање у Србији, ипак је незадовољство у народу било велико. И у војсци је владало незадовољство, нарочито после објаве вести о лажној трудноћи краљице Драге. Краљ је био колебљив, те се често пута у последњем моменту одлучивао за сасвим противан план. При крају 1901. године помишљао је на кабинет Николе Пашића или на војнички кабинет Џинцар-Марковића.

Вођа незадовољника био је Љуба Живковић, који је стајао на челу самосталних радикала. Он је, при погребу Косте Таушановића, 16. фебруара 1902, пред вратима Саборне Цркве у присуству многобројне публике, држао ватрен говор антидинастичког карактера. Понашање ових младо-радикала изазвало је српбу краља Александра, којој је он давао одушке у својим говорима, држаним у разним јавним приликама.

Краљ Александар Обреновић и краљица Драга

Скупштина је сазвана за 14. новембар у ново заседање, а још пре њеног састанка извео је нестални краљ промену владе. Кабинет Михаила Вујића демисионирао је и 20. октобра 1902. обрзовао је нову владу Пера Велимировић. Ни пун месец дана није Велимировић водио државну управу. Програм његове владе добио је у Скупштини већину од само 9 гласова, услед чега је Велимировић 18. новембра дао оставку и идућег дана именована је нова влада генерала Димитрија Цинцар-Марковића, у којој је само војни генерал Милован Павловић узет из ранијег кабинета, а сви остали министри су били нови људи.

Фузија радикала и напредњака овим је престала да постоји. Нова влада имала је задатак, то се по свему видело, да води борбу против радикала, разуме се, не борбу легалну, јер се том борбом против њих није дало ништа постићи него борбу насилним средствима. У "Одјеку" Љубе Живковића дат је одговор на образовање Цинцар-Марковићевог кабинета, у коме између осталог стоји: "Нека се Цинцар-Марковић не ослања на многе примере некажњивог насртања на један народ и његове уставне тековине... Једнога дана, када се понос народни прене, кад се страх умртви, кад јавни морал добије јака поткрепљења, кад се прегажени закон узбуди, кад се укинута устав подигне, могу тај погажени закон и тај укинута устав да затраже задовољења и да страховито ударе на своје крвнике... Сваком насиљу мора доћи крвав крај а пре а после!"

Против Цинцар-Марковићеве владе приређене су 5. априла 1903. демонстрације ширег размера. Пошто је жандармерија била одвише слаба да потисне демонстранте, наложено је и војсци да измаршује. Жандармерија је пуцала и убила 4 особе и неколико ранила. Војска није пуцала него је употребљена само затварање улица и разбијање офанзивних група. Али се приликом ових демонстрација догодило неколико случајева непокорвања војних фактора добивеним наредбама, што је јасно сведочио до ког степена је дошло незадовољство у војсци. Између осталих војних јединица, наложио је министар генерал Павловић пуковнику Илићу, команданту 6. пешачког пука, да измаршира против демонстраната. Министар војни Павловић издао је тај налог Илићу путем телефона, на што овај изјави, да ће измарширати само на писмен налог па и онда само са хорфишцима. Павловић се позвао на краља, али Илић остаде упоран. На то је Павловић издао налог двојци команданата батаљона тога пука, али они одговорише, да без заповести свог пуковника (Илића) неће измарширати. Војници овог пука изјавише, да неће да пуцају на ненаоружане жене и децу. Идућег дана је пуковник Илић пензионисан, а непокорни официри су били премештени у унутрашњост.

Други дан после демонстрација, 7. априла, извршио је краљ Александар јединствен државни удар. Путем прокламације обустављена је важност устава. За време ове обуставе краљ је укинуо указе о наименовању сенатора, чланове Државног савета је ставио на расположење, распустио Народну скупштину, укинуо мандате сенаторима, укинуо закон о штампи и закон о самоуправи општина. Новом прокламацијом је вратио у потпуну силу и важност Устав од 19. априла 1901.

Ово титрање уставом било је уперено против радикалне странке. Са старим строгим законом о штампи, без аутономије општина, која је давала јаког упоришта радикалној странци, са новим личностима у Државном савету и у судовима, и са већ уобичајеним насилним изборним методом имала је Цинцар-Марковићева влада, да при новим изборима сатре радикалну странку и да је истисне и из нове Скупштине и из новог Сената. Избори су расписани за 31. мај. Ни једно крило радикалне странке, ни Пашићеве ни Љубе Живковића, није узело учешћа у изборима те су посвуда изабрани кандидати Цинцар-Марковићеве владе.

Борба за победу праве уставности и парламентаризма, започета пре тридесет година, завршена је изненада. Када су први борци радикалног правца повели акцију, на страни тадашњег кнеза Милана налазиле су се две странке на челу са политичарима од угледа и имена, које су наизменце прихватале борбу против радикала. Свременом се проредио број оних политичара, који су из уверења били конзервативци и присталице насилног режима. У последње доба је краљ Александар с муком могао да нађе министре, посланике и друге сараднике, који ће понети одговорност за његов лични режим и за његове нове експерименте. Пре тридесет година били су радикали једини борци за политичке сло-

Пола године после синовљеве женидбе, Милан је умро у Бечу

боде и уставна права народа. За победу свог начела поднела је радикална странка толико жртава, да тим жртвама нема сличног примера у историји парламентаризма читавог света. Али је резултат био достојан ових жртава: продрло је кроз све друштвене слојеве уверење, да Србија не може напредовати без праве уставности и да је краљ Александар једина сметња увођењу нормалног уставног живота.

Склопљена је завера, да се насилним путем отклони ова сметња. На челу завереника стајали су официри, који у ноћи између 10. и 11. јуна 1903. продреше у Двор и убише краља Александра и краљицу Драгу. Народна Скупштина изабра 15. јуна Петра Карађорђевића за новог Краља Србије. Доласком Краља Петра на престо настаје за Србију доба праве уставности, а за радикалну странку период конструктивног рада за добро народа и моћ и сјај државе.

Кнез Петар Карађорђевић крунисан је 1904. године за краља Србије

300 ДАНА

РАДИКАЛСКЕ УПРАВЕ У ОПШТИНИ ЗЕМУН

Сурчин - изградња водовода према Јакову

Батајница - изградња и реконструкција улица

Земун - постављање
каналizacione мреже на Гардошу

Земунска општина - највеће
граддилиште у Србији

КБЦ Земун - обновљено породилиште

Признање председнику

МИ ДОЛАЗИМО!

СРПСКА РАДИКАЛНА СТРАНКА

